

კონსპექტი

საქართველოს ისტორიიდან

შედგენილი ა. ქუაათელაძისგან

კვეთილი II

ტფილისი

ქვემოთაღნიშნული სახელის მფლობელისათვის

1900

დამიტრი დავითის-მე (1125—1154).

დავითი გადაიწვალა 24 იანვარს. მის გადა-
ცვალების შემდეგ საქართველოს ტახტზე ავიდა მისი
ძე დიმიტრი. დიმიტრი ყოველმხრით მამის სასიქა-
ღულო შვილ იყო. ჯერ კიდე მემკვიდრე იყო,
რომ მამის ბრძანებით გაილაშქრა შირვანში და თა-
ვის სიმამაცით ყველა გააკვირვა: დამორჩილა ქვე-
ყანა, აიღო ციხეები და მტერი მოხარკე გახდა.
ამიტომაც დიდის ქებით იხსენიებს დავითი თავის სა-
ყვარელს შვილს თავისვე „ანდერძში“: „ღმერთმა
მომცა ისეთი მემკვიდრე, რომელიც სიბრძნით, სი-
მართლით, სიმტკიცით და სიმამაცით ჩემზე მალლა-
დგას“. გაამართლა შვილმა მამის ანდერძი: როდესაც
შეფედ დაჯდა, მას მოუხდა მოუპატიჟებელ თურქებ-
თან ომი. ამდროს — და კიდე უფრო აღრიდან —
თურქები აწვებიან სამხრეთიდან ჩვენს ქვეყანას; შე-
მოდიან და იჭერენ მოსაზღვრე ადგილებს, ქალაქებს
და ციხეებს. ზოგჯერ ფულითაც მოკმედებენ: ჩაიგ-
დებენ ვინმე მოღალატის წყალობით ხელში მოსაზ-
ღვრე ციხეს. ეხლაც ისე მოხდა. გაზვიადებულმა
დიდებულებმა თავისი არ მოიშალეს: თაკილობენ დი-
მიტრის დაემორჩილონ. მაგალითად, აბულეთ ორბე-
ლიანმა იღუმალ გადასცა ქალაქი ანი და ციხე განძის

ემირს ფადლონს. ფადლონს მხარს აძლევდა სალდუხ-ყენი. დიმიტრიმ შემოიკრიბა ჯარი, დაეცა, ორივე დაამარცხა, ხელიდან გამოგლიჯა ქალაქი ანი და ციხე. მერე გადიქრა განჯისკენ აილო განჯა (1138 წ.), ციხე დაანგრია და მისი რკინის კარები დღესაც გელათშია*). მოღალატეები ამ საქმეში აბულეთი და მისი შვილი ივანე V არ დასაჯა მეფემ, რადგან, დარწმუნებული იყო, შეიგნებდნენ თავის ასეთ საზიზღარ ქცევას ქვეყნის და მეფის წინაშე. მაგრამ მეფის სულგრძელობამ არ გასჭრა: მეორედ განიზრახეს მეფის და მის ძმის გიორგის მოკვლა. მეფემ ესეც შეუტყო, აპატივა, მხოლოდ დააფიცა ყველა, რომ შემდეგში მაინც ერთგული იქნებოდნენ. მართალია, ამ დროს აბულეთი ცოცხალი არ არის, მაგრამ ივანეს მარჯვენა მკლავია ამ შემთხვევაში მისი შვილი თირქაში. მესამედ რომ განიზრახეს მამა-შვილმა მეფის მოკვლა, მაშინ დიმიტრიმ დააქერინა ივანე და მოაკლევინა. თირქაში კი გაიქცა სპარსეთში შაჰ-არმენთან საჩივლელად. შაჰ-არმენი მხარს აძლევს თირქაშს. შემოიჭრება ჩვენს საზღვრებში და აოხრებს მის პროვინციებს.

შეწუხებული შინაურ მღელვარებისა და ლალატისგან დიმიტრი ტევებს ტახტს და ბერად შედგება**).

*) ამ საუკუნეში ერთი მათგანი ბერებმა, უგუნურების გამო, ლურსმ:დ აქციეს და გაიხმარეს.

**) დიმიტრის იხსენიებს იშხანის და ხახულის წარწერა კოროხის ხეობაში. მან ააგო უბისში 1141 წ. საყდარი.

ტახტზე აღის მისი შვილი დავით, რომელიც შეფობს მარტო 6 თვე და ანდერძით, სიკვდილის ეამს, ძმას გიორგის უტევებს სამეფოს, მხოლოდ, როგორც კი წამოიზრდებოდა მისი შვილი დემნა (დიმიტრი), უსათუოდ მეფედ ის უნდა ეღეარნა და ტახტი მისთვის დაეთმო.

გიორგი III დიმიტრას ძე (1156—1181)

რადგან დავითის შვილი დემნა (დიმიტრი) მცირე წლოვანი იყო, ქვეყნის მმართველი შეიქნა დავითის ძმა გიორგი. — ქართლის ცხოვრება ასე აგვიწერს გიორგის: ის იყო მშვიდი, უხვი, მოწყალე, ჭკრივი, ობლის შემწყნარებელი, ეკლესიის მაშენებელი, მხნე, ახოვანი, მოისარ-მონადირე შეუდარებელი. მისი მეუღლე იყო ოსეთის მფლობელის (კუდდენის) ასული ბურდუხან, სახით შეენიერი და გონება-ზნეობით ზეალმატებული.

ამ დროს სამხრეთისკენ რყევას: არ ისვენებენ მაჰმადიანები, აწვებიან ჩვენს საზღვრებს, შემოდიან და შიგ ბინავდებიან ძალ-მომრეობით. ჩვენდა სამწყურხაროდ, შინაურებიც ხელს უწყობენ ამ საზიზღარ საქციელს: შანშე დადიანი, რომელიც ანის გამგე იყო, ღალატობს სამშობლოს, განდგება და სპარსეთის მფლობელს შაჰ-არმენს მიენდობა. — გიორგი შემოიკრებს ჯარს, შეებრძოლება მტერს (1161 წ. ივნისში), დაამარცხებს, აიღებს ანს, დაატყვევებს შან-

შეს და მის ადგილზე დანიშნავს იოანე VI ორბელიანს. გამობრუნდება თუ არა გიორგი, შემოიქრება ისევ შაჰ-არმენი და ხელში ჩაიგდებს ანს (მას ეხმარებოდნენ შარიერის სულტნი იასი, შამელები, გარ-მიანელები დიარბექირის თურქები). მაგრამ გიორგიმ იმავე წელს (1161 წ., 1 აგვისტოს) საოცრად დაამარცხა თვითონ შაჰ-არმენი. ამავე წელს ამარცხებს გიორგი ანში შემოსულს შაჰ-არმენის მოკავშირეს აღრიბეანის ძლიერ ათაბაგს ილდიგუზს. ამის შემდეგ (1162 წ.) გიორგი აიღებს დვინს, მაგრამ (1163 წ.) ილდიგუზი ისევ ხელში ჩაიგდებს დვინს და დაიქვრს გაგის ციხეს. გიორგი მსწრაფლ შეპყრის ხელახლად ჯარს, გაეშურება დვინის და გაგის ციხის ასაღებლად. ილდიგუზი შეშინდება და გაიქცევა. მაინც (1165 წ.), კიდევ ისევ კარგავს გიორგი ანს, თუმცა დროებით. ილდიგუზის დამარცხებამ დიდი გავლენა იქონია მთელ მაჰმადიანობაზე, რადგან ამდროს მარტო ილდიგუზი კი არ ეომებოდა გიორგის, — აქ იყვნენ ხვარასნის, ერაყის (პართია) სულტნები და სპარსეთის ათაბაგი ხალიფას ბრძანებით. — გაისმა გიორგის და ქართველობის სახელი და სიმამაცე მაჰმადიანობაში. რაკი ილდიგუზი მოიშორა გიორგიმ, გადვიდა (1165 — 1166 წ.) და შემოიერთა კლარჯეთი, კარი და კარნუ-ქალაქი (აზრუმი), საიდანაც აწევებოდა მაჰმადიანობა, და განუწყვეტელი ომი ჰქონდათ ერთმანეთთან მკვიდრ-მცხოვრებლებს და მოსულ მაჰმადიანობას. ამავე დროს დაიპყრა ვანი.

სამხრეთ დასავლეთიდან შემობრუნდა გიორგი და განჯისკენ გაეშურა, რადგან ეს პროვინცია მუდავ ტოკავდა, და აჯანყებას ფიქრობდა.*)

ამხანაში თვალად და ტანად შვენიერი და სიცოცხლით სავსე დემნა სრულწლოვანი შეიქნა და მოითხოვა ტახტი. მას ემხრობოდნენ მისი გამზრდელი (ძმები) ივანე და ლიპარიტ ორბელიანები და მრავალი სხვა დიდებულთაგანი. ამათ შემოიკრიბეს მომხრეები და ჯარით დადგენ ტაშირს. გიორგი შეებრძოლა თავის ერთგულ ქართველებით და დაამარცხა ძმისწული. დამარცხებულებმა იქვე მათგანვე გამაგრებულ ციხეს ლორეს შეეფარენ. მაშინ გიორგიმ გაყო თავისი ჯარი ორ რაზმად: ერთი შემოარტყა ალყად ლორეს და მეორეთი გაეშურა და ჯერ დაეცა ორბელიანებს. ესენი იყვნენ გამაგრებული თავი სამშვილდის ციხეში. მივიდა მეფე იერიშით, აიღო, ორივე სიკვდილით დასაჯა და მათი მამული თავის ერთგულებს მისცა. ლიპარიტის შვილები: ივანე და ელიქუმი სპარსეთში გაიქცენ. აქედან შემოტრიალდა გიორგი და მივიდა ლორეზე. შეშინდა დემნა და თვითონ გამოცხადდა მეფესთან. მეფემ ყველა დასაჯა და ამათ რიცხვში დემნაც: ის დაატყვევა გიორგიმ კლდე-კარში და თვალები დასწვა. ამის შემდეგ დიდხანს აღარ უცოცხლია დემნას. (ის დასაფლავებულია მცხეთას.) დემნას სიკვდილის შემდეგ გიორგი შეიქნა ერთად ერთი თვით-მწყრო-

*) 1174 წ. გიორგიმ ისევ დაიბრუნა ანისი.

ბელი საქართველოში. გიორგის ღროს ერთობ ფრთა შეისხეს ქართველებმა: გაწმინდეს არეზის მარცხენა ნაპირი სრულიად, საიდანაც მაინც კიდევ აწუხებდნენ ქართველებს მაჰმადიანები; შემოუერთეს (აშორნია, გარნისი*) დერბენდი, დაარბიეს, სამხრეთი, და შიშის ზარი დასცეს თურქებს და საზოგადოდ მაჰმადიანებს, რომ წინ არ წამოწეულიყვნენ და საქართველოს საზღვარი არ შეეშალათ. გიორგის ღროს ჩამოდის ჩვენში სახლობით ანდრონიკე კომნენი**) მანუელ იმპერატორის (1143—1180) ძმისწული, რომელიც მეფის ნებართვით ბინავდება კახეთში.

გიორგისგან არის აშენებული შესანიშნავი, კლდე-ქვაბში გამოქრილი ქალაქი, სამეფო პალატი და ეკლესია, სადაც არიან დახატული გიორგი, მისი მეუღლე ბურდუხანი და თამარი. ამ დიდებულს ალაგს ჰქვია ვარძია.

თამარ მეფე (1184—1213)

ბაგრატ მესამიდან უკეთესი ქართველები სულ იმის ცდაში და ზრუნვაში იყვნენ, ქვეყანა გაეერთებინათ და ჩაედგათ მისთვის ერთი სული და ერთი გული, რომ მტერს აღარ შეძლებოდა ჩვენ საზღვრებში თამამად შემოსვლა და წინანდელივით თავისუფლად ფართაში. თამარის მამის ღროს დადგა ეს

*) აპარშაბათი.

**) ისაყ კომნენის შვილი.

სანატრელი და სასურველი მომენტი: დაგვირგვინდა. და, დროს შესაფერად, გამტკიცდა კიდევ. ეხლა მხოლოდ საჭირო იყო, ეს მორთული მანქანა ისეთს ხელს ჩავარდნოდა ხელში, რომელსაც ღირსეულად წარემართა. ეს პირი იყო თამარი. თამარი იყო უკეთესი ინიციატორი და მასთან ნიჭიერი მეფე, რომელსაც ძალიან კარგად ესმოდა, თუ რა არის სახელმწიფოსთვის ღირსეული მოხელეები. ამიტომაც მან ყველაზე მეტი ყურადღება ამ მხარეს მიაქცია და, მართლაც, გაამართლა ქვეყნის აზრი იმაზედ. მისგან არჩეული მოხელეები იმ დროში საუკეთესო პირებად ითვლებიან და ამაშია მისი შარავანდედით შემოსილი მეფობა: ის აქცევს ყურადღებას ღირსებას და არა გვარიშვილობას. მატეიანის თქმით თამარი დაიბადა 1156 წ *) მამა მისი გიორგი იყო ნიჭიერი მხედართმთავარი და გამჭირაზი გამგე. დედა, ბურდუხან—მეტად ქკვიანი და მალალ-ზნეობიანი არსება. ამათზე ნაკლები არ იყო თამარის მამიდა რუსუდანი, რომელიც ყავდა ცოლად ხვარასნის სულტანს და ეხლა დაქვრივებული იყო. რუსუდანი უშვილო იყო და ისე ზრდიდა თამარს, როგორც საკუთარს და საყვარელს შვილს. რუსუდანი იყო მეტად ცნობილი გამოცდილებით, ქკუით, სწავლით და ზნეობით, დარბაისლობით—კიდევ უფრო გადამეტებული. აი ამათ ხელში იზრდებოდა საქართველოს მომავალი დიდება და

*) თვე და რიცხვი არ ვიცით.

ნუგეში. ნამდვილ გაამართლა თამარმა აღმზრდელების ნატყრა და სხივი მოჰფინა მათგან გადმოცემულ ნიქს. ეს „ღვთის სწორი“ არსება ამავე დროს იყო შვენიერებით, სილამაზით და სინაზით მომზიბლავი.

რადგან გიორგის მეტი შვილი არ ყავდა, ადრე იწება თამარის გამეფება (1181 წელს). მართალია, თამარი ავიდა ტახტზე, მაგრამ ქვეყნის საქმეს მაინც მამა განაგებდა. სამის წლის განმავლობაში თამარი უკვირდებოდა სახელმწიფო საქმეებს, მათ ხასიათს, რომ უკეთ შეგნებული ჰქონოდა შემდეგისათვის. 1184 წ. გადაიცვალა გიორგი. შემოკრბენ ყველა კუთხიდან ქართველები და მეფედ აკურთხეს თამარი ტფილისში. როგორც ჩვეულება იყო, სამეფო გვირგვინი დაადგა ქუთათელმა მთავარ ეპისკოპოსმა ანტონი საღირისძემ და ხმალი შემოარტყა რაქის ერისთავმა კახაბერმა.

წინეთ საქართველო დანაწილებული იყო პატარა კუთხეებად და თვითეულ კუთხეს განაგებდა ერისთავი. დროს განმავლობაში ერისთავობა შეიქნა შემკვიდრეობითი და ისე დაუწყეს ცქერა თავის თავს ერისთავებმა კროგორც პატარა მეფეებს და თავის საერისთავოს — როგორც პატარა სამეფოს. ამან გააღალა, გააზვიადა ერისთავები, დაავიწყა საზოგადო, საერთო, საქვეყნო ინტერესი, და თავის პირად ინტერესებზე დააფიქრა: დაბადა განხეთქილება მეფეებს და ერისთავებს შუა ბოლოს განხეთქილება იქამდის მივიდა, რომ ზაქარატ III-დან მოყოლებული სულ ბრძოლაა მეფეებს, ერისთავებს და დიდებულებს შუა. ერისთავები იქამ-

დის დამდაბლდენ, რომ ღალატობენ თავის მეფეებს, ქვეყანას, და მტერიც კი შემოყავსთ სამშობლოში. ამას უნდა ბოლო მოღებოდა და ეს ხანა დადგა ბაგრატიის დროს და შესრულდა თამარის დროს. რასაკვირველია, დაჩაგვრას, დამარცხებას ვერ ითმენდენ დიდებულები და დამორჩილდენ გარემოებას, მხოლოდ დროებით, პირველ შემთხვევამდის. ეს იყო დასაბამი იმის, რომთამარის გამეფება, როგორც ქალის, ითაკილეს და განდგენ, შეითქვენ. განდგომილებს მოთავეობდა მექურქლეთ-უხუცესი ყუთლუარსლან, რომელსაც ამირ-სპასალარობა უნდოდა. შეთქმულობა მოხდა ავლაბარში. იქედან შემოუთვალეს თამარს, თუ ეინ რა მოხელედ უნდა დაენიშნა. თამარმა იხმარა გამქრიახობა და ღმობიერება: მან გაგზავნა მათთან მოსალაპარაკებლად ქართლის ერისთავის რატი სურამელის დედა ხოშაქ ცოქელი და სამძივარების დედა კარავ ჯაყელი. ამ საპატიო პირების მოლაპარაკებამ ნაყოფი მოიტანა: ყველა დამშვიდდა, ყველა დაწყნარდა. თამარმა გადააყენა მხოლოდ ისინი, ვინც სიბერისგამო მოუძღუარებული იყო: დაითხოვა ფელენჯისგან დახუთული ამირ-სპასალარი ყუბასარი.

ახალი მოხელენი იყვნენ:

1. ამირ-სპასალარი — სარგის მხარგრძელი *).
2. მანდატურთ-უხუცესი (ხელ-არგნოსანი, პოლიციის უფროსი) ჭიაბერი.

*) ამის ძმამ ივანემ (პირველი) მიიღო ათაბაგობა.

3. მსახურთ-უხუცესი (ციხეების და სალაშქრო იარაღების გამგე) ვარდან დადიანი.

4. მეჭურჭლეთ-უხუცესი (სამეფო ხაზინის და ქონების) — კახაბერ ვარდანიძე.

5. ჩუნჩერახი (მზარეთ - უხუცესი, სუფრაჯი) — მარუშიძე.

6. ამილახორი. (მეჯინიბეთ - უხუცესი) — თორელი გამრეკელი.

7. მწიგნობართ - უხუცესი და პირველი ვეზირი — ანტონ ჭყონდიდელი.

ერისთავებად დაინიშნენ:

1. სვანეთში — ბარამ ვარდანიძე.

2. რაქაში — კახაბერ კახაბერიძე.

3. აფხაზეთში — დოლათოს შარვაშიძე.

4. ოდიშში — ბედიანი.

5. ცხომში (სოხუმში) — ამუნელიძე.

6. ქართლში — რატი სურამელი.

7. კახეთში — ბაკურ ძაგანიძე.

8. ჰერეთში (ქიზიყი) — ასათ გრიგორისძე.

9. სამცხეში — ბოცო ჯაყელი.

10. კლარჯეთში — გუზან აბულასანიძე.

ამის შემდეგ თამარმა მოინდომა წესების შეტანა სასულიერო წოდებაშიაც. მან მოახდინა კრება: ამისთვის დაიბარა იერუსალიმიდან კათალიკოსად ნამყოფი ნიკოლოზ გულაბრიძე, რომელსაც იცნობდა ქვეყანა, როგორც წმინდა კაცს და მეტად განსწავლულს და რომელსაც, სიმდაბლის გამო, მიეტევებინა

კათალიკოსობა. ეს კრება გამოიწვია მიქაელ კათალიკოსის ბევრმა არა-სასურველმა საქციელმა. ამიტომაც მიქაელი არც კი გამოცხადებულა კრებაზე. კრებაზედ იყვნენ მღვდელ-მთავრები. მათ ხელმძღვანელობდენ ნიკოლოზ გულაბრიძე და ანტონ ქუთათელი. როდესაც ყველა შეიკრიბა, მობრძანდა თამარი, წარმოსთქვა გრძნობით სავსე სიტყვა, აუხსნა მას მისი მოვალეობა და წაბრძანდა. ამის შემდეგ კრება გაიხსნა ამ კრებამ გადააყენა უღირსი და ღირსეული დანიშნა. სხვათა შორის გადაყენებულ იქმნა მიქაელ კათალიკოსიც.

რადგან თამარი ჯერ კიდე უქმრო იყო და ტახტი უმემკვიდროდ რჩებოდა, დიდებულებმა*) ურჩიეს დაქორწინებულ იყო. დიდ თათბირის შემდეგ გაგზავნეს ტფილისიდან ვაქარი ზანქან ზორობაბელ ყიფჩაყეთში ქ. სვინჯში, საიდანაც ჩამოიყვანეს თამარის საქმროდ რუსეთის დიდ-მთავრის ანდრიას შვილი გიორგი. მართალია, გარეგანის შეხედულებით გიორგი დიდებულებს ერთობ მოეწონათ, მაგრამ თამარი მაინც წინააღმდეგი იყო, რადგან არ იცოდა მისი არც ქცევა, არც ზნე, არც სამხედრო საქმე და მისი სიქველე. მაგრამ, რადგან დიდებულებმა არ დაუჯერეს და რუსუდანიც მათ მიემხრო, დთანხმდა და დაქორწინდა ნაქარმაგევს (კარალეთს) 1187 წ.

*) სხვათა შორის იყო თბილისის ეპირი აბულასანი.

დაქორწინების შემდეგ პირველი ომი ჰქონდა გიორგის ყარსისკენ და კარნიფოლისკენ. ამავე დროს შემოესიენ შავშეთს და კლარჯეთს კარნუ-ქალაქელი, შამელი და გარმიანელი თურქები, მაგრამ ბოცო ჯაყელმა და გუზანმა დაამარცხეს ისინი და საზღვრიდან გარეკეს. სარგისის შვილებმა მხარგრძელმა ზაქარიამ და ივანემ აიღეს დვინი. გამრეკელმა კახამ აიღო გელაქუნი და მასისი, (არარათი), საიდანაც აწვებოდენ თურქები ჩვენ საზღვარებს. ამას მოჰყვა განჯის და რანის (ყარაბაღის) დამორჩილება და დახარკვა*). ამ ძლევა მოსილმა ომებმა ისეთი გავლენა იქონიეს მტრებზე, რომ მის შემდეგ მაჰმადიანობამ ხელი აიღეს, ჩვენს საზღვრებში შემოსულ იყვნენ სარბევად და საწანწალოდ.—მაღე გიორგი რუსმა დაიწყო საზიზლარი ქცევა და თამარი იძულებული იყო განქორწინებოდა მას. განქორწინების შემდეგ გიორგი გაგზავნეს კონსტანტინეპოლში 1192 წ.

ეხლა კიდე მეტი მოტრფიალე გაუჩნდა თამარს, ცოლად გაჰყოლოდა: ესენი იყვნენ საბერძნეთის იმპერატორის მანუელის შვილი პოლიკარპოს, მესოპოტამი ისსულთნის, ასურასტანის სულთნის, ადრიბე-ჯანის სულთნის (ყიზილ-არსლანის-ძე) შვილები და აზრუმის (კარინის) სულთნის (ნასარდინის-ძე) ძე მუ-

*) რადვან თურქებმა შეშალეს საზღვარი და წინ წამოიწიეს.

ტაფარდინ, ანტოქიის მეფისძე, შარვანშა აღსარათან (შირვანის მეფე) და ოსეთის მთავრის ორი შვილი, რომელთაგან ერთი ქკუას შეცდა და, ნიქოზს მოსული, მოკვდა და იქ დაასაფლავეს. მუტაფრადინ და შარვანშა მოვიდენ იმ აზრით, რომ გაქრისტიანებულ იყვნენ, თუკი თამარის ქრმოზას ელირსებოდენ. მაგრამ თამარმა მუტაფრადინს მიათხოვა ერთი თავისი ნათესავთაგანი და დიდის პატივით გაისტუმრა. აგრევე გაწბილებული გაისტუმრეს შარვანშაც დიდის საჩუქრებით.

ამის შემდეგ თამარმა დაიწერა ჯვარი ოსეთის მთავარზე დავით სოსლამზე, რომელიც გვარად ბაგრატოვანი იყო*) და თამართან თან შეზრდილი. თვალად, ტანად, ზნეობით და გონებით იყო დავითი საქები და მამაცობაში — გადაშეტებული. თამარი დათანაზმდა და გადიხადეს დიდებული ქორწილი დიდუბის სასახლეში 1193.

დავითის ჩამოთესლვა საქართველოში ბევრ დიდებულს არ ესიამოვნა, ითაკილეს. ბოლოს შეითქვენ და ჯანდგენ კიდევ. დაიბარეს გიორგი რუსი და მიემხრე. მას ვარდან დადიანი, ბოცო ჯაყელი, გუზანი, ბედიანი, დოღათო შარვაშიძე და ბარამ ვარდანიძე. მევამოხეებმა საბერძნეთის ჯარით კლარჯეთში შემოიყვანეს რუსი. აქ მიეგებენ მას სამცხის და კლარჯეთის ერისთავები, გადაიყვანეს იმე-

*) დიმიტრი გიორგისძის შვილი იყო.

რტში და გეგუთში კანონიერ მეფედ გამოაცხადეს (1194 წ.). აქედან შეთქმულები გაიყვენ სამ გუნდად. ერთი გუნდი გიორგის სარდლობით გადმოვიდა ლიხის მთაზე და იწყო ქართლის რბევა. მეორე დადგა გორს და კარაღეთს შუა აგარანს (ბოცოს და დადიანის სარდლობით), მესამე გუნდი გადავიდა ოძრხეს რკინის - ჯვართ და სულ ერთიანად მოსწვა და მიწასთან გაასწორა ყვარყვარე ციხის — ჯვარელის სამკვიდრო თამარის ერთგულობისთვის. ამათი მიზანი იყო, ჯერ ზემო-ქართლი აეღოთ და მერე იერიშით მისულიყვნენ ტფილისზე. მაგრამ გარემოებამ უმუხტლა მოლალატეებს: თამარის ბრძანებით გადვიდენ ზემო-ქართლში ამირ-სპასალარი გამრეკელი და მხარგრძელები. პირველად დაამარცხეს ჯავახეთში მტკვრის პირად ხიდთან. მოლალატეებმა გაიარეს ხიდი და გაეშურნენ. მიჰყვნენ უკან კვალ და კვალ და მეორედ — ქობარეთის - წყლის პირას დაამარცხეს. მოლალატეებმა თავს უშველეს, აქედან წავიდნენ. მისწვდნენ ქართველები და მესამედაც მეხი დასცეს ნიალის ველზე (მდინარე ხინგრის პირად თმოგვს და ერუშეთს შუა) და გაჟანტეს. გამარჯვებული ჯარი ეხლა შემოტრიალდა და აგარანს მოადგა. აქ იდგა გიორგი რუსი თავის ჯარით. გიორგის პირისპირ ქართველებს წინამძღოლობდა დავით სოსლანი. მოახლოვდა თუარა დავითი, რუსი შეშინდა და იმერეთში გადვიდა. მაშინ კი მიხვდნენ მოლალატეები თავის უშვერ ქცევას, დაიკიდეს ხმალი კისერზე, ხე-

ლები შეიკრეს. გამოცხადენ თამართან და ითხოვეს
შენდობა. თამარმა ყველას აპატივა, მაგრამ გიორგი
კი ისევ კონსტანტინეპოლში გაგზავნეს.

ამის შემდეგ იყო ომები ბარდაზე და აზრუმზე.
აზრუმის მხრის ერისთავმა გუზანმა არ მოისვენა:
რუავეის საერისთავოს ციხეები შაჰ-არმენს*) გადასცა
და მასვე მიემხრო. თამარმა მაშინვე გაგზავნა ჯა-
რით (სარგის თმოგველი და კახა სამძივარი). ქარ-
თველებმა, სანამ ციხეში შევიდოდა მტერი, და-
ამარცხეს თურქები და შაჰ-არმენი; თვითონ გუ-
ზანი კი ტყვედ წამოიყვანეს. სულგრძელმა მე-
ფემ კიდევ აპატივა, მაგრამ მოლაღატემ მაინც არ
მოისვენა. მაშინ დავითმა მეორედ შეიპყრა გუზანი
და სიკვდილით დასაჯა. ამის შემდეგ გაილაშქრეს
ქართველებმა გელაქუნზე**) და ანბერდზე—რად-
გან ამ მხრიდან ერთობ. ეტანებოდენ თურქები
ჩვენს მხარეს—და ძლევა მოსილი დაბრუნდენ. ამავე
წელს შემოვიდა ისევ რუსი. მოვიდა აღრიბეჟანის
ათაბაგთან და სთხოვა მას შემწეობა. ათაბაგმა ამირ-
ბუბაქარმა სიამოვნებით მიიღო გიორგი და საცხოვ-
რებლად დაუნიშნა რანი, რომელიც მაშინ ჩვენ ხელში
იყო. აქედან გიორგი შემოესია ათაბაგის ჯარით
კახეთს (ქიზიყს). შეიტყო, თუ არა, ხორნაბუჯის
(ქოეთის) ციხის უფროსმა მახატელიძემ, გამოუდგა

*) სპარსეთის მპყრობელს, ორტუყის

**) (1196 წ.)

ჯარით, ეკვეთა და საოცრად დაამარცხა გიორგი. დამარცხებულმა ძლიერ თავს უშველა: შერცხვენილი რუსი გაიქცა და მის შემდეგ მისი ბედი აღარ ვიცით.

შანქარას ომა. 1203 წ. ივნისი.

გიორგის დამარცხება აღრიბეჟანის ათაბაგსაც. (ამირ-ბუბაქარსაც) არ უქადდა კარგ მომავალს. ამიტომაც მან მიმართა ხალიფას (ნასერლი-დინს) (1190—1236 წ.) საჩივრით: ამოიფხვრა მაჰმადიანობა ამ მხარეში ქართველების მიზეზითო. ხალიფამ ბრძანა, შეკრებილ იყვნენ ყველა მისი ქვეშევრდომი სულტნები და ემირები და თავის ჯარით შემოსეოდენ საქართველოს, რომ სრულიად მოეღოთ მისი ბოლო. აუარებელ ჯარს წინ მოუძღვოდა ხალიფას უძლეველი დროშა. ორივე მოპირდაპირე შეიყარენ შანქორთან. 1203 წ. ქართველების ჯარს სარდლობდა დავითი. ჩვენს ჯარში იყვნენ შარვანშა აღსართან (შირვანის მეფე) და ამირ-მირანი (აღრიბეჟანის ათაბაგის ამირ-ბუბაქარის შვილი), რომელიც მამისგან გამოძევებული იყო და შარვანშასთან სცხოვრებდა. თამარმა წასვლისას ჯარს უთხრა სეფე სიტყვა დალოცა და გაისტუმრა. *) წინ ქართველ ჯარს ჯვარით მიუძღვოდა ქყონდიდელი. ომი იყო საოცარი. წარმო-

*) რუსის მთავარი იოანე გროზნი ყაზანის აღების დროს ეუბნება თავის ჯარს: „მიხედეთ ბრძენს და მამაკაცის მსგავსი ბერიის მეფეს თამარს, როგორ ამარცხებს მტერს!“.

უდგენელი რიცხვი მტრის მოაწვა ქართველობას. დავითის ვეფხეებრი სიკისკასე და ლომის ქუხილი, შეერთებული ერთად მის მკლავის ძალასთან, საკმაო საბუთი იყო, რომ გაიმარჯვებდნენ. დაჰკივლეს ქართველებმა და მიენდვენ უშიშრად თავის ფარ-ხმალს. მტერი შეკრთა და პირი იბრუნა. მიჰყვენ ქართველები კვალ-და-კვალ, გაჰფანტეს და გამარჯვებულები მტრის ბანაკზე დაბრუნდნენ. აუარებელი ნაალაფევი დარჩათ ქართველებს. მეორე დღეს შანქორელებმა მოართვეს დავითს ციხის კლიტე და ითხოვეს პატივება. დავითი შევიდა შანქორში და, დაპირებისამებრ, შანქორი და მიხი მიმდგომი ციხე-ქალქები ადრიბეჟანის სულტანის შეილს ამირ-მირანს გადასცა ერთგულობისათვის. ხალიფას დროშა, რომელიც წაართვა მაჰმადიანებს შალვა ახალციხელმა, თამარმა შესწირა გელათის „ხახულის ღვთის-მშობელს“.

შანქორის ომის შემდეგ, იმავე წელს, თამარს დამორჩილდა დვინი, ამ ომში დავითს ხელს უწყობდნენ ჭიაბერი, და მხარგრძელები *) დვინის დამორჩილებას მოჰყვა ყარსისკენ გალაშქრება: სანამ ზემო აღნიშნულ ომებში იყვნენ გართული ქართველები, შემოვიდნენ თურქები და დაიპირეს ყარსი და მისი ციხე. ქართველები გაეშურენ მათ წინააღმდეგ, მაგრამ, შეიტყვეს თუ არა ქართველების მიახლოვება, თავი ანებეს ყარსს (1203 წ.). ამ საშიშს ალაგს-

*) ვარამის-ძე ზაქარია და სარგისის-ძე ზაქარია და ივანე.

ყარსის მცველად დაადგინა თამარმა ივანე ახალციხელი და თან მისცა ათაბაგობაც.

ბოლოსტიკეს ომი 1203 წ.

მხოლოდ იკონიის და მცირე აზიის (ალეპოს) სულტანი ნუქარდინი (როკნ-ედ-დინი) *) ვერ ინებდა საქართველოს ასეთს გაძლიერებას და მაჰმადიანების ძლიერების დასუსტებას. იმას დღე და ღამე მოსვენებას არ აძლევდა შანქორის დამარცხება. უფრო გაბრაზდა ნუქარდინი, როცა შეიტყო, რომ თამარმა მაჰმადიანებს ხარკი დაადვა და ხალიფა ამაზე მას დაეთანხმა. შემოიკრიბა ნუქარდინმა, როგორც მათიანე ამბობს, 800 ათასი მეომარი, თან უკადრისი წერილიც მოსწერა თამარს და გამოიწვია ბრძოლის ველზედ. ამ წერილის მომტანმა იმდენად თავხედური ქცევა ჩაიდინა მეფის და დიდებულების წინ, რომ ამირ სპასალარმა ზაქარია მხარგრძელმა ისეთი საშინელი სილა გაჰკრა, რომ ის უსულოდ დავარდა ძირს. მოსულთიერებული უკან გაგზავნეს ამბის მისატანად, რომ თამარი მზად არის საომრად. თამარის ჯარი შემოკრბა ვარძიასთან. მეფემ დალოცა ჯარი, გაგზავნა დავითის წინამძღოლობით ყარსისკენ და თვითონ დადგა ოძრხეს. შევიდნენ ქართველები ბასიანში და დადგნენ მტრის ბანაკის პირდაპირ ბოლოსტიკეს. მოწინა-

*) ნუქარდინი ფლობდა „საბერძნეთსა, ასიასა კაბადუკიასა“.

ვედ იყვნენ მესხები და მათი წინამძღოლი ამირ-სპასალარი ზაქარია მხარგრძელი. ზაქარიას მკლავს უმაგრებდნენ შალვა და ივანე თორელი ახალციხელები. მარჯვენას შეადგენდნენ იმერები და მარცხენას—ამერები. ასტყდა ომი, რომელიც მოაგონებდა ადამიანს დევ-გმირების ზღაპრულ ომს. რაღაც განგების ძალით ქართველებმა გაიმარჯვეს ზღვასავით მოსულ მტერზე; მიჰყვენ ბასიანიდან, გადვიდნენ შავ - ზღვის პირად, დაიპყრეს ქანეთი, ტრაპიზონი, სამსონი, სინოპი, კერასუნი, კიტორა (კოტიორა), ამასია და ერაკლია 1204 წ. ამ წელსვე დააარსა თამარმა ტრაპიზონის იმპერია და იმპერატორად დასვა თავის ნათესავი ვიზანტიის იმპერატორის ანდრონიკეს შვილი ალექსი. გავიდა დრო. შემოიჭრნენ უეცრად თურქები ყარსში და ხელში ჩაიგდეს. გადაიჭრა დავითი ქართველებით, ეკვეთა მტერს, დაამარცხა და გადენა ყარსიდან. ეს მოხდა 1208.

1209 დავითი გადაიცვალა. დიდ გლოვის შემდეგ, ისევ შეუდგნენ საქვეყნო მართვის საქმეს. იმავე წელს*) არდებილის სულტანი აღდგომა ღამეს დაეცა ქ. ანს და ერთიანად გააოხრა: ამოსწყვიტა 12 ათასი კაცი და ალაფით დატვირთული უკან დაბ-

*) თამარის დროს იყო განზრახვა შეეერთებინათ ჩვენი და გრიგორიანების ეკლესია, მაგრამ აღარ მოხდა: იოანე მხარგრძელი კი მოინათლა, მაგრამ მისი ძმა ზაქარია—არა. კათალიკოსი იყო მაშინ ივანე.

რუნდა. სამაგიეროდ თამარმა აირჩია მათი რამაზანის-
დიდი დღესასწაული და ჩუმად გაგზავნა ჯარი მესხე-
თიდან, თორიდან და კახეთიდან ჯარს წინამძღოლო-
ბდა ზაქარია ამირ-სპასალარი, მხარგრძელი. ქართვე-
ლებმა ის დღე დააყენეს არდებილს, რაც მაჰმადია-
ნებმა—ანს: მოსწვეს, მოაოხრეს, 12 ათასი კაცი
მაგიერი მოუკლეს, თვითონ სულტანი და მისი სახ-
ლობა ტყვედ მოართვეს თამარს, რომელიც ამდროს.
(1210 წ.) კალაში ბრძანდებოდა.

რადგან მაჰმადიანობა არ ისვენებდა, საჭირო.
იყო ყურადღება მიქცეოდა იმ კუთხეს, რომელიც
იყო დაუწყნარებელ. ომის ბუდედ. ეს იყო ხორა-
სანი. საზოგადოდ სამხრეთ-აღმოსავლეთი მუდამ გა-
ნუწყვეტელ ომში იყო. ამიტომ თამარმა შეკრიბა
ჯარი, წარუძღვანა ზაქარია და ივანე მხარგრძელი-
შვილები და მათი ბიძაშვილი ვარამ გაგელი. (ეს
იყო 1211 წ.). ჯარმა გაიარა ნახქევანი, გავიდა
არეზს, აიღო ქ. მარანდა, თავრიზი, მანა, ზანგანი.
ყველა ამ ქალაქებმა მორჩილება განაცხადა, მხოლოდ
ეურჩა ზანგანი. ბოლოს, როგორც იყო, ისიც იძუ-
ლებული შეიქნა დამორჩილებოდა თამარის დროშას.
აქედან მიაღგენ ყაზვინს. ყაზვინის დამორჩილების
შემდეგ ქართველობა შევიდა ხორასანს და აიღო ქ. ქ.
რომგვარი და გურგანი და აქედან გამობრუნდენ
უკან. ყველა ქალაქებში, რომელიც კი აიღეს, ყველგან
ციხის მცველები თავისი შეაყენეს. დაბრუნებულზე
მანაში შეიტყო, რომ ციხე - ქალაქის მცველები ლა-

ლატით დაუხოციათ. გაბრაზებულმა ზაქარიამ მოსწვა, მოაოხრა მანა და მისი მელიქი შვილებიანად ტყავ-გამძვრალეები ძელებზე ჩამოაკიდებინა. გამარჯვებული დაბრუნდენ საქართველოში ქართველები. თამარის ხმალი გადასწვდა მთასაც და მთელი ჩრდილოეთი კავკასია მის ბრძანების ქვეშ შეიქნა: ამას ამტკიცებს დიდ ძალი ეკლესიები; რომელთაც ფეხი შეუდგამთ მთაში. ამგვარად ჩვენი საზღვარი იყო: ჩრდილოეთით სკვითების ქვეყანა, სამხრეთით— არეზი, დასავლეთით ქანეთის ბოლო და შავი— ზღვა, აღმოსავლეთით— კასპიის ზღვა. თამარი გადიცვალა 18 იანვარს 1213 წ. და დასაფლავებულა გელათს

არც ერთი მეფე არ ახსოვს ქართველობას ისე, როგორც თამარი. ყოველ კუთხეში თუ რამ ძველია, ერი მას აწერს. ის მიაჩნია ქართველებს წმინდად და არა თუ ქრისტიან ქართველებს, — მაჰმადიანებსაც და ლოცვებიც კი აქვსთ მის სახელზე გამოთქმული. ეს სიყვარული, უეჭველია გამოიწვია ერში მისმა ღმრთიერებამ, სინაზემ, მომხიბლავ სილამაზემ, კაცთ მოყვარეობამ, დაჩაგრულების და ღარიბებისადმი გულმტკივნელობამ, გონიერებამ და სიბრძნემ. მან მოსპო სიკვდილით დასჯა. განათავისუფლა სამღვდელოება ყოველ ხარკისგან. დიდი შემწე იყო თამარი აგრეთვე მონასტრების წმინდა ადგილებში: იერუსალიმში, ათონზე, სინაზე, შავ-მთაზე, ანტიოქიაში, ალექსანდ-

რიაში, მაკედონიაში, თრაკიაში, კონსტანტინებოლში, კიპრზე *) თვითონ უკერავდა გლახებს და მღვდლებს შესამოსელს. უყვარდა ეკლესია, რომლის რაცხევი ერთობ გამრავლდა მის დროს. მის დროს არის აშენებული ბეთანია, კაბენი, ვარძია (მისმა მამილამ რუსუდანმა ააშენა გუდარეხი).

ხოვში არის მისი გულსაკიდი ჯვარი წარწერით. ლაილაშში: არის ხატი მისი წარწერით; მის დროს წარწერა არის აგრეთვე ანჩისხატზე, გეგუთზე. — მან გააყვანინა რამდენიმე დიდი რუ: ერთი არაგვიდან ყარაისამდინ და მეორე — ალაზნიდან შემახიამდი, რომელსაც ჰქვია „თამარ-არხ“. თამარს მხოლოდ იმას უწუებენ, რომ მაინც კიდევ ვერ შექმნა ისეთი მაგარი და შეუვალი მანქანა, რომ მის სიკვდილის შემდეგ ისე უცებ არ არეულიყო ყველაფერი და არ დანგრეულიყო სახელმწიფო მექანიზმი. აგრეთვე წუნად სდებენ მას იმას, რომ თავისი შვილები შესაფერად ვერ აღზარდა. ამის მაგიერ მის დროს მატერიალურმა და გონებით განვითარებამ მეტად წინ წასწია ქართველობა: მის დროს მიეცა ნიქს გზა ფართოდ და არა-გვარის შეილობას. მის დროს ვხედავთ ქართველები უფრო ხარბად ეწაფებიან არაბულ, ბერძნულ და სპარსეთის მწერლობას.

*) ერთხელ საბერძნეთის იმპერატორი ალექსი ანგარი დაეცა ბერებს, წმინდა ადგილებში რომ თამარის შეწირულება მიქონდათ და წაართვა. მის მაგიერ თამარმა მეტი შესაწირავი გაუჯანა იმავე ადგილებში ბერებს.

მის დროს არიან მოსე ხონელი—(ამირან დარეჯანი —
ანის ავტორი), სარგის თმოგველი—(ვისრამიანის
მთარგმნელი), შოთა—(ვეფხვისტყაოსნის ავტორი).
ჩახრუხაძე—(თამარის ქების დამწერი); მის დროს პირ-
ველად ითარგმნა ქილილა და მანა*).

გიორგი ღამა (1213—1223)

გიორგი დაიბადა 1194 წელს. მატეანის გადმო-
ცემით, ის იყო ისეთივე შვენიერი, როგორც დედა
მისი; ყველას აკვირვებდა მისი სიკისკასე, სიმკვირ-
ცხლე და მშვილდისრობა და ჯირითის ხმარება. 18
წლის იყო, ტახტზე რომ ავიდა, მაგრამ შეხედუ-
ლობით სრულ ასაკის მექონს გავდა. იყო მხნე, გამ-
ბედავი და ყოვლად უშიშარი. მაგრამ, სამწუხაროდ,
სახელმწიფოს მართვას იმდენად აქცევდა ყურადღებას,
რამდენად ის მას ხორციელ სიამოვნებას ჰგვრიდა:
უყვარდა განუწყვეტელი ლხინი და ნადირობა. ამ
გარემოებამ ის, ცოტა არ იყოს, ზნეობით ერთობ
ძირს დასწია. მას ემუდარებოდნენ სასულიერო პი-
რები და სახელმწიფო მოხელეები, მაგრამ ის მათ
არ უსმენდა. მისმა თავ აშვებულმა ქცევამ იქამდის
მიიყვანა, რომ ერთხელ ლხინში თვალი წააგდებინეს.

*) თამარის დროს ჩამოდის მის ნებართვით ლიპარიტ
V, შვილი ივანესი, ელიქუმი კი რჩება განძის ემირთან. პირ-
ველისგან მომდინარეობენ ქართველი ორბელიანები და მეო-
რესგან—სომხის ორბელიანები.

მის დროს განდგა განძა, აღარ მოსცა ხარკი (1214 წ.) შემოიკრიბა ჯარი გიორგიმ, მიაღმა განძას და გარშემო ალყა შემოარტყა. რადგან დიდს და მაგარ ციხეს წარმოადგენდა. ქალაქი, გიორგის უნდოდა შიმშილით დაეძლია. განძელებმაც კარები ჩაიკეტეს, მაგრამ არაგამოვიდარა აქედან მათთვის საკეთილო. მოვიდა მეფე მცირე რაზმით კედლების დასათვალიერებლად და მტრის დასაზვერავად. იცნეს მეფე განძელებმა, გამოვიდნენ უცებ ციხიდან და შეებრძოლენ. არ შეშინდა გიორგი, შეეპრძინეთ შეიქრა მტრის რაზმში და, როგორც ღომი, ისე იბრძოდა. დამარცხდნენ განძელები, დაჰყარეს იარაღი, ითხოვეს ზავი და მოსცეს ძველებურად ხარკი.

გიორგის მეფობაში გამოჩნდნენ აზიაში მონგოლები. მონგოლების ერთ ტომთაგანის. მოთავედ იყო ვინდაც თემუჩი. ეს იყო 1202 წელს. ამ თემუჩმა დაამარცხა მონგოლებისვე მეორე ტომის მთავარი უნ-ხანი. დამარცხების შემდეგ მონგოლების მომეტებულმა ნაწილმა აირჩიეს ეს თემუჩი ხაყანად ანუ მეფედ. რაკი ხაყანობა მიიღო, მაშინვე გამოიცივალა სახელი და დაირქვა ჩინგიზ-ყაენი. ჩინგიზმა 1206 წელს ისეთი საშხედრო წესი და კანონი შემოიღო, რომ ყველა მამაკაცი მეომრად გადააქცია. ამ კანონის ძალით, არმია განიყოფებოდა თუმანებად (10 ათასი), თუმანი—ათასად, ათასი—ასად. ერთი თუმანი შეადგენდა ურდოს, რომელსაც მოთავეობდა რომელიმე მისი შვილი. დისციპლინა იყო მეტად სას-

ტიკი. თუ ომში ან ბრძოლაში არ იყო ჯარი, მუდამ ჩალიშობდენ (მანევრობაში იყვნენ) და ამიტომაც ჯარი ერთობ იწვრთნებოდა. ამგვარად, ჩინგიზს საჭიროებისთვის მზად ჰყავდა 600 ათასი ჯარის კარგად გამოწრთვნილი კაცი.

მონგოლების ზნე და ჩვეულება: მონგოლებმა პურის გემო არ იცოდნენ: იკვებებიან ხორციტ; ტანით არის მონგოლი სრული, შეხედულობით—ახოვანი და ძლიერი, ფერით—შვენიერი და ხორციტ—სპეტაკი; თვალი აქვს პატარა, თავი—დიდი, თმა—შავი და ხშირი, შუბლი—ბრტყელი, ცხვირი—დაბალი და პატარა ნესტოებიანი; ამასთანავე მოისარი—რჩეული. უფრო მხნე არიან ცხენზე, რადგან თითქმის სულ ცხენზე ატარებენ თავის სიცოცხლეს; მონგოლი არის გონიერი, ბრძენი; ცოტას მოლაპარაკე და ტყვილის უვიცი. სწამს ერთი ღმერთი.

ამ ურდომ 1215 წ. დაიპყრა ჩინეთი; 1218 წ. ბუხარა, ხორასანი, გრაყი (პართია); ამის შემდეგ მის ჯარის ერთმა ნაწილმა ხელში ჩაიგდო ასტრახანი, ყაზანი, ყირიმი, რუსეთი, რიაზანი; დასწევს მოსკოვი და მთელ ქვეყანას ხარკი დაადევს. აქედან შევიდენ ვენგრიაში და სილეზიაში. დაბრუნებული დაბინადდენ ვოლგაზე, სადაც მათ ქონდათ უმთავრესი ბანაკი (სარაია). მეორე ნაწილმა დაარბია და დაიპყრა ინდოეთი. მესამემ დაიმორჩილა ერანი, თურანი და აღრიბეჯანი. ჩვენში შემოვიდენ (სუბა და ბადღურის სარდლობით) განჯის მხრით ორ დასად 1120 წ.

ერთი დასი წამოვიდა წინ და მეორე მახლობლად ჩასაფრდა, დაიშალა, მაშველად გახდა. მონგოლებს მიემხრო განძა. ამის მიუხედავად გიორგიმ შემოიკრიბა ჯარი (80 ათასი) და შეებრძოლა მტერს. მტერი იღვა ბერდუჯის წყლის კიდეზე გაგის ციხის პირდაპირ. ამ შეტაკებაში მტერი დამარცხდა, პირი იბრუნა და გაიქცა. მიჰყვა მეფე ქართველებით კვალდა-კვალ. ამდროს უკნიდან წამოუარა მეორე გუნდმა და ომი ისევ განახლდა. აქ კი ქართველები მომწყვდებული შეიქნენ მონგოლებს შუა, და დიდის გაქირვებით გამოჰრეს რაზმი და კაფეთ გამოვიდნენ. დამარცხებული დარჩენ ქართველები. მონგოლებმა ზამთარი ბარდას ახლოს გაატარეს. გაზაფხულზე *) ისევ შემოვიდნენ განჯით დაამარცხეს ქართველები, მოვიდნენ სამშვილდემდის და აქედან გაბრუნდნენ უკან კასპიის ზღვის პირ-პირ დარუბანდით ჩინგიზყაენთან ყარაყორუმში.—ეს მონგოლები იყვნენ გამოგზავნილი ქვეყნების დასაზვერავად და ამიტომ სამშვილდეს აქეთ აღარ წამოსულან.

ცოტახანს შეისვენა ქვეყანამ. ამ ხანში ხელი სთხოვა რუსუდანს მცირე—აზიის სულთანმა შარვანშამ. მეფე გაემგზავრა ზემო-ქართლისკენ ამ საქმის გასარიგებლად, მაგრამ, მივიდა თუ არა ბაგავენს**), გახდა ავად და გადაიცვალა 18 იანვარს. სიკვდილის

*) 1221 წ.

**) არანის მახლობლად.

ქამს ანდერძად დაუდვა დას, რომ, როცა მისი შვილი
დავითი წამოიზრდებოდა, ტახტი მისთვის ჩაებარე-
ბინა მემკვიდრეობის წესის ძალით. *)

რუსუდან 1123—1247.

რადგან დავით გიორგის-ძე მცირე წლოვანი
იყო, ძმის სურვილის და ანდერძის ძალით, ტახტზე
ავიდა გიორგის და რუსუდანი. — როგორც სრულ-
წლოვანი იქნებოდა დავითი, ანდერძის ძალით, დას
მაშინვე უნდა დაეთმო ტახტი ძმისწულისთვის, მაგ-
რამ გავიდა დრო და რუსუდანმა დაივიწყა ძმის ან-
დერძიც და აღთქმაც. მან შეირთო აზრუმის გაქრი-
სტიანებული სელჯუკთაგანი მოგით-ედ-დინი, რომე-
ლიც იყო რუსუდანთან მძევლად. სულტანი იყო თვა-
ლად და ტანად მეტად შეენიერი და ახოვანი, მხნე და
ჰეროვანი. მისგან შეეძინა რუსუდანს დავითი და
თამარი. აი ამდროდან რუსუდანი ფიქრობს ძმის-
წულის ღალატს: იწყებს ქვემხედველობას, რამ ნაი-
რად დალუპოს ძმის წული და ტახტი თავის შვილს
დაუმკვიდროს. ამ განზრახვას უფრო ფრთა შეესხა,
როცა წამოიზარდა მისი ასული თამარი და მიათხოვა

*) გიორგის დროს მოღვაწეობენ ამირ-სპასალარი ათა-
ბაგი იოანე მხარგრძელი, ვარამ გაგელი (მს. უზუც.), სარგის
თმოგველი, იოანე და შალვა, ბიბლა და ბექა ყვარყვარე ჯა-
ყელის შვილები, ბოცო გურკელელი და მისი შვილი შემნა.

იკონიის სულტანს ყიასდინს (გაიათ-ედ-დინს), რომელსაც თან წარუგზავნა დავით გიორგის-ძე.

ამ მდგომარეობაშია ქვეყნის საქმე, როცა მონგოლები წამოიწიენ ჩვენსენ. ეს მოხდა ასე. მონგოლებისგან დამარცხებულ ხვარაზ-მელების სულტანი ჯალალ-ედ-დინი 140 ათასი კაცით გამოარბის, თავს უშველოს, და შემოვიდა ჩვენს საზღვრებში.

(ამდროს მოქმედებენ: იოანე ამირ სპასალარი ათაბაგი. მის შემდეგ — მისი შვილი ავაგ გაგელი, ამირ-სპასალარი ზაქარია III (შანშე I-ძე), თორელი გამრეკელი, ჰერეთის ერისთავი შოთა კუპრი, ელიქუმ II ორბელიანი (ლიაპარიტ V შვილი), აღბულა (ვარამ გაგელის შვილი), ცოტნე დადიანი, გრიგოლ სურამელი და მისი ძე ბექა, სარგის თმოგველი, ნიკოლოზ კათალიკოსი).

მიეგება ქართველთა ჯარი ივანე ათაბაგის მოთავეობით. ჯალალმა, სანამ ჩვენ ჯარს შეეტაკებოდა, აიღო დვინი, ანი, გაგი, განძა 1225 და დაბანაკდა გარნისთან (ერ. გუბ.). აქ გაიმართა საშინელი სისხლის ღვრა. წინა რაზმში იბრძოდნენ თავდადებული ქვეყნისთვის ივანე და შალვა თორელი ახალციხელები. როდესაც მეტად გაუჭირდა საქმე ორივეს, მოსთხოვეს ამირ-სპასალარს მაშველი ჯარი, მაგრამ მან არ მიაშველა ჯარი განზრახ. დამარცხდნენ ძმები თორელები და მთელი რაზმი. ამირ-სპასალარი მაინც არ გზავნის მაშველ ჯარს. გაშმაგებული იბრძვიან ორივე ძმა, მაგრამ ბოლოს ცხენებიც დაუ-

ზოცეს და ფარ-ხმალიც დაელეწათ ბრძოლისგან. მაშინ კი იოანე კლდეს შეეფარა, მაგრამ თვალი ატანეს მტრებმა და ზემოდან ჩაქოლეს; შალვა კი შეპყრობილი მიჰგვარეს ჯალალ ედ-დინს. ჯალალმა ურჩია მაჰმადიანობის მიღება და, რადგან შალვამ ეს წინადადება უარყო, ის იწამა ჯალალისგან.*) ამის შემდეგ მოხდა მოლაპარაკება ჯალალის ამირ-სპასალართან ავაგ ათაბაგთან. მოლაპარაკების შინაარსი ის იყო, რომ, თუ რუსუდანი გაჰყვებოდა მას ცოლად, მაშინ ორივე შეერთებული ძალით შეებრძოლებოდნენ მონგოლებს. რადგან ჯალალმა ვერ მიიღო რუსუდანისგან დამაკმაყოფილებელი პასუხი, ამიტომაც წამოიწია წინ: დაუწყო რბევა საქართველოს და მოადგა ტფილისს. ისეთი დღე დაადგა 9 მაისს 1226 წ. ტფილისს, რომ, ძნელია მისი წარმოდგენა! არც ბებერი, არც ყმაწვილი, არც დედა, არც, მამა, არც ძუძუს-მწოვარი არავინ არ დაუზოგნია ჯალალს. ამ უბედურების დროს რუსუდანი ქუთაისში გაიხიზნა და ტფილისის მცველობა მიანდო ბოცოს შვილებს: მემნას და ბოცოს. ჯალალმა აიღო ტფილისი, კამბეჩოვანი, შიდა-ქართლი, ზემო-ქართლი (თრიალეთი, კოლა, არტანი, ჯაეახეთი), კარნიფოლი (აზრუმი). ეს ქვეყნის უბედურება გაგრძელდა 1229 წლამდის. რაკი ჯალალი დარწმუნდა, რომ ქართვე-

*) ამ დროს ივანე აღარ არის სამხედრო ასპარეზზე: შედგა მონაზნად. მის აღგილზე დაინიშნა მისი შვილი ავაგ.

ლები მას მხარს არ მისცემდნენ, გაბრუნდა ადრი-
ბეიანისკენ და იქედან ხალიფას სთხოვა შემწეობა
მონგოლების წინააღმდეგ, მაგრამ უიმედოდ დარჩა.
მაშინ შემობრუნდა ისევ ტფილისში და, რაც პირ-
ველად დააკლო, ეხლა შეუსრულა (1229 წ.). ამდროს
მონგოლები მოახლოვებული იყვნენ. შეშინებული
ჯალალი საბერძნეთისკენ გაეშურა. მონგოლები მი-
ჰყვნენ კვალ-და-კვალ (გზაში სადღაც დაქანცულს
ჯალალს დასძინებოდა. ეს ენახა მწყემს და მოეკლა
1231 წ.). მონგოლებმა გამოიარეს სპარსეთი, ადრი-
ბეიანი, თავრიზი; აიღეს აზრუმი (1234 წ.), განძა
(1235), ხალათი, ვალაშკერტი, ბარდა, რანი (ყარა-
ბალი), დარუბანდი, ჰერეთი (ქიზიყი), კახეთი, დვინი.
რუსუდანის განკარგულება იყო, თუ მონგოლები
შემოვიდოდნენ ტფილისში, მის მცველს გოქა მხარ-
გრძელს დაეწვა ქალაქი.

მონგოლება 1236—1243.

ამგვარად ქართლ-კახეთი დარჩა უმეფოდ. *) მონ-
გოლები, კალიასავით მოედნენ უპატრონო ქვეყა-
ნას, სადაც მათი სრული უფლება და ბატონობა
დამკვიდრდა 1236—1243 წლამდე. მათ გაჰყვეს მთე-
ლი კავკასია ოთხ ნაწილად, რომელთაც მართავდა

*) ლაშას შვილი იკონიაშია დასთან და რუსუდანი შვი-
ლით ქუთაისშია.

ჩინგიზის ოთხი ნოინი (მთავარი, ერისთავი) ქარმა-
ლან, ჩაღატარ, იოსებ, ბიჩვის. ამ მდგომარეობაში
იყო ქვეყანა, როცა რუსუდანმა მიმართა რომის პაპს
გრიგორი IX, შემწეობა მოეცა. რუსუდანი თა-
ვის მხრით პირობას აძლევდა, რომ, თუ მომეშვე-
ლები, მე და ჩემი ერი კათოლიკობას მივიღებთო.
მაგრამ პაპს გარემოება ნებას არ აძლევდა და, შემ-
წეობის ნაცვლად, გამოგზავნა რამდენიმე ბერი კო-
თოლიკობის გასავრცელებლად.

შეშინდენ მცხოვრებლები და კლდე-ლრეში, მთა
და ტყეში მიიმაღლენ. მაგრამ, ბოლოს, რომ გაუჭირ-
დათ, გამოვიდნენ და, რუსუდანის ნებართვით, მივი-
დნენ მონგოლებთან და მორჩილება განუცხადეს. მონ-
გოლების სარდლებმა მეტად მოიწონეს ქართველე-
ბის ასეთი ქცევა და მხოლოდ ფიცი მოსთხოვეს,
რომ ერთგული იქნებოდნენ და არ უღალატებდნენ.

რუსუდანმაც უმჯობესად სცნო, ისევ მონგოლე-
ბისთვის მიემართნა, რადგან პაპისგან არავითარი პასუხი
არ მოუვიდა. ამიტომაც თვითონაც განუცხადა მონ-
გოლებს თავისი მორჩილება და მოითხოვა, რომ მისი
შვილი დავითი ეცნოთ საქართველოს მეფედ. ნოი-
ნებმა მიიღეს რუსუდანის თხოვნა და მოიწვიეს მისი
შვილი დავითი წარსაგზავნად*) მანგუ-ყაენთან ყარაყო-
რუმს, რადგან ამ დროს ჩინგიზი გადაცვალებული იყო.

*) საქართველოდან გზავნიდნენ მეფის შვილებს მთავარ-
სარდალთან ბითუსთან. (მთავარ - სარდალი იჯდა ვოლგასთან
ბატონად). ამ აღვლილიდან მთავარ - სარდალი გადაგზავნიდა
მეფის-ძეს ყარაყორუმს დასამტკიცებლად.

უმეფობის გამო მთელი ქვეყანა მონგოლებმა გაჰყვეს და, ადვილ მართვისთვის, ჩააბარეს შემდეგ პირებს: ეგარსლან ბაკურციხელს—კახეთი შემახამდე, გრიგოლ სურამელს — ქართლი, თორელს გამრეკელს—ჯავახეთი, ცოტნე დადიანს — სამცხე აზრუმამდი, იმერეთი—რაქის ერისთავს, ვარამ გაგელს—სომხითი. შეწუხდა ქვეყანა მათ მფობელობისგან და მოთმინებიდან გამოსული ქართველობა განდგა მონგოლების წინააღმდეგ „კოხთის-თავს“ *). ეს შეთქმულება გაუგეს ქართველებს და სასტიკად დასაჯეს.

რადგან ორის წლის განმავლობაში რუსუდანის შვილი დავითი ურდოდან ველარ დაბრუნდა, ჯავრზე ავად გახდა რუსუდანი და გადაიცვალა. ეხლა სულ უმეფოდ შეიქნა ქვეყანა. დიდებულებიც ამრეზილები იყვნენ ეგარსლანზე, თაკილობდნენ მის უფროსობას და მოითხოვეს მონგოლებისგან განეთავისუფლებინათ იკონიის სულტანთან ტყვედ მყოფი დავით სოსლანი. ნოინები დათანხმდნენ, მით უმეტეს, რომ მათ ამდროს მზადება ჰქონდათ სელჯუკის იკონიის სულტნის ყიასდინის (გაიათ-ედ-დინის) წინააღმდეგ, რომელმაც გამოიყვანა ბრძოლის ველზე 400 ათასი მეგრძოლი; ამ ჯარს მოთავეობდა დარდან შარვაშიძე. მონგოლებმა საოცრად დაამარცხეს ყიასდინი (1243 წ.) და გამოსთხოვეს თან დავით სოს-

*) ეს ალაგი ძევს ასპინძის-წყლის და კოხტა-წყალს შუა. ორივე ჩადის მტკვარში ჯავახეთის-მტკვრის ქვემო.

ლანიც. დამარცხებულმა ყიასდინმა მოსცა დავითი და თვითონაც მონგოლების მოხარკე გახდა. ამგვარად, ქართველ დიდებულების სურვილი შეიწყნარეს მონგოლებმა და წარგზავნეს დავით სოსლანი მთავარ-სარდალთან ბითუსთან და იმან გაისტუმრა მანგუ-ყაენთან ყარაყორუმს, რომ მას მეფედ დაემტკიცებინა დავითი. (დავით სოსლანს ეხმარებოდა ყარაყორუმში ტახტის ძიებაში სარგის თმოგველი, დავით ნარინს—ავაგ ათაბაგი). მონგოლებმა დაამტკიცეს ორივე მეფედ 1243 წ.

გამეფდენ: { დავით სოსლან IV—(1243—1269).
დავით ნარინ*) V—(1243—1259).

ორივე გამეფეს მონგოლებმა, მაგრამ ქვეყანას ახალი ბეგარა დაადევს: მეფეებს უნდა გამოეყვანათ ყოველ წლივ 10 კომლზე ერთი მეომარი, და აქედან შესდგა 90 ათასი ჯარის კაცი. ამ ჯარით მეფეები უნდა გაჰყოლოდნენ მონგოლებს იქ, სადაც მათ გაიწვევდნენ უკანასკნელები სალაშქროდ. ომის დროსაც ქართველები წინა რაზმში უნდა მდგარიყვნენ. არც ამას აკმარეს ქვეყანა: ულუ-ყაენის ბრძანებით 1254 წელს მთავარ-სარდალმა ბითუმ გამოგზავნა ამწერელი არლუნი, რომელმაც ასწერა ქართლ-კახეთი და დანიშნა გადასახადი კაცის სულზე, საქონელზე,

*) ნარინ ნიშნავს მონგოლურ ენაზე გონიერს.

ყანაზე, ვენახზე; ხეზე.*). ამან მეტად დააღონა ქვეყანა. ამას გარდა ჯარს ხარკი ქვეყნისგან უნდა მისცემოდა და, სხვათა შორის, ათასის თავს—ყოველდღე ერთი ცხვარი და ცხენზე სამი კაპეიკი უნდა მიეღო. დაუბეგრავი დარჩა მხოლოდ სასულიერო წოდება. — ამ გარემოებით, რასაკვირველია, ყველა უკმაყოფილო იყო. დავით სოსლანმაც ამიტომ ძალა-უნებურად მიიღო მონაწილეობა ბაღდადის აღებაში 1258 წელს ულუ-ყაენის**) დროს. ქართველ მეფეების წინამძღოლობით მონგოლებმა აიღეს ეგვიპტე, სირია და მესოპოტამია.

მონგოლების ხანგრძლივმა და განუწყვეტელმა ომმა, ჩვენგან ჯარების გაყვანამ და მათმა შენახვამ უკიდურეს მდგომარეობამდის მიიყვანა ქვეყანა. ამ სულით და ხორციტ ტანჯვას ვერ შეურიგდა ულუ-ყაენისგან შეძლებული დავით ნარინი და ამიტომაც, როდესაც ის დატყვევებული მიყავდათ ბაღდაში, ნახქევნიდან გაიპარა და გადავიდა იმერეთში. იქ დიდის სიამოვნებით მიიღეს დავით ნარინი და 1259 წ. იმერეთის მეფედ აღიარეს (+1286). დანარჩენმა ქართველებმა (როდესაც ისინი იყვნენ ჯავახეთში) მოახდინეს შეთქმულება მონგოლების წინააღმდეგ. შეთქმულობას მოთავეობდა დავით სოსლანი და დიდე-

*) ამ კანონის შესრულებისთვის დასტევა არლუნმა ვინმე სპარსელი აზიზი, რომელმაც ერთობ შეაწუხა ქვეყანა.

**) მანგუს შვილი.

ბულები. სამწუხაროდ, ეს საიდუმლო გამომჟღავნდა: ულუმ გამოგზავნა 20 ათასი კაცი მათდა დასასჯელად და სარდლად უჩინა არლუნი. მოხდა შეტაკება „შოლისპირს“ (ზემო-ქართლშია). ქართველ ჯარს მოთავებოდა ამ ბრძოლის დროს სარგის *) ჯაყელი. დამარცხდნენ ქართველები. მაშინ სარგისმა ურჩია დავითს, იმერეთში გადასულიყო, რომ არა ენებოდა რა. რამდენიმე ხნის შემდეგ ყენი და დავითი შერიგდნენ. ამიტომ დავითი გადმოვიდა იმერეთიდან, მხოლოდ იმ პირობით-კი, რომ ყენთან მიეღო მონაწილეობა ომში ყოველ მის მეტრის წინააღმდეგ **). ამას გარდა მეფემ მოსთხოვა, ყენს გადაეცა მისთვის ხოჯა-აზიზი სპარსელი, რომელიც არლუნისგან იყო დადგენილი ქართლ-კახეთში ხარკის შესაკრებად და რომელიც მეტად აწუხებდა ქვეყანას. ყენმა აუსრულა. დავითმა სიკვდილით დასაჯა ქვეყნის შემაწუხებელი აზიზი.

გავიდა დრო. მონგოლების მთავარ-სარდალი ბითუ გზავნის თავის შვილს ბერქას დარუბანდიდან ულუ-ყენის წინააღმდეგ. დავითი და სარგისი ებრძვიან ბერქას და ემხრობიან ულუს. ბერქა დამარცხდება და გარბის. ამ დახმარებისთვის ორივეს

*) რვაათას კაცით.

**) დავითს სოსლანს ყავდა პირველი ცოლი ჯიგრა-ნათუნ უშვილო. მეორე ოსეთის მთავრის ასული ალთუნ, რომლისგან მიეცა გიორგი და მესამე—ავაჯ ათაბაგის ქვრივი გვანცა, რაქის ერისთავის კანაბერის ქალი, რომლისაგან შეეძინა დიმიტრი.

დიდი პატივმცემელი შეიქნა ყვენი. სხვათაშორის, ულუყვენმა მიუბოძა სარგისს ბასიანი და კარნიფოლი. ამ გარემოებამ დავითი ექვში შეიყვანა, რად აძლიერებს ჩემს ქვეშევრდომსო. ეს შეცდომა, რომ მონგოლებმა შეიტყვეს, გაასწორეს, მაგრამ დავითს ეს მოუფიქრებლობა და მოუზომველობა უფრო ძვირად დაუჯდა! დაიბადა შური და მტრობა დავითს და სარგისს შუა. მათი უკმაყოფილება იქამდის მივიდა, რომ დავითმა სარგისი დაატყვევა! მხოლოდ დიდებულებმა და აბალა (ულუსშვილი) ყვენმა განათავისუფლებინეს მეფეს ეს ღირსეული კაცი. ამავე დროს ვხედავთ ჩვენ მეორე გაძლიერებულს დიდებულს სადუნ მანკაბერდელს, რომელიც ფლობს კარს (ყარსი) და მის მიმდგომ ქვეყანას (ყარისს).*)

ეს ის დროა, როცა გაზვიადებული რაჭის ერისთავი კახაბერი იწვევს მონგოლებს (აბალას დროს), მიიღონ იმერეთი თავის ხელქვეშ (არ უნდოდა დავით ნარინს დამორჩილებოდა). კახაბერის წყალობით ორჯელ დაარბიეს და გაცარცვეს იმერეთი. მონგოლებისთვის ასეთი ჩვენი გაცალკეება, რასაკვირველია, მეტად სასიამოვნო იყო, რადგან ყველა ეს ხელს უწყობდა ჩვენში მათგან შურის და მტრობის გავრცელებას და გაძლიერებას, რომ მით უფრო თამამად და ფრთა შესხმულად ემოქმედათ.

*) ისე გაძლიერდა სადუნი, რომ შეერთო ცოლად დიმიტრი თავდადებულის და თამარი.

დიმიტრი ღაგითის-მე თავდადებული (1273—1289) მეფე ქართლის

„ქართლის ცხოვრებით“, დიმიტრი იყო ახო-
ვანი, მზნე, შვენიერი, სრული მხედარი, მოისარი და
ღვთის მოყვარე.

ამ დროს მძვინვარებს აბალა - ყენი. დიმიტრი
ჯერ მცირე წლოვანია და მის მაგიერ ქვეყნის მმარ-
თველად შეიქნება, ყენის ნებით, სადუნ მანკაბერ-
დელი. სადუნ მანკაბერდელი, მართალია, ძლიერი
დიდებული იყო, მაგრამ ფიქრადაც არ მოსვლია დი-
მიტრის ორგულება. როგორც კი დაფუძნდა დიმი-
ტრი, სადუნმა შეკრიბა წარჩინებული ქართველები,
თან დიმიტრი წაიყვანეს და წავიდნენ აბალასთან, რომ
მას დაემტკიცებინა ასაკში მოსული დიმიტრი მეფედ.
იმანაც აუსრულა ქართველებს თხოვნა და ამგვარად
1273 წ. იკურთხა ქართლის მეფედ დიმიტრი და მიიღო
ყენისაგან მთელი აღმოსავლეთი სამცხის გარდა,
რომელსაც ფლობდა სარგის ჯაყელი. (დიმიტრის
კურთხევას აღარ დაესწრო ათაბაგი სარგის ჯაყელი.
ეს მეორე ნიშანია იმის, რომ იმერეთს გარდა აქაც
იბადება აზრი განცალკევების, რომელიც სისრულეში
მოვა ბექას *) დროს.

აბალა ყენის დროს მოხდა გალაშქრება ეგვიპ-
ტეზე, სადაც მიწვეულ იქმნა დიმიტრიც. რადგან

*) სარგისის შვილია. ბექა ფლობდა ტაშის კარიდან
მოყოლებული კლარჯეთს და კანეთს აზრუმამდის.

ქართველობა მონგოლების ომებში წინა-აღმდეგობით
ძოდენ ყოველთვის, ამიტომ ან უნდა გამწყდარი-
ყვენ, ან უნდა გაემარჯვნათ. დიმიტრიც გაემგზავრა
ქართველ ჯარით და მონგოლების ჯარით ერთად.
მონგოლების ჯარს მოთავეობდა ყეენის ძმა მანგუ-დ-
მურ. თუმცა დამარცხდა ქართველობა და მონგო-
ლებიც, მაგრამ მონგოლები მაინც გაოცებული იყ-
ვენ ქართველების ვაჟკაცობისგან. ამიტომაც მაინც
დიდი ნდობა და მაღლობა გამოუცხადა ყეენმა დი-
მიტრის და ბექას *). (სარგისი და ბექა მაშინ ისეთ
მდგომარეობაში იყვნენ, რომ ემორჩილებოდნენ დი-
მიტრის და მსახურებდნენ ყაენს).

ამდროს იმერეთში ხდებდა შემდეგი: გაძლიერე-
რებულმა რაჭის ერისთავმა კახაბერმა ცბიერულად
შეინანა თავის ლაღატი მეფესთან. დავითმაც აპა-
ტივა წინანდელი მისი მოქმედება, მაგრამ შეცდა:
კახაბერს შერიგებით უნდოდა, უფრო ადვილად ჩა-
ეგდო ხელში დავითი და ყეენისთვის მიეყვანა ტყვედ.
მეფემ შეუტყო ეს ლაღატი და სიკვდილით დასაჯა
მოლაღატე ერისთავი. აქაც ვხედავთ, რომ ითესლება
განცალკევების ღვარძლიანი აზრი.

საზოგადოდ მონგოლების გავლენამ ზნეობით
ერთობ დასცა ქართველობა: ისინი მიჰყვნენ მონგო-

*) ამ დროს დიდი ყურადღება დაიმსახურეს ქართვე-
ლებმა: ქართველები იაკობი და იოანე ელჩად წარგზავნა აბა-
ლამ ევროპაში პაპა იოანე XXI, ფილიპე შვენიერთან და ინ-
გლისის მეფესთან.

ლებს და ყველაფერში მათ ბაძავდენ: მეფეები და დიდებულები ირთვენ რამდენიმე ცოლს. ამ საქციელს ვერ ასცდა ვერც დიმიტრი*) და ვერც მისი სადუნი. რასაკვირველია, ეს ცუდი იყო ქრისტიანობისთვის. მონგოლებს მათი კანონი ამის ნებას აძლევდა და ჩვენ-არა. ამ გარემოებას ხალხის თვალში ცუდი მნიშვნელობა ჰქონდა და ურყევდა სარწმუნოებას. მონგოლებსაც ეს უნდოდათ. ამას გარდა ისინი წერგდენ და ავრცელებდენ შურს მეფეებს და დიდებულებში, რომ მით მათ უფრო ადვილად ემოქმედათ ჩვენში. ამგვარად, დიმიტრი, რომელიც წინეთ მეტად ღვთის-მოსაყად ითვლებოდა, ღამით ადგებოდა და ქალაქს ჩამოივლიდა, არის სადმე ღარიბი და უღონო, რომ ხვალ შემწეობა მიეცეო, დღეს საერთო გარყვნილ ტალღის მორევში გადაეშვა.—დიდი მოღვაწეები ნიკოლოზ კათალიკოსი, მის შემდეგ აბრაამ კათალიკოსი, პიმენ სალოსი გარეჯელი**), ანტონი—ყველა ესენი ხმა მაღლა ღაღადებდენ ზნეობის დაცემის წინააღმდეგ; ამხილებდენ მეფეს და დიდებულებს, მაგრამ მათი ხმა იყო „ხმად-ღაღადებისა უდაბნოსა შინა“: არვინ შეისმინა!.

მოკვდა ქართველების მომხრე აბალა-ყენი და დაჯდა მის მაგიერ ყაენად მისი ძმა აჰმად-ყენი, რო-

*) პიმენ სალოსი ცხოვრებდა ბელაქანში. მან მოაქრისტიანა მთიულეები, ლეკები, თუშები და დიდოელები.

**) დამიტრის ყავდა ცოლად ტრაპიზონის იმპერატორის ქალი, თათრის ქალი და ბექას ქალი ნათელა.

მელიც, ამბობენ, თურმე, წინეთ ქრისტიანულად იყო
მონათლული, მაგრამ ეხლა კი ქრისტიანების წინააღ-
მდეგიც შეიქნა და მაჰმადიანებისაც. ამიტომაც შეი-
თქვენ ნოინები. მათ მოთავედ გახდა მისი შვილი არ-
ლუნი (ქრისტიანების მფარველი და მაჰმადიანების
მდეგნელი) და აჯანყდენ. გაიმართა ომი მამა-შვილს
შუა. დიმიტრი მიემხრო აჰმად-ყაენს. დამარცხდა მამა
და მოიკლა. არლუნმა ყველა მოწინააღმდეგე ნოინები
და მტერი გააწყვეტინა. მოკლეს ბუღა ნოინიც, რო-
მელიც იყო დიმიტრის მზახალი და მისი მფარველი
ყვენთან და რომელზედაც ბუღას დიდი გავლენა
ჰქონდა. ჯერი მოდგა დიმიტრიზედაც, რომელსაც
ექვის თვალით დაუწყო ცქერა ყვენმა შეთქმულო-
ბის შემდეგ და რომელშიაც სწამებდა მონაწილეობას.
ამიტომაც დაიბარა ურდოს (მულანს) მეფე და, მრავალ
გადასავალის შემდეგ, თავი წაჰკვეთეს 12 მარტს
1289 წ. მეფეს თან ახლდა მისი მცირე-წლოვანი
შვილი დავითი, რომელსაც ეგვე სატანჯველი მოე-
ლოდა, მაგრამ ნოინმა მოსე ტაჩარმა იპატივა მეფის
შვილი: წაიყვანა და შვილივით ზრდიდა და უვ-
ლიდა დაობლებულ დავითს. დიმიტრის მაგიერ მე-
ფედ დანიშნა არლუნმა იმერეთის მეფის დავით ნა-
რინის შვილი ვახტანგ II (1289—1292 წ.)*).

**) ვახტანგის დროს ჩამოვიდნენ რომის პაპისგან ნიკო-
ლოზ II-სგან გამოგზავნილი ბერები ქართველების გასაფრან-
გებლად. მათ მოთავეობდა იოანე ფლორენციელი.

გიორგი V დიმიტრის-მე ბრწყინვალე (1318—1346) მეფე ქართლისა

თამარიდან გიორგი მეფემდი განვლო თითქმის ასმა წელმა. ამ დროს განმავლობაში არ მოუსვენია მრავალ-ტანჯულ საქართველოს: ჯერ ხვარასნის სულ-ტანმა ჯალალედინმა და მერე მონგოლებმა ერთიანად დასცეს დიდებულ ბაგრატიდების და თამარისგან აშენებული სამეფო როგორც სულით, ისე ზნეობით. მონგოლებმა კარგად იცოდნენ, ვისთან ქონდათ მათ საქმე, და ამიტომ ისეთ გზას დაადგენ, რომ დაეგლიჯათ ქვეყანა და ერთ ძლიერ ქვეყნისგან შეედგინათ რამდენიმე პატარა სამეფო და შიგ ეთესლათ და ენერგათ შური და მტრობა, რომ მით უფრო ადვილად ემოქმედათ თავის პირად ინტერესისთვის. ეს ასეც მოხდა: ჯერ საქართველოში დასვეს ორი მეფე 1243 წელს. მათივე წყალობით 1259 წ. ერთი დაჯდა ქართლში და მეორე—იმერეთში. ამ დაყოფამ გააზვიადა ერისთავებიც და დიდებულებიც: მეტი ღონე, ურჩობა და სიამაყე მიეცათ; მაგალითად, დიმიტრის კურთხევის დროს არ მოვიდა სამცხის ათაბაგი სარგის ჯაყელი, რაჰის ერისთავი კახაბერი თავის თავს მეფედ თვლიდა. სვანეთის, გურიის, ოდიშის აფხაზეთის ერისთავები თავს აღარ იდრეკენ მეფის წინ. პანკისის ერისთავი თორღული აღარ ემორჩილება დავით სოსლანს *). ამას

*) ამ დროს დავით სოსლანი ომში იყო და მის მაგიერ ქვეყანას განაგებდა მეფის მეწლე ჯიქური.

გარდა მონგოლების ყეენები ყოველ მეფესთან ნიშნავდნ ჯაშუშებს, რომ ქვეყანა და მეფე ალაგმული ყოლოდათ. ამ დაქსაქსულობას მოყვა ზნეობით დაცემა: შემოვიდა მაღალწოდებაში მრავალკოლიანობა, რამაც ერთიანად გაათახსირა ერი ზნეობით. — ჩვენმა სისუსტემ მთიულებიც კი ააყაყანა: ქვეყნის რიდი დაჰკარგეს. ამ „შავ-დროს“ გიორგი მცირე წლოვანი იყო და იზრდებოდა თავის პაპის სახლში ბექასთან. ბევრის ჰირის და ვარამის მნახველს და გამგონეს გიორგის დედის ძუძუსთან ერთად თან შეზრდილი ჰქონდა ნათელას და ბექას წყალობით ქვეყნის კვნესა და მწუხარება. ეს მდგომარეობა მას ღრმად ჩაენერგა მის ნორჩს გულში*).

მართალია ერთობ ღვარძლიანი და ეკლიანი გზა ედვა წინ, მაგრამ მახვილ-გონიერი და შორს მჭვრეტელი მეფე არ შეუშინდა ამას. მან თავისი ჰკუა, ცოდნა და გამოცდილება მოიხმარა ისე, როგორც დროს შეეფერებოდა. ქვეყნის გაერთიანებას და წარმატებას მის აზრით, სულ ერთი იყო, რა საშვალეებითაც კი მიაღწევდა. ამიტომაც ზოგს იმორჩილებდა ტკბილ სიტყვით, ზოგს — მოყიდვით, ზოგს — რისხვით და ზოგსაც — ხმლით. მაგრამ ყველას ამას

*) მის მცირე წლოვანობის გამო ქვეყანას განაგებდა ბექა. ამ ხანაში იმეფა გიორგიმ 1299—1301; მაშინ ის ყენმა გადააყენა და მეფობა მისცა მის ძმას 1301—1308; 1308 მეფობა მისცა ყეენმა გიორგის ძმისწულს გიორგი VI და გამგედ დაუნიშნა გიორგი V. როცა გიორგი VI მოკვდა, მხოლოდ მაშინ ელირსა გიორგი V მეფობა.

შერებოდა ფრთხილად, აუჩქარებლად, გონიერად. ამ ღროს ჩვენი მტრები იყვნენ: ოს-მთიულები, დიდებულები და მონგოლები. ამიტომ ჯერ მთიულებს და ოსებს მიჰყო ხელი: გააგდო ოსები გორიდან, სადაც დაბანაკებულ იყვნენ და ბატონობდნენ; შევიდა ოსეთში და მათი ციხე-სიმაგრეები მიწასთან გაასწორა, დაიმორჩილა და მოხარკე გახადა. შეუკრა გზები საქართველოსკენ და ყველა ამ ადგილებზე მცველები დააყენა. ამ გვარადვე შელაგმა არაგვის და ქსნის ხეობის თვით-მნებელობა და დაუდგინა „სამართალი“. ნოინებშიაც დადგა ამღროს ზნეობით განხრწნის ხანა: მოკლეს თავისი ყაენი აბუსაითი და ქვეყნები ერთმანეთში გაინაწილეს. ერთმა დაიპყრა სპარსეთი, მეორემ — ხორასანი, მესამემ — მცირე-აზია და სხვ. ამ ახალმა მპყრობელებმა დაუწყეს ერთმანეთს ომი თავის გაძლიერებისთვის. ამით ისარგებლა გიორგიმ, შეებრძოლა ქართლ-კახეთში მყოფ მონგოლებს, დაამარცხა და გაჰყარა საზღვრიდან.

ეს რომ გაათავა, ხელი მიჰყო დიდებულებს: გაუმართა ერთხელ ნადიმი დიდებულებს ციფხუროცა დიდებულები სიამოვნების და ოცნების მორევში ცურავდნენ, დაეცა მეფის ბრძანებით ჯარი, ყველა ურჩი გაწყვიტა და მათ ადგილებზე ღირსეული პირები დაადგინა.

ასეთი გაძლიერება და მტრების მოშორება კარგს არას უქადდა რანის, მოვაკანის, შირვანის მონგოლებს და ლეკებს. ეს მეფემაც კარგად იცოდა და,

სანამ ისინი შემოვიდოდნენ ჩვენს საზღვარში, თვითონ მიეგება იქეთ. დაამარცხა ყველა, დაიმორჩილა დარუბანდამდის და ყველა დახარკა.

ამ დროს იმერეთში უწყესოებაა: აღარ ემორჩილებიან მეფეს ერისთავები და ერთმანეთში განუწყვეტელი ომი აქვსთ. ამით ისარგებლა გიორგიმ და გადავიდა იმერეთში. შეშინებული მეფე ბაგრათი და ერისთავები *) დამორჩილდნენ და ტახტი გიორგის დაულოცეს. გიორგიმ იმერეთის ტახტის ნაცვლად მისცა ბაგრატს შორაპნის ერისთავობა 1330 წელს. აქედან გადავიდა გიორგი სამცხეს **); დაიმორჩილა ეს მხარე, დაადგინა ერისთავები არტაანს, წუნდას. ამას მოჰყვა კლარჯეთის შემოერთება. აქაც გიორგიმ დანიშნა ერისთავები სპერს, კალმახს, არტანუჯს.

ერთხელ კიდევ მოინდომეს შემოსევა მონღოლებმა რანიდან, მაგრამ მკვირცხლმა გიორგიმ დროზე შეუტყო და საზღვრიდან მოიშორა.

არ მოისვენა მხოლოდ მცირე-აზიის სულთანმა ორხანმა, რომელიც შემოიჭრა კლარჯეთში, მაგრამ ბოლოს ისიც დამარცხდა და გაშორდა საზღვრებს.

*) დადიანი, გურიელი, შარვაშიძე და სვანეთის ერისთავი.

**) ამ დროს მოკვდა სარგის II ათაბაგი (+ 1334 წ.) და გიორგიმ ათაბაგობა მიუბოძა მის შვილს ყვარეყარე I (+ 1361). შესანიშნავი იყვნენ ათაბაგები: ბექა II (+ 1391) და აღბუღა (+ 1451): მათ დასწერეს სამართლის წიგნი⁴.

ასე გააერთიანა გიორგიმ თამარისეული საქართველო და ისევ ძველ საზღვრებში ჩააყენა. დავით აღმაშენებელივით, მანაც მოახდინა სასულიერო კრება, რომელმაც გაწმინდა ეკლესია ყოველ უღირს პირებისგან და წესიერება შემოიტანა მის გამგეობაში. მას მიაწერს ისტორია „ძეგლის-დებას“, რომელიც შეეხება დაცემულ ზნეობის გასწორებას და ქვეყნის ერთგულ სამსახურს.

გიორგიმ ააშენა ცულრულაშენის და პითარეთის საუცხოვო გუმბათიანი საყდრები; განაახლა დმანისი*) და ზედ მიაშენა საუცხოვო კარის-ბქე, შემკული ჩუქურთმებით. მის დროს მოღვაწეობენ საზოგადო ასპარეზზე კათალიკოსი ევთიმე და მერე — ბასილი, რომელთაც დიდი მონაწილეობა მიიღეს კრებაზე ეკლესიის გაწმენდის შესახებ. გიორგიმ ტახტი გადასცა თავის შვილს დავით VII.

ბაგრატ V დაგითის-ქე (1360—1395) დიდი.

დიდებულად შეასრულა თავის მოვალეობა ქვეყნის წინაშე გიორგი ბრწყინვალემ და ეგვე დაუდვა ანდერძად თავის შვილს დავითს, რომელმაც სავსებით გაამართლა მამის ანდერძი და ქვეყნის სიყვარული დაიმსახურა. 14 წელიწადი ედგა ღარაჯად ქვეყანას და აშხნის განმავალობაში არვის ნება არ

*) დმანისშია დასაფლავებული ვახტანგ III (1301—1307) დიმიტრის - ძე.

ქონდა, და არც გააბედვინებდა, მისი სახელი შეელახა. ასე დაცული და გამაგრებული—გამტკიცებული გადასცა მან თავის შვილს ბაგრატ V.

დიდი გავლენა იქონია მონგოლების მფლობელობამ საქართველოში, რომელიც ქვეყნის კეთილდღეობას ძირს უთხრიდა. ეს იყო ერისთავების სურვილი განზე გამდგარიყვენ, საქვეყნო საქმის წინააღმდეგ წასულიყვენ და, მაშა სადამე, ქვეყანა დამხობილიყო. — ამის საბუთს ბევრს ვხედავთ გიორგი ბრწყინვალის დროსაც და უფრო ადრეც. ამ სამწუხარო აზრმა ბაგრატის დროს უფრო მეტი ფრთა შეისხა. ეს იმის ნიშანი იყო, რომ მეტად ჰქონდა დიდებულებს გამჯდარი ძვალ-რბილში ურჩობა, თავმოყვარეობა, უფლების მოყვარეობა; ერთი სიტყვით პირადი ინტერესი სქარბობდა საქვეყნო ინტერესს. რაკვირველია, ეს მონგოლების გავლენაც იყო, მაგრამ ჩვენი შეუგნებლობა და გამოუცდელობა კი— უფრო მეტი. ბაგრატის დროს პირველი ნაბიჯი ურჩობის გზაზე გადადგა სვანეთმა: ერისთავმა ვარდანძემ შემოიკრიბა ჯარი, ჩამოიჭრა იმერეთში, დაარბია, გაცარცვა, დასწვა*) ქუთაისი და გაბრუნდა უკან. მალე ბაგრატი იქვე გაჩნდა ჯარით; შეესია სვანეთს, ურჩი მოსპო, ციხეები და სიმაგრეები ხელში ჩაიგდო, ერისთავი ვარდანძე დაატყვევა და მის მაგიერ ერისთავად დანიშნა გელოვანი; ვარდანძეს მისცა საერისთავოდ გურიი.

*) (1361 წ.).

თურქებმა რომ შეიტყვეს, მეფე მთაშიაო, შე-
მოიპრენ სამცხეში და დაუწყეს რბევა. ქორივით
„გადმოფრინდა“ ბაგრათი ფერსათის მითით, დაეწია
მტერს არეზის ნაპირზე და ისეთი დღე დააყენა, რომ
სანანებლად გაუხადა. აქედან გამარჯვებული გაბ-
რუნდა სამცხეს (1361). ამ დროს გადაიცვალა ათა-
ბაგი ყვარყვარე I. ბაგრატმა მის აღგილზე დანიშნა
მისივე შვილი ბექა (+1391). გადაიცვალა იმერე-
თის მეფედ ყოფილი შორაპნის ერისთავი ბაგრატ
და მის მაგიერ მეფემ დანიშნა ერისთავად ბაგრატისვე
შვილი ალექსანდრე. გაიარა 14 წელმა და ქვეყანა
მოსვენებაში იყო. აღმოსავლეთით საზღვრავს ქვე-
ყანას კასპიის — ზღვა, დასავლეთით — შავი - ზღვა,
ჩრდილოეთით — სკვითია. რანი, მოვაკანი (შაქი-
შირვანი) და დვინი (ერევ. გუბ.) მორჩილებენ და
ხარკს აძლევენ გიორგის*).

ამ დროს (1375 წ.) გაძლიერდა შუაგულ აზი-
აში კაცობრიობის ახალი მტერი მონგოლების მთავ-
რის თარგაისძე ლანგ-თემური, რომელმაც დაიპყრა
თურქეთი, ინდოეთი და სპარსეთი. — ბაგრატმა და-
იწყა ციხეების მაგრება და გაამრავლა ლაშქარი,
რომ ყოველ შემთხვევისთვის მზად ყოფილიყო. ლანგ-
თემურმა რომ სპარსეთი აიღო, გამოეშურა საქარ-

*) გადაიცვალა დედოფალი კლენე 1366 წ. და ბაგ-
რატმა შეირთო ტრაპიზონის იმპერატორის მანუელ III ასული
ანნა.

თველოსკენ; კარი აიღო და იქ დაიზამთრა, რომ გა-
ზაფხულზე ჩვენსკენ წამოსულიყო. ამ დროს ულა-
ლატა ბაგრატს ათაბაგმა ბექამ და მტერს მიემხრო.
ბექას ლალატით ლანგ-თემური აღტაცებაში იყო და
უბრძანა კიდევ მთელ სამცხეს, აღარ დამორჩილებოდა
ბაგრატს. ბაგრატმა იცოდა მტრის სიმრავლე და შე-
ბძოლება ვერ გაბედა „სახლვარს გარე“. რაკი ზურგი
გაიმაგრა ლანგ-თემურმა, წამოიწია წინ. ყოველი
ფეხის გადმოღება მტერსაც ძვირად უჯდებოდა და
დამხვდომსაც, მაგრამ არც ერთი არ შეაშინა ამ გა-
რემოებამ. ექვს თვეს გაგრძელდა ეს საშინელი და
სისხლის მღვრელი ომი. ცეცხლმა და მახვილმა მოაკვა
მთელი არე ტფილისამდი. თანამედროვეები ამბობენ,
რომ ასეთი წინააღმდეგობა თემურისთვის არ გაუწყ-
ვია არც ჩინეთს, არც ქაბულს, არც ბუხარას და არც
სპარსეთსო. ბოლოს მოატანა ტფილისს. გამაგრდა
მეფე ციხეში, მაგრამ მტარვალმა აიღო ტფილისი, და
მეფე დედოფლიანად დატყვევებული შეიქნა 1387 წ.
ციხეში ლანგ-თემურმა თავისი ჯარი შეაყენა და აქედან
შეუსია ჯარები ქართლს. ჯარებმა დაარბიეს, მოაოხ-
რეს ქვეყანა: ცეცხლი და მახვილი მოედვა ქვეყანას.
დასწვეს „ქვათა-ხევი“. გადავიდენ აქედან რუისს და
მისი დიდებული ტაძარი მიწასთან გაასწორეს. ამ სა-
შინელების შემდეგ მობრუნდენ ისევ ტფილისში.

განცვიფრებაში მოყავდა თემური ბაგრატის ქცე-
ვას და შეხედულობას: ის იყო ტანით ახოვანი, ჰაე-
როვანი (შვენიერი), მკლავით—მამაცი და სულით—

შენე. იყო მეტად დარბაისელი. მისმა შეხედულობამ შეიპყრა თემური, რომელმაც ურჩია კიდევ ბაგრატს მიეღო მაჰმადიანობა, თუ უნდოდა სამეფოს დაბრუნება, მაგრამ ბაგრატი არ დათანხმდა.

თემურმა დაიპყრა შაქი, შირვანი, ლეკეთი, და შაქ-შირვანში თათრები დაასახლა. გაიარა ყარაიასი, გადავიდა მაზანდერანში და ისიც დაიმორჩილა. — ამ დროს განუდგება ბაგრატს იმერეთი, მაგრამ გიორგი ბაგრატიძე გადავა ჯარით, დაამარცხებს და ალაგმავს მას. ქვეყნის გარემოებამ მეფე ერთობ დააფიქრა და გონებაში ჩაეარდა: ბოლოს მიმართა ისევ უკანასკნელს საშვალებას: მივიღებ მაჰმადიანობას, მაგრამ გარეგნობით, ოღონდ ქვეყანას ვუშველოვო.

განუცხადა თემურს თავისი სურვილი ბაგრატიმ. თემური სიხარულით ცას ეწეოდა რადგან იმედი ჰქონდა, ასეთი მოკავშირე აღვილად გაამაჰმადიანებდა ქართველობას და მაშინ საქართველოც მისთვის უშიშარი იქნებოდა. ამიტომ თემურმა განათავისუფლა ბაგრატი, რომელმაც გამოსთხოვა მტერს 12 ათასი რჩეული მეომარი, ვითომდა, მის სურვილის მისაღწევად. თემურმაც მოსცა 12 ათასი საუკეთესო მეომარი კაცი და გამოისტუმრა. ბაგრატი, მინამ თვითონ გამოეშურებოდა ჩვენსკენ, იღუმალ აცნობებს თავის შვილს გიორგის: „მომეგებე ჯარით ხრამის კიდეზე ხუნანის პირდაპირ ლამით“. გიორგიმ შემოიკრიბა ჯარი, დაესხა და ორივე მამაშვილმა ერთიანად გაჟლიტეს თემურის რჩეული რაზმი. აქედან გამოეშურენ ტფე-

ლისისკენ. აიღეს და გააგდეს მონგოლები ტფილისის ციხიდან (1393 წ.).

თემურს რომ ეს ამბავი მიუვიდა „სულით იშთეებოდა და შურით განიხერხებოდა“, მაგრამ ზამთარი იყო და შედგა. გაზაფხულზე წამოვიდა „ზღვის-ქვიშაზე უმრავლეს“ ჯარით: „ზარის რეკა, საყვირი, დაბდაბი და ბუკების“ ტკრციალი რაღაც საშინელებას და უბედურებას უქადდა ქვეყანას. ბარდასთან მტერმა მტკვარზე ხიდი გასდვა და ჯარი მარცხენა ნაპირზე გადმოიყვანა. ბაგრატიის ბრძანებით ხალხი მთაში დაიხიზნა. გამოვიდა თუ არა მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, შაჰი-შირვანი მაშინვე მას მიემხრო. არ შეუშინდენ მტერს მარტო მამა-შვილი: ეკვეთენ გააფთრებული მტრები ერთმანეთს. საშინელის კალმით აგვიწერს თანამედროვე ამ ომს! „მათი ცხენის ნატერფალისგან გზა აღარ ჩანდა! მათის შეჯახებისგან მიწა იძვროდა! მათის კიჟინისგან და აბჯრის ზათქისგან და ცხენების ქაქანისგან აღარაფერი აღარ ისმოდა“. ისე ირევოდენ ქართველები მტრის გუნდში, როგორც ვეფხვი ცხვრის ფარაში. გაოცებული იყო თემური: ჯერ არსად არ შევხვედრივარ ამათანა თავ გამოდებულს და გააფთრებულ მეომრებსაო! და მართლაც, ისე „ანქრევდენ მტერს“, როგორც შევარდენი ჭილყავს. „მათი ისარი იყო მკვეთრი, ხმალი მფეთებელი და ოროლი მხეთქებელი! ეს საშინელი და საზარელი სურათი მოგაგონებს ძველ ზღაპრულ გოლიათებს და მათს შეხეთქებას“.

შეკრთა მონგოლების ურდო და მიდრკა გასა-
ქცევად. თემური ცეცხლად გადაიქცა, განიწირა თავი
და გაქცევას სიკვდილი არჩია. ამიტომ წინა რაზმს
უკან სხვა რაზმი დაუყენა, რომ გაქცეული მაშინვე
მოეკლათ. ეს უკანა ჯარი შესდგებოდა ისეთ ხალ-
ხისგან, რომელსაც მონგოლები ეამივით სძულდათ.
დანარჩენი ჯარი თემურმა გაყო ორ დასად: როცა
ერთი იბრძოდა, მეორე ისვენებდა. მონგოლებს ამის
შემდეგ ერთილა დარჩენოდა: ან სიკვდილი, ან გა-
მარჯვება. ასე მოაწყო თემურმა თავისი ჯარი, იში-
შვლა ხმალი, ერთი საოცარის ველურის ხმით უყი-
ვლა თავის ლაშქარს და გადავარდა წინა რაზმში.
სიბრაზისგან თემურს თვალებში სისხლი შემოადგა.
ხანგრძლივმა ბრძოლამ და ხმლის ტრიალმა მოქანცა
ბაგრატის ჯარი და მაშველი სხვა კი არ საით იყო.
ამიტომაც ზღვასავით მოსულ მტერს ველარ გაუ-
მაგრდა და მიენდო ციხე-სიმაგრეებს. მოჰყვა უკან
მტერი კვალ-და-კვალ და, რაც ნახა, ყველაფერი
მიწასთან გაასწორა (1394 წ.).

როცა გაძლა ჩვენის სისხლით, გაბრუნდა ყარა-
ბაღს. ბაგრატმა აოხრებულს და გავერანებულს ქვე-
ყანას დაუწყო მოშენება და მოლონირება: განა-
ახლა ასევე ციხე-სიმაგრეები და გათანტული ნაწი-
ლებიც შემოიერთა.

ბაგრატმა ცხადად დაანახა მტრებს, თუ რა დიდი
საქმე შეუძლია კაცს ქვეყნისთვის, თუ ის ღირსე-
ულად წინამძღოლობს ერს და თან ამავე დროს მას

ერის ერთობაც შესწევს. ამიტომ გატაცებით აქებენ მას არაბების ისტორიკოსები*), როგორც „მზნეს, მამაცს, უშიშარს, შემმართებელს, ქვეყნისთვის თავდადებულს და შვენიერს“.

გიორგი VII ბაგრატიის-ჰე (1305—1407).

ბაგრატის შემდეგ ავიდა საქართველოს ტახტზე მისი შვილი გიორგი VII. ტახტზე ასელობის თანავე, თემურმა შემოუთვალა გიორგის ყარაბაღიდან: მოდი ჩემთან, მორჩილება გამომიცხადე და არას გავნებო. გიორგი ვერ დათანხდა ამ მიწვევაზე, რადგან იცოდა კარგად, რასაც ნიშნავდა მისი „მოდი“. ამიტომაც შეუთვალა: ხარკს მოგცემ და მეკი ვერ მოვალო. ხარკის მიცემით გიორგი ფიქრობდა, იქნება მტარვალის გული მოლბეს და ქვეყანას ჩამოესხნასო, მაგრამ არ ისმინა თემურმა და შემოვიდა მესამედ. მართალია, პირველ შეჯახებაზე გაიმარჯვეს ქართველებმა, მაგრამ ბოლოს სძლია სიმრავლემ. ქართველებმა იბრუნეს პირი და მიენდვენ ციხეებს. მონღოლებმა აიღეს ისევ ტფილისი, ციხეში თავის ჯარები ჩააყენეს, ქართლი მოარბიეს და ეკლესიები და მონასტრები დასწვეს (1396 წ.)**). ამის შემდეგ თემური მოვიდა და მუხრანს დადგა: უნდოდა რამ-

*) შიხაბედდინ ელკალაშენდი (+1418).

**) ამ დროს განდგა შორაპნის ერისთავი კოსტანტინე ბაგრატიძე, დაიპყრა იმერეთი და გამეფდა.

ნაირად ქართველებისვე შემწეობით (დადგომით) ხელში ჩაეგდო გიორგი, მაგრამ, რომ ვერას გახდა, გაბრუნდა ისევ ყარაბაღს. მუხრანს დგომის დროს ზოგი ქართველი დიდებული მივიდა და მორჩილება განუცხადა თემურს.

თემურმა ყარაიასიდან გამოგზავნა ამირჯან სპასპეტი, ქართლის ასაოხრებლად და გიორგის შესაპყრობლად, მაგრამ შეცდა: თვითონ გადაიქრა გიორგინახტევნიცკენ და აიღო ალიჯანის ციხე (1396 წ.). ციხის აღების შემდეგ უთვლის თემურს, აკმაროს ქვეყანას ამდენი სისხლის ღირა და ის მზად არის ხარკი აძლიოს, მაგრამ თემური არ დათანხმდა: მოდი ჩემთან და მორჩილ მექმენო! გიორგი ვერ წავიდა. თემური ეხლა სამცხისკენ გაეშურა. მოაოხრა, რაკი წინ დახვდა. აქედან თემური და თათრები დაეშვენ არაგვზე, მაგრამ დამარცხდნენ. დაბრუნებული დადგა მანგლისს (1396 წ.) (ამ ხანაში თემურის შვილებმა ისევ აიღეს ალიჯანის ციხე). გიორგიმ გაუგზავნა თემურს თავისი ძმა კოსტანტინე*) დიდის ძღვნით და ითხოვა ჩამოხსნოდა ქვეყანას, და თავის მხრით გიორგი მზად იყო მიეცა ხარკი. აღუთქვა თემურმა, მაგრამ ასრულებით არ შეასრულა. მანგლისიდან წავიდა თემური ბარდას და იქედან შემოუსია ჯარი დარუბანდელებს და ლეკებს. ლეკეთიდან გადავიდა ჯარი ოსეთში. მილენ-მოლენა, დაანგრია ყველაფერი და ისევ მანგლისს

*) კოსტანტინე დასაფლავებულია ვარძიაში.

დაბრუნდა. მანგლისიდან გამოგზავნა (შიხ-აბრამ-შარ-
ვანშა) თავისი ერთგულთაგანი სარდალი ქართველე-
ბის გასამაჰმადიანებლად და თან დაავალა, შეეტყო,
რა შემოსავალი ქონდა მეფეს. მეფემ კარგად იცოდა,
რას ნიშნავდა ეს და დახიზნა ხალხი, თვითონ კი
საომრად მოემზადა. თემურმა ეს რომ შეიტყო, დაა-
სწრო და შემოვიდა მანგლისიდან. მოადგა ბირთვისს
და, დიდის გაქირვებით, ძლივს აიღო.

აქედან თემური მცირე აზიის დასაპყრობლად გაე-
შურა. ამ დროს თურქების (აწ ოსმალების) სულთან
ბაიაზეთი კოსტანტინეპოლს უპირებდა აღებას. როცა
შეიტყო თემურმა, აღმოსავლეთი ბაიაზეთმა დაიპ-
ყრო, შეებრძოლა 1402 წ. 20 ივლისს. ანგორის
მინდორზე გაიმართა საოცარი ბრძოლა, რომელშიაც
დამარცხდა ბაიაზეთი და ტყვედ ჩაუვარდა ზელში
თემურს. აქედან თემური გავიდა სამარყანდს და თან
გადიყვანა ტყვედ იქ დასასახლებლად 60 ათასი ქარ-
თველი**). სამარყანდში თემური მალე გადაიკვანა-
მის სიკვდილის შემდეგ შვილებს მოუვიდათ ერთმა-
ნეთში ჩხუბი და ამით მამის იმპერია ერთობ შესუ-
სტდა. მაშინ ისარგებლა გიორგიმ გარემოებით, შე-
ებრძოლა ჩვენში დარჩენილ თათრებს და საზღვრი-
დან გარეკა.

ამ დროს იმერეთში მოკლეს კოსტანტინე. გი-
ორგი გადავიდა ჯარით და მორჩილებაში მოიყვანა

**) ამას მოწმობს მწერალი მეძოხი.

იმერეთი. ამავე დროს დამორჩილდებიან გიორგის და-
დიანი (მამია), გურიელი, შარვაშიძე და სვანეთი.
აქედან გაეშურა გიორგი სამცხეს და კლარჯეთს
იქაურ საქმეების მოსაწყობად. ბოლოს ერთხელ კი-
დე შემოვიდა არეზის ნაპირები და გაწმინდა სა-
ზღვრები არა-სასურველ თათრებისგან. გაბრაზდა
მაჰმადიანობა: შეკრბა ყველა მეზობელი მაჰმადია-
ნობა და ქვიშაზე უმრავლეს ჯარით წამოვიდა გი-
ორგიზე: შემოვიდა ქართლში მტერი: მას მიეგება
გიორგი. ამ საშინელ ბრძოლაში, მართალია, გიორ-
გიმ გაიმარჯვა, მაგრამ თვითონაც ბრძოლის მსხვერპ-
ლი შეიქნა: ჭრილობისგან გადაიცვალა *).

ალექსანდრე გიორგის-ძე (1413—1442).

ზარ განხდილი ერი, მიმოზნეული ტამერლანის
დროდან, ჯერ კიდე მტკიცედ ვერ დაბინავებულა თა-
ვის ალაგს, თუმცა გიორგიმ თავი შესწირა ქვეყანას.

მთელი ოცი წელიწადი მოანდომა ალექსანდრემ
გაემხნეინებინა სულით და გულით ქართველობა,
რომ ფეხზე წამომდგარიყო და თავისუფლად ამოე-
სუნთქა. გაუწყნარებლად დადიოდა ერთ კუთხიდან
მეორეში, შეეტყო გაჭირვება და ხელი მიეწვდინა.
ყოველ საერისთავოში მოგზაურობდა და წესებს ამ-
ყარებდა. განაახლა და აღადგინა გავერანებული სოფ-
ლები, ქალაქები და ეკლესიები, რომელნიც კი მი-

*) დასაფლავებულია მცხეთას.

წასთან იყო გასწორებული; მან განაახლა მცხეთა, რუისი.

რადგან ეკლესიას მონგოლების და სპარსების გამო შემოერია უწყესობა, ამიტომ მან მოახდინა კრება, რომელმაც გაწმინდა ეკლესია ღვარძლისგან და მის ნაცვლად შემოიტანა კანონიერი წეს-რიგი*).

ალექსანდრეს დროს ატყდა ომი სამეგრელოს და აფხაზეთს შუა. ალექსანდრე გადავიდა ჯარით, დაამშვიდა ირივე და დაბრუნდა უკან. გურგელი და სვანეთის ერისთავი ფიქრობდნენ განდგომას, მაგრამ ბოლოს იძულებული შეიქნენ, ისინიც დამორჩილებოდნენ ალექსანდრეს: მეფემ დაადგინა იმერეთში ერისთავად დიმიტრი, დავით ნარინის სახლთაგანი. მარტო გამედიდურებული და გაზვიადებული სამცხის ათაბაგი იოანე არ იხრიდა თავს, უარ-ყოფდა მის მორჩილებას. ამან ალექსანდრე ააღელვა: ამიტომ შემოიკრიბა ჯარი (1414 წ.), გადავიდა, შეებრძოლა, დაამარცხა ათაბაგი კოხტის-თავს (1415 წ.), თვითონ ათაბაგი დაატყვევა და სამცხე კი შემოიერთა.**) ამ დროს შემოდინა სამხრეთით იდუმალ თურქები ლორეში და დაიპყრენ მას (1430 წ.). ალექსანდრე

*) მის დროს იყო (1439) კრება ფლორენციაში სარ-წუნოების შეერიების შესახებ, სადაც დაესწრო ქართველი მატროპოლიტი სოფრონიოსი.

**) მალე ისევ განათავისუფლა ალექსანდრემ იოანე ტყვეობისგან და სამცხეც დაუბრუნა მხოლოდ ფიც კვებ, რომ ეროგული იქნებოდა.

(1431 წ.) შეებრძოლება მათ, წაართმევს ისევ ლორეს და განდევნის.

განდგენ განძელები, შირვანელები და დარუბანდელები (1437 წ.). ჩაიჭრა ალექსანდრე განძას, დაამარცხა განძელები და მოხარკე გახდა. ეს რომ ნახეს დარუბანდელებმა და შირვანელებმა, თვითონ გამოცხადდენ ალექსანდრესთან, დამორჩილდენ და და ხარკი მოსცეს.

ასე კეთილად იბრძოდა ქვეყნისთვის ალექსანდრე, მაგრამ ბოლო მაინც ვერ გაატანა: გაჰყო სამეფო სამად: ქართლი მისცა უფროსს შვილს ვახტანგს, იმერეთი შუათანას—დიმიტრის და უმცროსს—გიორგის—კახეთი. თვითონ შემონაზონდა და იწოდა ათანასედ. დასაფლავებულია მცხეთას მისგანვე ჩრდილოეთით მიშენებულ ეკლერში, რომელიც დღეს მოშლილია.

გიორგი VIII (1445—1469) ალექსანდრეს-ძე*)

გიორგის მეფობის დროს შინაურ განხეთქილებამ უფრო გაშალა ფრთა: ყვარყვარე, რომელიც წინააღმდეგი იყო გიორგის, წაეჩხუბა თავის ძმას სამცხელ ათაბაგს აღბუღას იმიტომ, რომ აღბუღა მეფის მომხრე და ქვეყნის ერთიანობის მიმდევარი იყო.

*) მისი უფროსი ძმა ვახტანგი IV (1442—1445) დასაფლავებულია ბანას თავის მეუღლესთან სითი ხათუნთან, რომელიც იყო ფანასკერტელ ციციშვილის ასული.

გაიმართა ოძი ძმებს შუა და ყვარყვარემ სძლია; დამარცხებულმა აღბუღამ მომართა გიორგის შემწეობისთვის. გიორგიმ გაგზავნა ჯარი ყვარყვარეს დასასჯელად, მაგრამ, სანამ ჯარი სამცხეში ავიდოდა, გამოცხადდა ყვარყვარე მეფესთან და თავისი დანაშაული მის წინ აღიარა. მეფემ ათაბაგად დაადგინა ისევ აღბუღა*) და ყვარყვარე თავისთან დააკავა. ამის შემდეგ ყვარყვარე იღუმალ კიდე უფრო ცდილობდა თავის მიზანს მიღწეოდა.

ოსმალთ. ამ დროს ერთობ მისუსტებული იყო ბიზანტია: მას გარშემო ერტყა მურად II, ოსმალების ხონთქარდ. ვინ არიანეს ოსმალოები? ისინი არიან მონგოლის ტომთაგანი თურქები. ისინი პირველად მოსახლობდნენ კასპიის ზღვის და აღტაის მთებს შუა. აქედან შეესიენ (XI ს.) მცირე — აზიას და იქ დაბინავდნენ. უფრო გაძლიერდნენ თურქები მათ ხონთქარის ოსმანის (1299—1326) დროს. ამ ოსმანისგანვე დაერქვა თურქების სამფლობელოს ოსმალთ, ოსმალეთი. პირველად ევროპაში ფეხი შემოდგა ოსმანის შვილი-შვილმა მურად I, დამკვიდრდა ადრიანოპოლში (1361 წ.) და ეს ქალაქი თავის სატახტო ქალაქად გამოაცხადა. მურად II დროს ბიზანტია შეიცაგდა კოსტანტინეპოლს, მორეას, აქაიას და ლესბოსს, დანარჩენი კი ოსმალების ხელში იყო. 1453

*) აღბუღამ დასწერა სამართლის წიგნი, რომელსაც ვერცხვით: „აღბუღას კანონს“.

წელს 29 მაისს 300 ათასი ჯარის კაცი შემოართყა გარშემო კოსტანტინეპოლს ზარბაზნებით მურადმა და, საშინელ ომის შემდეგ, ქალაქი აიღო და თვით იმპერატორი კოსტანტინე ომში მოიკლა. 1462 წ. ე. ი. ათის წლის შემდეგ დაამხვეს ოსმალებმა ტრაპიზონის იმპერია *).

იმერეთის განდგომა. ამ განსაცდელის დროს საქართველო გაერთიანებაზე არ ფიქრობს. ყველა პირად ინტერესით სარგებლობს. აღბუღას შემდეგ **) ათაბაგად არის სამცხეში ყვარყვარე. სწორედ ამ დროს განუდგა საქართველოს იმერეთი: ყვარყვარე ათაბაგის რჩევით იმერლებმა აღიარეს მეფედ ბაგრატ ერისთავი: ამას ეხმარებოდნენ დადიანი, გურიელი, შარვაშიძე, გელოვანი. რატომ? იმიტომ რომ ყველას აღუთქვა დამოუკიდებლობა და შემწეობა, თუ გიორგის წინააღმდეგი იქნებოდნენ. ამ გვარივე იმედი ჰქონდა ყვარყვარეს იმერეთისგან და დანარჩენ მთავრებისგან. ეს რომ გიორგიმ შეიტყო, გადავიდა ჯარით იმერეთში და შეებძოლა ბაგრატს ჩხარის მახლობლად, ჩიხორს. ამ ბრძოლამ დაარწმუნა ყველა, რომ ქვეყანა უნდა გამსკდარიყო, გახეთქილიყო, დაყოფილიყო: გიორგი დამარცხდა ჩიხორს 1462 წელს. ამ გვარად ბაგრატ აღიარებული იქნა ბაგრატ II და იმერეთის მეფედ. იმავე წელს გაჩნდა იმერეთში კიდე

*) მაშინ აქ მეფობდა დავითი.

**) (+1451 წ.).

ოთხი სამთავრო, თუმცა ჯერ კიდევ სამთავროები მაინც ნომინალურად (ძალა-უნებურად) იმერეთის მეფეს ემორჩილებიან. ამ გარემოებამ ხელი შეუწყო ყვარყვარესაც: ისიც განუდგა მეფეს. მეფე გაეშურა ჯარით (1463 წ.) სამცხეს. აქ, თანავარის-ტბის პირას, დადგა გიორგი, რომელიც კინალამ მოკლეს შეთქმულებმა, რომ იოთამ ზედგინიძეს არ ეხსნა. ყვარყვარეს ეხმარებოდნენ ამ საქმეში თავისი მოკავშირეები. — ეს ომი იყო უბედური გიორგისთვის: მიუხედავად ყვარყვარე უგრძნეულად დაამარცხა მეფე, ტყვედ ჩაიგდო ხელში (1465 წ.) და, სანამ დამოუკიდებლობა არ მისცა, არ განათავისუფლა *.

კახეთის განდგომა. როცა გიორგი ტყვედ იყო სამცხეს ყვარყვარესთან, ბაგრატი გადმოვიდა ლიხის მთაზე, ჩაიგდო ხელში ქართლი და მერე კახეთშიაც აპირებდა შესვლას. შემთხვევით, რასაკვირველია, კახელებმაც ისარგებლეს: აღექსანდრე მეფის შვილის დიმიტრის შვილი დავითი გაამეფეს და უწოდეს დავით I. ყვარყვარემ ურჩია გიორგი მეფეს: მომეც დამოუკიდებლობა და მოგეხმარები ქართლ-კახეთის დაპყრობაში. მეფე იძულებული შეიქნა მიეცა დამოუკიდებლობა. მაშინ ყვარყვარემ მოსცა გიორ-

*) სამცხის განთავისუფლებამდე იყვნენ ჯაყელის სახლისგან შემდეგი ათაბაგები: სარგისი I (+1285), ბექა I (+1306), სარგის II (+1334), ყვარყვარე I (+1361, ბექა II (+1391), იოანე (+1444), ალბულა I (+1451), ყვარყვარე II (+1466).

გის ჯარებიც. გიორგი გაეშურა კახეთისკენ. შეშინდა კახეთის მეფე დავითი და დიდოში ავიდა. ამ გარემოებამ ბაგრატიც დააფიქრა და დაბრუნდა უკან იმერეთში. მართალია, ქართლი და კახეთი დამოარჩილდა გიორგის, მაგრამ დროებით. ამის შემდეგ გიორგი გაეშურა შირვანს, შევიდა ყაბალას, დაიმოარჩილა, დახარკა და მობრუნდა ქართლში.

გიორგი გადაიცვალა 1469 წ. მაშინ ჩამოვიდა დიდოეთიდან დავითი I, ეკურთხა ბოდბეში (1469 წ.) და დაჯდა კახეთის მეფედ.

ამგვარად, ამ დროდან იწყება ქართლის, იმერეთის, კახეთის და სამცხის ცხოვრება ცალკე. დანარჩენი სამთავროები ჯერ კიდევ ემორჩილებიან ნომინალურად (ძალა უნებურად) იმერეთს. ამ დროდან ქვეყანამ თანდათან დაკარგა შემაერთებელი იდეა, მთელი საქართველო ერთი ყოფილიყო, და მის ნაცვლად გაბატონდა კერძო პირადი ინტერესი. ამ უბედურებამ გამოიწვია თავის მხრით ქვეყნის დასუსტება და დაქსაქსვა როგორც კერძოდ, ისე საერთოდ: აღარავის საქართველოს რიდი და პატივისცემა აღარ ქონდა: აღმოსავლეთისკენ ნაფარდობდა, ჩვენი მიზნების გამო, სპარსეთი და დასავლეთისკენ — ოსმალთ. ორივე ეს მოსისხლე მტერი ცდილობდა მეფეებს და მთავრებს შუა ჩამოეგდო განუწყვეტელი შური და მტრობა, რომ მით უფრო თავისუფლად ემოქმედნათ თვითთავეთ კუთხეში, და ისიც — ჩვენივე ჯაშუშების შემწეობით. ამ უბედურებას მოჰყვა

ეკლესიის გათიშვაც: 1426 წლიდან საქართველოში ვხვდებით ორ კათალიკოსს: ერთია მცხეთაში და მეორე — ბიჭვინტაში. ამ წელს იერუსალიმის და ანტიოქიის პატრიარქი მიხაილი იყო ქუთაისში, სადაც მეფის ბაგრატის (1455—1478) სურვილით და დადიან — გურიელ — შარვაშიძის თანხმობით დაადგინეს ბედიის მთავარ ეპისკოპოსი იოვაკიმე პატრიარქად იმერეთში, გურიაში, სამეგრელოში და აფხაზეთში.

ამგვარადვე მოწყდა მცხეთას ზემო-ქართლიც: 1502 წლამდის სამცხის მიტროპოლიტს აწყურში ნიშნავდა მცხეთის კათალიკოსი, ამ წლიდან კი — ანტიოქიის პატრიარქი; ეპისკოპოსებს აკურთხებს სამცხეში ამ წლიდან მაწყვერელი და არა მცხეთის კათალიკოსი.

აგრევე მოიქცა კახეთის ეკლესიაც: ალავერდს დაემორჩილა კახეთის დანარჩენი ეპარქიები ე. ი. ალავერდელი აკურთხევდა ეპისკოპოსებს კახეთისთვის და არა — მცხეთის კათალიკოსი. მხოლოდ ალავერდელს კი აკურთხევდა მცხეთის კათალიკოსი.

ასე და ამ გვარად, ამდროდან თვითოეული კუთხე თავის ფარგალს იქეთ აღარ იხედება და, თუ იხედება, იმიტომ, რომ ყველა მტრად ეჩვენება, ყველას მტრად თვლის და თვითონაც საპასუხოდ ემზადება. ასე თანდათან დაწვრილმანდა და დაიქსაქსა საქვეყნო ინტერესი. ქართლელი, კახელი, იმერელი, გურული, მეგრელი, სვანი ისე უცქერიან ერთმანეთს,

თითქო ისინი ძმები არ იყვენ, თითქო ჭყიტღველი მათგანი ერთმანეთისთვის უცხო იყო, როგორც სპარსელი ან ოსმალო.

გაყოფის შემდეგ არიან მეფეებად:

ქართლში: კოსტანტინე II გიორგისძე (1469—1505).

კახეთში: დავით I დიმიტრისძე*) (1466—1471).

იმერეთში: ბაგრატ II დიმიტრისძე (1455—1478).

დადგა საშინელი ხანა: ძმა ძმის მტერი შეიქნა: ქართლის მეფეს უნდა კახეთი შეეერთოს; იმერეთისას სურს ქართლი დაიპიროს. ასე ერთმანეთის მტრობაში არიან, როდესაც გადაიცვალა კახეთის მეფე დავითი და მის მაგიერ ტახტზე ავიდა მისი შვილი გიორგი I (1471—1492). ამ გიორგიმ და იმერეთის მეფემ ბაგრატ II დასდევს პირობა დაიმორჩილონ ქართლი და შუაში გაიყონ. გიორგიმ, რომ უფრო მოიღვას თეხი კახეთში, შემოიტანა შემდეგი ცვლილება: დასცვალა ყველა ძველი ერისთავები და მათ მაგიერ თავის მომხრეები დანიშნა. გააშენა და გააშენა გრემი. მოსპო ხმარებიდან „ჰერეთი“ და იწოდა „კახეთის მეფედ**“. იმერეთის მეფემ, ჯერ დაიმორჩილა დადიანი და მერე წამოვიდა ქართლში. ქართლის მეფე კოსტანტინე დამორჩილდა მას

*) რომელიც იყო ვახტანგის (1442—1445) ძმა.

**) გიორგი ველარ მოეხმარა ბაგრატ II-ს ქართლის დამორჩილებაში, რადგან მას ამ დროს შემოესია იაკუბ-ხანი და აიღო საგურამო და მარტყოფი. გიორგის რომ ტახტი არ დაეკარგა, სრული მორჩილება განუცხადა ყვეს უზუნ-ასანს.

უბრძოლველად. მაგრამ, როცა დაბრუნდა უკან რა-
ჭით, გზაში გარდაიცვალა (1478 წ.) და ტახტი დარ-
ჩა მის შვილს ალესანდრე II (1478—1510). ალექ-
სანდრეს აღარ ემორჩილება დადიანი; დადიანს მი-
ბაძეს გურიელმა, შარვაშიძემ და გელოვანმა. ამით
ისარგებლა კოსტანტინემ, გადაეღო ლიხის მთა და
დაიპყრა იმერეთი. დანარჩენ სამთავროებმა თვითონ
იცნეს კოსტანტინე თავის მეფედ. შეშინებული ალექ-
სანდრე მთაში მიიმალა. აქედან კოსტანტინე ავიდა
სამცხეში და ისიც დაიმორჩილა. დამარცხებული ათაბაგი
გაიქცა. კოსტანტინემ გააძაგრა სამცხეში ციხეები, შიგ
ჯარი შეაყენა და თვითონ ისევ ქართლში შემობრუნდა.
მეორე წელს კიდევ მოხდა არეულობა იმერეთში.
მეფე უნდა გადასულიყო ჯარით, მაგრამ ამ დროს
ისარგებლა შემთხვევით მანუჩარ ათაბაგმა და ისევ
განუდგა. მეფე რომ სამცხეში შევიდა, ათაბაგი წინ
მოეგება ჯარით. დამარცხდა მეფე და დაბრუნდა
(1483 წ.) უკან. ეს რომ იმერეთის მეფემ ალექ-
სანდრემ შეიტყო, მეორედ აიღო ქუთაისი და დაიპყრა
იმერეთი. სამცხეს დამარცხებული კოსტანტინე გა-
დაიჭრა იმერეთისკენ, დაიმორჩილა იმერეთი, აიღო
ქუთაისი და იწყო მისი მაგრება. კოსტანტინე რომ
იმერეთს იპყრობდა, შემოესია ქართლს და სამცხეს
იაკუბ-ხანი; გამოვლო და აიღო დმანისი და ქვეშის-
ხევი (1486 წ.). ორი წლის შემდეგ მოვიდა ხალილ-
ბეგ, ყეენისგან გამოგზავნილი სარდალი, რომელმაც ჩა-
მოვლო ზემო-ქართლი ომით, აიღო და მოადგა ტფი-

ლისს (1485 წ.). დიდი ბრძოლა გაიმართა აქ მტერსა და ქართველებს შორის (თავი ისახელეს ქაიხოსრო ციციშვილმა, ჯაფახ ჯაფახიშვილმა და ბარათაშვილმა). მეფემ რომ ეს შეიტყო, გამოეშურა იმერეთიდან. შეშინებულმა თათრებმა პირი იბრუნეს და გაიქცენ, მაგრამ მისწოდნ ყუმისის ბოლოს ქართველები, შეუკრეს გზა (ციციშვილმა და ბარათაშვილმა) და სულ ერთიანად ამოჟლიტეს.

კოსტანტინეს გადმოსვლისათანავე ისევ გამეფდა იმერეთში ალექსანდრე.

ისევ შემოუსია ყაენმა სპარსელები ქართლს (1486 წ.).

მეფემ შემწეობა სთხოვა კახეთს და სამცხეს, მაგრამ ისინი არ მოეშველენ. მაშინ მან იწყო ქვეყნის მაგრება. სპარსელები მოვიდნენ კოჯორს. აიღეს კოჯორის ციხე და მოადგენ ტფილისს. მეფე იყო ნიჩბისში. ტფილისიდან თათრის რაზმები გაიფანტენ, მოედგენ ქართლს და იწყეს რბევა. (შეებრძოლენ მტერს ბარათაშვილი სულხან, ქაიხოსრო ციციშვილი, ქაიხოსრო თურმანიძე, ქაიხოსრო ჯაფახი და სოლაღაშვილები). ეს რომ მეფემ შეიტყო, გამოესწრაფა ჯარით. შეებრძოლა და განდევნა. მათ მიაყოლეს სპარსელების მეორე რაზმი, რომელიც ტფილისთან იდგა მის ასაღებად. რაკი სპარსელები მოიშორეს თავიდან, ცოტათი ამოისუნთქეს.

ამ დროს კოსტანტინემ მოახდინა კრება გაფანტულ ნაწილების შეერთების შესახებ, მაგრამ დიდებულებმა არ ურჩიეს: ვინადგან იბერნი, კახნი და

სამცხელნი მტკიცედ ერთგულებენ თავის ბატონსაო, ვაცადოთ, იქნება დრომ მოიტანოს და მაშინ ვიფიქროთო.—ამაზე შედგა მეფე.

გაძლიერდა ოსმალეთი. ამ დროს სამცხეში ბატონობს მზექაბუკ*) ათაბაგი. მჭეჭაბუკის დროს, 1500 წ., ოსმალომ წაართვა გურიელს ჭანეთი და აჭარა. შეშინებული ათაბაგი მზექაბუკი მივიდა და მოარჩილება გამოუცხადა ოსმალოს. ამისთვის ოსმალომ აჭარა და ჭანეთი მას დაუმტკიცა და ათაბაგადც იცნო. აქედან ოსმალო შევიდა იმერეთში, აიღო ქუთაისი, გაცარცვა, დასწვა გელათი და დაბრუნდა უკან. ბაგრატ მეფე შეშინდა და მთაში მიიმალა. მეორე მხრით გაძლიერდა სპარსეთიც: შახ-ისმაილმა დაიპყრა ბაღი, ბუხარა, ქობული, ადრიბეჯანი. შემოვიდა ჩვენში (დავით VIII კოსტანტინესძის დროს), აიღო შირვანი და მოადგა ტფილისს. აიღო ქალაქი და ციხე. ციხეში თავისი მცველები შეაყენა; ეკლესიები და ხატები სიონის შეურაცხყო და ავლაბრის ხიდთან ციხის პირდაპირ ააშენა მაჰმადიანებისთვის პირველი მიზგითა; მოსწვა, მოარბია ქვეყანა და წავიდა. შაჰ ისმაილი გადაიცვალა 1523 წელს. დაჯდა მის წილ ყვენად შაჰ-თამაზ. სანამ შაჰ-თამაზი გაყენდებოდა, იმერეთი**), ქართლი***) და

*) ქაიხოსროს შვილი.

**) ალექსანდრე II ბაგრატიძე (1478—1510).

***) დავით VIII კოსტ. (1505—1525).

კახეთი*) ერთმანეთს არბევენ, აოხრებენ ხოცვენ თავის პირად ინტერესების გამო. ეხლა კი, როდესაც იგრძნეს, რომ სამხრეთ-დასავლეთიდან აწუხებდა ქვეყანას ოსმალეთი და აღმოსავლეთ-სამხრეთიდან სპარსეთი, შეკრბენ სამივე მეფე.

ქართლის გაერთიანება IX კოსტანტინეს-მე (1525—1534).

კახეთის მეფე ლევან I (1520—1574).

და იმერეთის მეფე ბაგრატ III (1510—1548).

ამათ შეკრეს პირობა, ერთად იომონ საერთო შტრის წინააღმდეგ. ამათვე მიემხრო სამცხის ათაბაგი ყვარყვარე IV; მაგრამ ერთობ გაძლიერებულმა ოსმალმა მაინც ხელში ჩაიგდო კოროხის ხეობა (1526 წ.). ამის შემდეგ გადმოინაცვლა ოსმალმა და სპარსეთის წინააღმდეგ წამოვიდა ჩვენში, სადაც სპარსელების გავლენის გაძლიერებას ვერ ითმენდა. შეიბენ სასიკვდილოდ ორივე გაშმაგებული, თუ ვის უნდა კუთვნებოდა ჩვენი ქვეყანა. დამარცხდა სპარსეთი: ოსმალმა (სულეიმან ხონთქარმა) აიღო ერევანი 1529 წელს. ოსმალის სურს, სრულიად ამოკვეთოს ჩვენში სპარსეთის გავლენა და, ვითომ მეგობრობით, იწვევს ქართველებს იერუსალიმში, ჩაიბარონ წმინდა ადგილები, რომელნიც ძველად მათ სჭერიათ. მართლაც დაიჭირეს ეს ადგილები ამავე წელს. ამით უნდა ოსმალმა ქართველების გული შიიბიროს და სპარსეთს ჩამოაშოროს.

*) ალექსანდრე I (1492—1511) გიორგის-ძე.

ოსმალოს ბატონობას ქართლში და კახეთში სპარსეთი ვერ შეუჭრიდა და ასტყდა საშინელი ომი მათ შუა: ხან ერთი ერეოდა, ხან — მეორე. ბოლოს შეჯერდნ და გაჰყვეს საქართველო ორ დიდ ნაწილად: ქართლ-კახეთში დამკვიდრდა სპარსეთის (შაჰ-ისმაილ) გაულენა, დასავლეთ-საქართველოში — ოსმალეთის (სულტან სულეიმან). ეს უბედური წელიწადი იყო 1556 წ. ამ დროს მეფობენ:

ქართლში. ლუარსაბ I (1534—1558) დავით VIII-ძე-კახეთში. ლევან I (1520—1574) გიორგის-ძე*)

იმერეთში. გიორგი II (1548—1581) ბაგრატ III-ძე-

ოდში მთავრობს ლევან დადიანი, გურიაში — როსტომ გურიელი და სამცხეში — ყვარყვარე IV.

ყველა დამორჩილდა თავის ბედს, მაგრამ ლუარსაბ I არც ერთის ბატონობა უნდოდა და არც მეორის: მან შეკრა ზავი კახეთთან; გაამაგრა ციხეები და ელოდა მტერს. ათაბაგიც ემხრობოდა მეფეს. გაბრაზებული სპარსეთის ყენი შაჰ-თამაზი წამოვიდა ურიცხვ ჯარით ქართლზე. გადმოიარა სამცხე, თრიალეთი და მოადგა ბირთვისის ციხეს. დიდ ბრძოლის შემდეგ აიღო ციხე და შემოვიდა შიდა — ქართლში: აიღო გორი, წედისის — ციხე, ვერის — ციხე და ატენის — ციხე (ყველა ატენის ხეობაშია). ამას არ დაჯერა ქვეყანა: 30 ათასი ქართველი ტყვედ წაიყვანა

*) ეს გიორგია ავ-გიორგი II, რომელმაც მოკლა თავის მამა ალექსანდრე I და თვითონ გამეფდა.

და სპარსეთში გაგზავნა. თამაზმა წასვლის დროს გან-
ჯაში დატევა ბეგლარბეგად შაჰ-ვერდი და უბრძანა
ქართლის ციხეების დაცვა და მცხოვრებლების თვალ-
ყურის გდება, რომ არაფერი გაეზედნათ მის წინააღ-
მდეგ. ამისთვის ციხეების მახლობლად იყო დაბინა-
ვებული სპარსელების რამდენიმე რაზმი. არ მიაქცია
ამას ყურადღება ლუარსაბმა, შემოიკრიბა ჯარი, ეკ-
ვეთა ქართლში მყოფ სპარსელებს, დაამარცხა და
განდევნა*). ამ გარემოებამ გამოაღაშქრა შაჰ-ვერდი
ქართლზე (1557 წ.). ლუარსაბი დახვდა მტერს „ვარ-
ხუნაში“ (აღბულახთან არის და ეწოდებოდა ძველად
„ვერხუნალი“) და ისეთი დაამარცხა, რომ ძლიერ
თავს უშველა შაჰ-ვერდიმ. ამ ომშივე დაიჭრა ლუ-
არსაბი და ქრილობისგან გადაიცვალა (1557 წ.). და-
საფლავებულია „სვეტი-ცხოველში“.

სიმონ ჭუარსაბას-ძე (1558—1600).

ლუარსაბის შემდეგ ქართლის ტახტზე ავიდა
ოცის წლის სიმონი, რომელიც იყო მამასავით გამ-
ბედავი, მხნე, მამაცი და დამოუკიდებლობის მოყვა-
რული. მამამ სიკეთე უყო ქართლს მით, რომ თავის
საზღვრიდან გააძევა სპარსელები, სიმონი კი ციხე-
ებიდან უპირებს გაგდებას: შემოიკრიბა ჯარი, მი-
იჭრა გორის ციხესთან შეებრძოლა მტერს, დაამარ-

*) ამავე დროს (1547 წ.) ლევანმა გაიმარჯვა შირვანის
მმართველზე ასან-ბეგზე, რომელიც იყო იქ დატეხებული იმის-
თვის, რომ იქედან ერბოა კახეთი.

ცხა და გააგდო გორიდან. 1559 წ. სიმონმა შეირთო კახეთის მეფის ლევან I ასული ნესტან-დარეჯან და (1561 წ.) სთხოვა სიმამრს შემწეობა სპარსეთის წინააღმდეგ ტფილისის და მის. ციხეების აღების დროს. მეფე რომ ამ მზადებაში იყო, უეცრად დაეცა მას, ძეგვში მყოფს, შაჰვერდი ბეგლარბეგი ჯარით აღდგომა დღეს. ცხარე ომის შემდეგ მეფე იძულებული შეიქნა უკან დაწეულიყო; გამაგრდა გორში. აქ მოხდა ერთი გარემოება, რომელმაც ძალიან დააბრკოლა სიმონი. საზოგადოდ ყველაზე მეტი გაჭირვება აღგა საქართველოს სამხრეთ ნაწილს; ამიტომ ამ ნაწილის დიდებულები და ერისთავები მუდამ მშვიდობიანობის ნატვრაში იყვნენ, მაგრამ ვერ ახერხებდნენ. ეხლა მათ შემთხვევამ ნება მისცა: შეიკრიბნენ საქართველოს სამხრეთის დიდებულები, მიიბირეს მეფის ძმა დავითი და, ციხე-დიდის ომის შემდეგ, გაეშურნენ ყაზვინს შაჰ-თამაზთან მორჩილების გამოსაცხადებლად. გასაოცრად მიიღეს სტუმრები ყაზვინს მასპინძლებმა. ამ პატივის ცემამ ისე მოახიბლა სტუმარი ქართველობა, რომ ყველამ მაჰმადიანობა მიიღო. აღტაცებაში იყო შაჰ-თამაზ. ამ მოულოდნელ შემთხვევის გამო დიდად დაასაჩუქრა ყველა, მისცა დავითს (მაჰმადიანობაში დაუთხანა) ქართლის მეფობა და გამოისტუმრა ჯარით*) ჩვენსკენ. შემოვიდა დავითი ტფილისში

*) ჯარს სპარსელები ამ შემთხვევაში მიტომ ატანდნენ მუფეებს, რომ მით თავისი თავიც დაეცვათ და სპარსეთის გავლენაც ჩვენში.

და მეფედ დაჯდა (1566 წ.). დავითს დაემორჩილა ტფილისი და სამხრეთი, დანარჩენი კი სიმონის მხარეზე იყო. მართალია, დავითი ქართლის და ტფილისის ბატონი შეიქნა ყეენის ბრძანებით, მაგრამ ტფილისის ციხის მცველად მაინც კიდევ დაინიშნა სპარსელთაგანი ხანი, რომლის დაუკითხავად დავითს არაფერი არ შეეძლო. სიმონმა მაინც კიდევ თავისი არ დაიშალა: შეკრიბა ჯარი და დიღომში დაბანაკდა, რომ იქედან იერიშით მივიდეს ტფილისზე და აიღოს. დავითიც მიეგება სპარსელების ჯარით დიღომს. ეკვეთენ ერთმანეთს ძმები (1567 წ.). იძლია დავითი და გაიქცა. მეორედაც დაამარცხა სიმონმა დავითი და მოადგა ტფილისს, მაგრამ მისი აღება გაუჭირდა. დავითის თხოვნით სპარსეთმა ახალი ჯარი მიაშველა მას. სიმონმა რომ ეს ნახა, მოშორდა ტფილისს და სამადლოზე ავიდა (კოჯრის გადაღმა). მიეგება დავითი სამადლოზე, მაგრამ აქაც დამარცხდა. ამ დამარცხების შემდეგ სამჯერ მივიდა იერიშით ტფილისზე სიმონი, მაგრამ ვერას ღონის ძრებით ვერ აიღო და გაბრუნდა გორს. ეს გარემოება დავითმა ყეენს აცნობა. გაბრაზდა ამისგამო ყეენი და თავის საბრძანებლიდან გამოგზავნა (1569 წ.) ძლიერი ჯარი დავითის მოსაშველელად. ჯარი დაბანაკდა ხუნანთან და გზის უცოდინარობის გამო, არ იცოდა რა ექნა. ამდროს გამოცხადდა დავითთან კახაბერ ყორღანაშვილი და გზის ჩვენებას დაპირდა. მას გამოყვენ სპარსელები და ფარცხისთან მოვიდნენ. აქ მიეგება მტერს

სიმონი და ატყდა საშინელი ჟლეტა. გამწარებული ბრძოლაში სიმონს იარაღი დაეღეწა და ტყვედ ჩაუვარდა ხელში სპარსელებს. დატყვევებული მეფე გაუგზავნეს ყეენს. ქართლში დარჩა მეფედ დავითი (დაუთ-ხან). ყეენმა ბევრი ურჩია სიმონს მიეღო მაჰმადიანობა, მაგრამ მან სრული უარი განუცხადა და ამიტომაც ყეენის ბრძანებით გაგზავნილ იქმნა ალა-მუტის ციხეში, სადაც დარჩა შაჰ-თამაზის სიკვდილამდე (1576).

1577 წ. დაჯდა სპარსეთის ტახტზე თამაზის შვილი ხუდაბენდი, „ბრმა და საქმის ვერ მცოდნე“, რომელიც ერთობ კარგად ეპყრობოდა ქართველებს როგორც ჩვენში, ისე სპარსეთში. ხუდაბენდიმ გამოიყვანა ციხიდან სიმონი, დიდი პატივი სცა და ქართლში დაბრუნება დაპირდა. ეს რომ. დავითმა გაიგო, ოსმალოს მიმართა და მორჩილება განუცხადა.

ხონთქარს ეს გარემოება მეტად ესიამოვნა და გამოგზავნა ჯარი ლალა-ფაშის სარდლობით (1578 წ.) სპარსეთის წინაღმდეგ. ოსმალოს დედა მიზანი იყო, სპარსეთი დაესუსტებინა, თუ აღმოსავლეთისკენ ბატონობას ისურვებდა. ლალა-ფაშას ბრძანება ქონდა, სრულად დაეპყრა საქართველო. წამოსული ლალა-ფაშა, შევიდა სპარსეთში, დაამარცხა საგრძნობლად მეტოქე პირველ შეტაკებაში, მაგრამ მეორედ ქურთისტანში იძლია ლალა და პირი ზემო-ქართლისკენ იბრუნა. აქ ყვარყვარე და მისი ძმა მანუჩარი თავის ნებით დამორჩილდნენ ოსმალოს. ლალა-ფაშა სამ-

ცხედან გამოეშურა ტფილისისკენ; აიღო დმანისი, სამშვილდე, ტფილისი, გორი; ჩაიგდო ხელში მთელი ქართლი და კახეთი. აქედან მიყვა და შირვანიც თავის მფლობელობის ქვეშ მოიგდო. ამგვარად აღმოსავლეთ საქართველოშიაც გაბატონდა ოსმალო. ამ გარემოებამ აიძულა სიმონი მიეღო მაჰმადიანობა გარეგნობით, ოღონდ თავის ქვეყნისთვის რამე ეშველა. ხუდაბენდსაც ეს უნდოდა: აუსრულა თხოვნა, რაკი მიზანს მიაღწია და გაძოგზავნა სიმონი და ყველა სხვა ქართველი ტყვე სპარსეთიდან (1578 წ.). ეს რომ დავითმა გაიგო, თავის ნებით დაუთმო ლალა-ფაშას ყველა ციხეები და გაეშურა ხონთქართან, საიდანაც ცოცხალი აღარ დაბრუნებულა.

დაბრუნებული სიმონი შეუდგა თავის საქმეს: უნდოდა თავიდან ლალა-ფაშა მოეშორებინა: უშოვა კიდევ დრო, ეკვეთა და დაამარცხა. დამარცხებული ლალა გაეშურა სამცხისკენ. სიმონმა აიღო გორის ციხე და ლორის ციხე და შიგ თავისი ჯარი შეაყენა, მოლაღატეები კი ყველა დასაჯა.

სიმონის მტერი იყო, სხვათა შორის, კახეთის მეფე ალექსანდრე II (1574—1605) ლევანისძე, რომელმაც, რაკი ქართლი ხელში ვერ ჩაიგდო, ბეზლობას მიყო ხელი. ბეზლობამ გასკრა: სპარსეთმა ეკვის თვალით დაუწყო ცქერა სიმონს, მაგრამ, რადგან ჯერ სხვაგან ჰქონდა საქმე, მისთვის არ ეცალა. ყენს უნდოდა დაებრუნებინა შირვანი და ამიტომაც მოიხმეს განჯაში სიმონიც და ალექსანდრეც. ორივე და-

აფიცეს სპარსეთის ერთგულებაზე, დაადევს ხარკი და მძევლად ორივეს მოთხოვეს შვილები. სიმონი იძულებული იყო (როგორც ალექსანდრეც) მიეცა მძევლად თავის 12 წლის ლუარსაბი.

ეს ის ხანაა, როდესაც (1581 წ.) ხონთქარი გზავნის ჯარს ქართლის ციხეების დასაპყრობლად და ტფილისის გარნიზონის მისაშველებლად. დაიპყრეს კიდეც: ლორის ციხეც და გორის ციხეც. გორიდან რომ ტფილისისკენ მოდიოდნენ ოსმალები, დახვდა სიმონი მუხრანში, დაამარცხა და გააქცია. აქედან სიმონი გამოეშურა ტფილისისკენ და აიღო ტფილისი და მისი ციხე (1583).

ეხლა ოსმალომ გამოგზავნა თავისი ჯარი ფერად-ფაშის სარდლობით. ფერად შემოვიდა ქართლში და დაბანაკდა ხატის-სოფელში (ბოლნისთან არის ახლო). აქ შეებრძოლა სიმონი მტერს და დაამარცხა (1584 წ.).

სიმონს ჰქონდა სახეში შემოეერთებინა იმერეთი, გურია და სამეგრელო; რამდენჯერმე დაიპყრა კიდეც, მაგრამ ფეხი ვერ მოიდგა და ბოლოს ს. ოფშქვითთან დამარცხებული დაბრუნდა უკან (1590 წ.).

მეფის დამარცხება რომ გააგეს ოსმალებმა ლორეს-ციხეში, გამოვიდნენ და დაიწყეს ქართლის რბევა. მეფე მიეგება მათ ტაშირის ველზე დაამარცხა და ციხეც აიღო. დარჩად მხოლოდ ხელში ოსმალებს გორის ციხე. სიმონი აქაც მიეჭრა მათ დაამარცხა და აიღო ციხე (1599 წელს).

ეს რომ მოჰამედ ხონთქარმა შეიტყო, ხელახლად გამოგზავნა ჯარი და ამირ-სპასალარი ჯაფარ-ფაშა (12 ათას კაცით). სიმონი დაბანაკდა საღირაშენში, ოსმალთა — ნახიდურში. სამი დღე უცდიდენ ერთმანეთს, ვის უნდა დაეწყო ომი. არ მოუთმინა სიმონს სულმა. გავიდა ღთის კაცი იღუმალ მტრის დასაზვერავად, მაგრამ იცნეს და გამოუდგენ. გზაში ცხენი ღიაში ჩაეფლა და დაატყვევეს (1600 წ.). დატყვევებული მეფე ჯაფარმა მაშინვე ხონთქართან გაგზავნა კოსტანტინეპოლში, სადაც მალე გადაიკვალა.*).

სიმონი იყო მეტად მამაცი მეომარი, უშიშარი და სიცოცხლით სავსე, მაგრამ მას არ შეეძლო იმ მიზნის მიღწევა, რომელსაც ემსახურებოდა. რატომ? მას ყავდა მტერი სპარსეთი და ოსმალთა და ამას გარდა შინ ყველა მეფეებთან და მთავერებთან უკმაყოფილოდ იყო.

ამ მდგომარეობაში იყო ქვეყანა, როდესაც ავიდა სპარსეთის ტახტზე შაჰ-აბას I დიდი (1585—1628). აბასს ვერც კი წარმოედგინა, რომ შაჰ-ისმაილის და ხუდაბენდის დროს ოსმალთს ასეთი გავლენა მოეპოვებინა ქართლ-კახეთში. ამიტომ, როცა აღმოსავლეთისკენ საქმეებს მორჩა, შემობრუნდა ოსმალეთისკენ და შეებრძოლა მას: უნდა გადამწყდარიყო, რომელს უნდა ჰქონოდა ბატონობა ჩვენში.

*) დასაფლავებულია მცხეთაში. ოსმალები მას „ღელის“ (გიჟს) ეძახდნენ.

ამ დროს მეფობენ:

ქართლში გიორგი X (1600—1605) სიმონისძე.

კახეთში ალექსანდრე II ლევან II-ძე (1574—1605).

იმერეთში ლევან გიორგი II-ძე (1581—1590) და
როსტომ კოსტანტინეს-ძე (1590—1605).

აბასმა - დაიბარა ქართლის და კახეთის მეფეები და
გამოუცხადა მათ, რომალეთის წინააღმდეგ ეომნათ თა-
ვის ჯარით სპარსელებთან ერთად. ამის მიხედვით
კახეთში გამგელ დანიშნა ყეენმა ალექსანდრეს შვილი
დავით. შეერთებულმა ჯარებმა აიღეს (1602) თავ-
რიზი და ნახჭევანი. ამის შემდეგ (1603 წ.) მიაღგენ
ერევანს და პირველად ქალაქში შეიჭრა ქართვე-
ლების ავანგარდი. მეფეები, რასაკვირველია, ამ თავ
გამეტებისთვის სიკეთეს და მადლობას მოელოდენ
ყეენისგან, მაგრამ მოტყუდნენ: მადლობის ნაცვლად
ყეენმა გიორგის ჩამოართვა ლორე და ალექსანდრეს —
კახი. არც ერთს არ უნდოდა დაეთმო, მაგრამ ძალ-
მომრეობას რას უქდენ. მაინც კახეთის მეფე ალექსან-
დრე მიიქცა რუსეთისკენ და ითხოვა ბორის გოდუ-
ნოვისგან მფარველობა და შემწეობა. იგივე ითხოვა
გიორგიმაც. (ამ დროსვე მოხდა შემდეგი: რუსეთის მე-
ფისგან მოვიდნენ ტატიშჩევი და ივანოვი. გოდუნოვი
ითხოვდა გიორგისგან, მიეცა მისი ასული ელენე
თეოდორესთვის და აგრეთვე გიორგის ძმისწულის ქაი-
ხოსროს შეერთო ბორისის ქალი ქსენია. მაგრამ გა-
რემოება შეიცვალა: ბორისი მოკვდა და ეს პლანები
დაირღვა). ყეენს არაფერი ეს არ გამოპარვია და ამი-

ტომაც შეუდგა რუსეთის მომხრეების დასჯას და გაწყვეტას. კახეთის გამგემ, დავით ალექსანდრესძემ, ყეენის ჩაგონებით შეიპყრა თავისი ძმა გიორგი და მოწუცებული მამა და თორღას ციხეში დაამწყვდია. სხვა მოწინააღმდეგე ქოეთის (ხორნაბუჯი) ციხიდან გადმოყარა. ასე გამეფდა კახეთში ეს უღირსი და მრიხხანე კაცი.

დავითს ყავდა მეუღლედ მუხრან ბატონის ქალი ქეთევან, რომლისგან მიეცა მას თეიმურაზი. როცა დავითი მოკვდა (1603 წ.), მისი შვილი თეიმურაზი სპარსეთს გაგზავნეს მეფობის მისაღებად. ყეენთანვე იყო ამ დროს სპარსეთში კახეთის მეფის ალექსანდრეს შვილი გამაჰმადიანებული კოსტანტინე. ყეენმა მისცა მას მეფობა და გამოგზავნა ჯარი კახეთს; თან განაზრახა: მამა (ალექსანდრე) და ძმა გიორგი მოეკლა და თვითონ დასაკუთრებოდა კახეთს. კოსტანტინე ჩამოვიდა კახეთს, მიიწვია მამა და ძმა და ორივე მოაკლევინა. ეს საზიზღარი საქმე რომ ჩაიდინა, წინადადება მისცა ქეთევანს, მას გაყოლოდა ცოლად. ქეთევანმა, რასაკვირველია, უარი განუცხადა ზიზღით. მისმა საზიზღარმა წინადადებამ მეტად ააღელვა კახელები: აჯანყდნენ და მეფედ დასვეს ქეთევანი. შემოიკრიბა ქეთევანმა ჯარი; მოიშველა ქართლის მეფე გიორგიც. მიუხტენ კოსტანტინეს, დაამარცხეს და მოკლეს (1605). ეს ამბავი მაშინვე აცნობეს ყეენს, რომელმაც მაინც კახელების თხოვნით კახეთის ტახტზე გამოგზავნა ძალა-უნებურად თეიმურაზი.

ამ გვარად კახეთის ტახტზე ავიდა 13 წლის თეიმურაზ I დავითისძე (1605—1663).

ყეენმა ურჩია ქართლის მეფეს გიორგი X მიეღო მაჰმადიანობა, თუ უნდოდა ქართლის მეფობა შერჩენოდა ხელში, მაგრამ გიორგიმ უარი განაცხადა მაჰმადიანობაზე. ამიტომ ყეენის ბრძანებით გიორგი მოწამლულ იქნა და მის მაგიერ ქართლის ტახტზე ავიდა ლუარსაბ II გიორგი X-ძე (1605—1616 წ.).

იმერეთის ტახტზე ზის ამდროს გიორგი III (1605—1639) კოსტანტინესძე (როსტომ მეფის ძმა). ამ ხანაში ჯერჯერობით ქვეყანა დაწყნარებულია. ამიტომ ყველამ შინაგან განკარგებას მიუღო ხელი. იმერეთის მეფემ მიაქცია ყურადღება დაცემულ ზნეობის გასწორებას: მის დროს ყიდდნენ ტყვედ ქალს და ვაჟს განურჩევლად. ოსმალოს გავლენამაც მრავალ-ცოლიანობა შემოიტანა და ამან ერთობ გარყვნა ხალხი. გიორგიმ მოახდინა კრება, რომელზედაც დაესწრო მცხეთის კათალიკოსი მალაქია და აფხაზეთის—ევდემონ. ამ კრებამ დაადგინა წესები, რომლის წინააღმდეგი სიკვდილით უნდა დასჯილიყო.

ქართლში ამ დროს სხვა ამბავია: აბასი დაემოყვრა ქართველობას: შეირთო ლუარსაბის და. თინათინი. დაქორწინების შემდეგ ყეენმა გაილაშქრა შირვანის დასაპყრობლად (1607 წ.) და თეიმურაზიც თან მიიწვია. ქეთევანი შეშინდა შვილის დაბარებაზე და თვითონ ეახლა ქართველთ ჯარით. აბასის შირვანში ყოფნის დროს, მანუჩარ ათაბაგს დაესხა

ოსმალოს ჯარი და აუოხრა ქვეყანა. მანუჩარი სთხოვეს შემწეობას აბასს; აბასი მისცემს. ათაბაგმა ამ ჯარით და თავისით ერთად დაამარცხა უსუფ-ფაშა და თან ახალციხეც დაიჭირა. გაბრაზდა ოსმალმა და უფრო მეტი ჯარი გამოგზავნა მანუჩარის წინააღმდეგ. მანუჩარმა კიდევ სთხოვა შემწეობა ყეენსაც და ლუარსაბსაც. ამ ომშიაც გაიმარჯვა მანუჩარმა, მაგრამ ოსმალომ მაინც არ მოისვენა: უბრძანა ფერად-ფაშას დაერბია ქართლი, მოყოლებული თრიალეთიდან. ამანაც ბრძანება აუსრულა.

თათარხანის შემოსევა 1609 წ.

აჰმად ხონთქარმა ბაღდადს რომ გაილაშქრა, შემწეობა სთხოვა ყირიმის ხანს სელამათ-გირეის. სელამათმა მიაშველა მას 30 ათასი კაცი. ხონთქარმა ბაღდადი აიღო. ბაღდადის აღების შემდეგ სელამათი დაბრუნდა უკან და, ფერად-ფაშის შეგონებით, განიზრახა ქართლზე გავლა და ისე მისვლა ყირიმში. რასაკვირველია, გავლის დროს ქართლი უნდა აეკლო სელამათ-გირეის. ამ დროს ხანთან არის უსუფ-ფაშაც. როგორც კი ლუარსაბმა ეს შეიტყო, მაშინვე გაგზავნა იარაღი, გზები ჩაეხერგათ და ეყარაულნათ, არ შემოსულიყო მტერი. თვითონ მეფე ამ დროს ცხირეთს იყო. საუბედუროდ იარაღს ჩასძინებოდა. ამ დროს წააწყდებიან თავს თათრები და დახოცვენ. აქედან დაქანდენ თათრები მანგლისისკენ, დასწვენ მანგლისი

6

და მოვიდენ კველთას. იქ ნახეს თედორე მღვდელი, რომელსაც უთხრეს, ეჩვენებინა მათთვის ლუარსაბის ბინა. თედორემ ატარა თათრები გოსთიბის თავზე, გაიყვანა ქვენანდრის გზაზე და მეფეს კი ააშორა. თათრებმა რომ ეს გაუგეს, მოკლეს.

ჩამოვიდა თათრობა ერთა-წმინდას და ახალქალაქს. მხოლოდ მაშინ დაინახა მეფემ ცხირეთიდან მტერი და მსწრაფლ გიორგი სააკაძე და ზაზა ციციშვილი გაგზავნა ჯარების შესაკრებად. ქართველები დაუხვდენ მტერს ნიაბის ბოლოს სხერთი-ქალას და შეებრძოლენ. გაცხარებულ ომის და ხმლის ტრიალის დროს მიიჭრა შევარდენივით ზაზა ციციშვილი, ჰკრა ხმალი ფაშას, მოკვეთა თავი, დაიჭირა წვერებით კბილებში; კაფვით გამოვიდა თათრის რაზმიდან და მოართვა მეფეს. ეს ისე უეცრად და მსწრაფლ მოხდა, რომ თათრებს თავზარი დაეკა. ამან ისეთი გავლენა იქონია მათზე, რომ მაშინვე აირივნენ და გაიქცენ. გაქცეულები დაეშვენ გორისკენ. აქ მათ გორელებმა ხიდი აუშალეს. მაშინ თათრები იძულებული შეიქნენ, ისევ საციციანოში მიეცათ თავი. ბრბონას რომ მივიდენ, გადვეს მტკვარზე ხიდი, გავიდენ მარცხენა ნაპირზე და დადგენ ტაშის-კარის ბოლოს. დაედევნენ მათ უკან მეფე და მისი ჯარი. ახალდაბას რომ მივიდენ, ხიდი აღარ დახვდათ: აღედებულ მტკვარს წაედო. არც მრისხანე მტკვარს შეუშინდენ ქართველები: გადაცვივდენ აღელვებულ მტკვარში, გასცურეს მეორე ნაპირზე და დილით

ადრე დაეცენ მტრის რაზმს. დამარცხდენ თათრები (1609 წ., ივნისი). და თავს უშველეს. აქედან გადვიდენ გამარჯვებულები სამცხეს, გააგდეს იქედანაც ოსმალები და სამცხის ციხეები ხელში ჩაიგდეს.

სანამ თეიმურაზი ყმაწვილი იყო, (17 წლის იყო), კახეთს განაგებდა ქეთევანი. თუმცა ყენი ამ დროს არ აწუხებდა კახეთს, მაგრამ მაინც არ მოსწონდა, რომ ქვეყანას ასეთის ენერგიით და ჭკუით სავსე ადამიანი მართავდა. ამიტომაც იხმარა ვერაგობა აბასმა: თეიმურაზს მოუკვდა იმ ხანში ცოლი. ყენმა დიდი სამძიმარი შემოუთვალა და თან სთხოვა ხლებოდა მას, რომ მწუხარების შემდეგ გართობილიყო მასთან. თეიმურაზიც წავიდა. ყენმა მოინდომა შური დაეთესა დედასა და შვილს შუა, რომ ამით კახეთის ძალა დაესუსტებინა. აბასმა ჩააგონა თეიმურაზი, რომ მისი სარდალი ქაიხოსრო ომანიშვილი ქეთევანის შერთვას აპირებსო. — ამასთანავე ურჩია თავის მახლობელი ნათესავი, ლუარსაბის და (ხორეშან), შეერთო ცოლად და ამგვარად მისი ქვისლი გამხდარიყო. თეიმურაზმა ჯერ უარი გამოაცხადა, მაგრამ, რომ არა გამოვიდარა, დათანხმდა. ამ უკანონო ჯვარის წერით (ნათესავი იყო), ყენს, რასაკვირველია, უნდოდა, თეიმურაზს პატივისცემა დაკარგოდა ხალხში, რადგან თეიმურაზის ეს საქციელი სარწმუნოების და ზნეობის დამცემი იქნებოდა. ჩამოვიდა თუარა თეიმურაზი, შეერთო ლუარსაბის და და თან ქაიხოსროს შურის ძიებას შეუდგა. შემთხვევამაც ნება

მისცა. ამ დროს კახეთს დაეცნ ლეკები. მეფემ გაგზავნა ქაიხოსრო ჯარით. შეებრძოლა ქაიხოსრო მტერს და დაამარცხა. რომ უფრო მეტი შიშის ზარი დაეცა მათთვის, ქაიხოსრომ მოითხოვა ბუკი. ეს გარემოება მეფეს აუხსნეს მტრებმა ისე, რომ ვითომ ქაიხოსრო მეფის ღირსების მითვისებას ცდილობდეს. ამიტომ დაიბარა მეფემ თავისი სარდალი და ღალატით მოაკვლევინა. ეს მდგომარეობაა კახეთში, როდესაც ლუარსაბმა, თათარხანების ომის შემდეგ, შეირთო გიორგი სააკაძის და და ჯვარი დაიწერა „ქვათახევში“.

გაორგო სააკაძე. გიორგი სააკაძე იყო. ერთი ღარიბ აზნაურთაგანი. ოცის წლის იქნებოდა, მეფეს რომ დაუახლოვდა და მეტად შეაყვარა თავი თავის ღირსებით: ის იყო მეტად მამაცი, მხნე, ჰაეროვანი, გონიერი, მაგრამ ცბიერი. მეფემ ჩააბარა მას ტფილისის, გორის და ცხინვალის მოურავობა. *) მის დაზე რომ ლუარსაბმა ჯვარი დაიწერა, აყაყანდენ დიდებულები და უფრო — ქალები: თავიანთ თავს შეურაცხყოფილად თვლიდენ, რომ უბრალო ქალთაგანი შეიქნა მათი დედოფალი. ამიტომ ყოველ ღონის ძიებას ხმარობდენ როგორც დიდებულები, ისე მათი ცოლები, რამწაირად განქორწინება მოეხდინათ და მეფისთვის.

*) თავადობის ხარისხი მიიღეს სააკაძეებმა (1503 წ.); გიორგი X მეფის დროს და იწოდებოდენ მოურავებად. შაჰაბასმა 1622 წ. დაუმტკიცა გიორგის „თარხნობა“.

სხვა შეერთოთ. ამ საქმეში მოწადინებული იყო მეფის მამა-მძუძე შადიმან ბარათაშვილი. ბოლოს დიდბულების თხოვნა-შეგონებამ გასჭრა და მეფე დათანხდა. ყველამ იცოდა, რომ ამ საშინელს და უშვერს საქციელს, სააკაძე მეფეს არ შეარჩენდა, არ დაუთმობდა და ამიტომ ურჩიეს კიდევ მისი მოკვლა, რადგან, მათის აზრით, შესაძლებელი იყო, მეფეს ცუდს რასმე შეამთხვევდა. მეფემაც გადაწყვიტა, მხოლოდ საჭირო იყო მისი შესრულება. ესეც აღვილად მოახერხეს. მეფემ მისწერა წავკისიდან გიორგის (1612 წ.), სანადიროდ მოვდივარ ყარაიასში და მოდიო.

გიორგი, თუმცა ფრთხილად იყო, მაგრამ ამგვარ ღალატს მაინც ვერ წარმოიდგენდა, და ამიტომ ეახლა მეფეს. გაიმართა ნადიმი: ყველა შეზარხოშებული იყო და თავიანთ სახლებში გაეშურენ. გიორგიც თავის სახლშია. ამ დროს გზავნიან კაცებს გიორგის მოსაკლავად, მაგრამ, სანამ ისინი გაგზავნიდნენ კაცებს სააკაძესთან მოსაკლავად, კახაბერ ხერხეულიძემ აცნობა გიორგის მეფის განზრახვა. გიორგი გახდილი იყო. უცებ წამოვარდა ახალუხის ამარა შემოირტყა ახალუხზე ხმალი, მოახტა თავის ცხენს უბელოდ და გასწია უძოსკენ. *) გამოუდგენ მღევრები უკან. სააკაძემ ურჩია ყველას უკან დაბრუნებულიყვენ და მისთვის თავი დაენებებინათ. იმათაც ხელი უშვეს.

*) .შეტყობინებისთვის ხერხეულიძეს ცხვირი მოსჭრეს.

მოურავი მოვიდა სამადლოს. აქედან გადავიდა დიდ-
გორს და დაეშვა ნოსტეს ცოლ-შვილთან. აყარა-
სახლობა, აიყვანა ტყეში და მიიმალა. იმავე ღამეს.
მოაწყდა მეფის ჯარი ნოსტეს: ეგონათ, მოურავი იქ
იქნებოდა, მაგრამ შესცდენ. მღევრებმა დასწვეს და-
გაიტაცეს, რაც რამ ებადა მოურავს. ამ დროს მოუ-
რავი ზემოდან დასცქეროდა მწუხარე კრემლით, მის.
სასახლეს რომ ალი აღიოდა. მოურავმა იმავე ღამეს.
გადაწყვიტა წასულიყო თავის სიმამრთან ნუგზარ არა-
გვის ერისთავთან. ამიტომ ჩუმად ჩამოგზავნა ტყიდან
კაცები; ამათ მოპარეს მარბევლებს 7 ცხენი. ამავე
დროს მისმა ერთგულთაგანმა პაპუნა ჩივამემ წავკი-
სიდან მოართვა მას მისი იარაღი, რომელიც არეუ-
ლობის დროს, მღევარი რომ დაადევნეს სააკაძეს წავ-
კისში, მოეპარა. მეორე დღეს ღამით მოურავი თე-
ლოვანს მოვიდა. აქ ისევ ტყეში დაიმალა. მესამე
დღეს მივიდა კარსანს. აქედან გაგზავნა კაცები მცხე-
თის ხიდის დასათვალიერებლად. შეიტყეს, რომ ხიდზე
მცველები დგანან და უცდიან მის გასვლას. მაშინ
გიორგიმ განიწირა თავი: გადაადგო ცხენი აღელვებ-
ულ მტკვარში სახლობით და მშვიდობით გასცურა.
მცხეთის პირდაპირ და გასწია ღუშეთს სიმამრთან.
ეს რომ ლუარსაბმა შეიტყო, მოსთხოვა ერისთავს.
მოეცა სააკაძე. ნუგზარმა კარგად იცოდა, ამას რაც
მოყვებოდა და ორივე, სიძე-სიმამრი, სახლობით გაე-
შურენ ყვენთან, რომ შემწეობა ეთხოვათ მისგან, თუ-
მეფე მათ ცუდ რამეს შეახვედრებდა. წავიდენ, გადა-

იარეს საგურამო, ლილო, ლოჭინის ხევი; ყურყუთას რომ აპირებდა გასვლას ფონით, შეხედა მოურავმა, მისდევს მას ვილაც კოლოტაური, რომელსაც უნდოდა „ცოცხლად“ დაეჭირა მოურავი და მეფისთვის წარედგინა. მოუბრუნდა მოურავი, შეებრძოლა, ჩამოაგდო ცხენიდან დიგლიგით (შუბის ბოლო) და ცემით გულზე შეწუხებული იქ დააგდო, არ მოკლა კი. აქედან გიორგი და ნუგზარი მივიდნენ აღჯა-ყალას ყაზახის სულთანთან. ცოლ-შვილი აქ დასტევა და სიძე-სიმამრი გამოცხადდნენ ყეენთან, რომელიც იმ დროს შემახიაში იყო. ყეენს იამა მათი მისვლა და ორივე თან გაიყოლა, შემახიიდან რომ დაბრუნდა ყეენი, ნუგზარი დასაჩუქრებული სახლში დაითხოვა და გიორგი კი იქ დაიტევა.

რომ გიორგის სიტყვას მეტი ძალა და გავლენა ქონოდა ყეენის თვალში, გამაჰმადიანდა კიდევ და ამით ყეენისგან უფრო კიდევ მეტი ყურადღება დაიმსახურა.

შაჰ-აბასს დიდი სურვილი ქონდა, ქართლი და კახეთი დაეპყრა, მაგრამ ისე, რომ სხვისი ხელით ეგლიჯა ნარი: უნდოდა შიგ ქვეყანაში ჩამოეგდო განხეთქილება, დაეთესა შური და მის შემწეობით ადვილად გაეწყო თავისი საქმე; ამიტომაც მოსწერა ყაზახის ხანს: მოჰკალ ლუარსაბი და თავი აქ გამომიგზავნეო. ეგივე მოსწერა ლუარსაბს: მოჰკალ ყაზახის ხანი და თავი აქ გამომიგზავნეო. ყეენი ფიქრობდა, იქნება ხანმა მოასწროს და მოკლას ლუარ-

საბიო, მაგრამ შესცდა: დაასწრო ლუარსაბმა, მოკლა ხანი და თავი ყეენს გაუგზავნა. — ეს ცბიერობა ბოლოს გამოემქლავნდა და ერთობ დაფიქრდენ ლუარსაბიც და თეიმურაზიც. ამ ამბის შემდეგ მეფეები იძულებული შეიქნენ, უფრო მკიდროდ შეეკრათ ერთმანეთთან. კავშირი და საერთო მტერს ერთად გამკლავებოდენ. — რაკი ამ ხერხმა არ გაქრა. აბასი ეხლა სხვა ვერაგობას დაადგა: მოსწერა ლუარსაბ მეფეს საიდუმლოდ, მოჰკალ თეიმურაზიო და მე შემსწოებას მოგცემო. ამასვე სწერდა თეიმურაზს. ამ გვარივე უკმაყოფილება უნდოდა ჩამოეგდო მეფეებს და თავად-აზნაურებს შუა. უკანასკნელებს ურჩევდა და უძაგებდა მეფეებს და დიდ წყალობას პირდებოდა დიდებულებს, თუ მისი ერთგულები იქნებოდენ. ამ გვარმა მისმა საქციელმა ბევრი თავად-აზნაურთაგანი მოინადირა და ყეენისკენ გადიბირა; კინალამ მეფეებიც გადაკიდა ერთმანეთს, მაგრამ ადრე მიხვდენ დიდებულები ყეენის ცბიერ მოქმედებას და ურჩიეს მეფეებს შერიგებულიყვნენ და შერიგდენ კიდევ.

ამ ხანაში სააკაძე ყეენის დიდი დაახლოებული და ერთგული. ყმა შეიქნა. გიორგი მუდამ აქეზებდა ყეენს მეფეების წინაღმდეგ. მან ჩააგონა კიდევ ყეენი, რომ, ვითომ ლუარსაბმა რომ ცოლად მას თინათინი მიათხოვა იმაზე უფრო ლამაზია ხორეშან, რომელიც ეხლა თეიმურაზს ჰყავს ცოლად. ყეენმა იშოვა საბაბი და მოსწერა ლუარსაბს, გაეგზავნა მისთვის ხორეშან. ორჯერ მოსწერა ყეენმა მეფეს მაგ-

რამ პასუხი არ მიუღია. ეს საკმაო საბუთი იყო აბასისთვის, გამოლაშქრებულიყო.

1614 წ. ყეენი მოვიდა ყარაბაღს, გაჩერდა განჯაში და შემოუთვალა თეიმურაზს: ოსმალოზე მივდივარ საომრად და მძევლად შენი შვილი გამომიგზავნე, რომ არ მიღალატებო. თეიმურაზს არ უნდოდა ყეენის სურვილს დაყოლოდა, მაგრამ კახელებმა ურჩიეს, უსათუოდ გაეგზავნა. თეიმურაზი დათანხმდა და ძალა-უნებურად უმცროსი შვილი ალექსანდრე გაუგზავნა და თან გააყოლა თავისი დედა ქეთევან, რომელსაც აახლო ნოდარ ჯორჯაძე. ყეენმა მოიმიზეზა: მე ხომ ძიძა არაფარ, უსუსურს რომ მიგზავნიო: გამომიგზავნე უფროსი შვილიო. ქეთევანი იწერებოდა, არ გამოგზავნო, ცუდს რასმე შეამთხვევენო. არც მამას უნდოდა გაგზავნა, მაგრამ აქაც კახელების რჩევამ გასჭრა და თეიმურაზი ეხლაც იძულებული შეიქნა უფროსი შვილი ლევანიც გაეგზავნა. ლევანს გააყოლა მეფემ დავით ასლანიშვილი. ბებია და ორი შვილი-შვილი რომ ხელში იგდო ყეენმა, ეხლა თვითონ თეიმურაზი მიიწვია: ვცანი შენი ერთგულება და მოდი ყველაფრით აგავსოო. ეხლა კი ყველა მიხვდა, რას ნიშნავდა ყეენის მიპატიებება. თეიმურაზი, რასაკვირველია, აღარ წავიდა.

გაბრაზებულმა ყეენმა ქეთევანი და მისი შვილი-შვილები შირაზში გაგზავნა *).

*) აქ ქეთევანი აწამეს 1624 წ. მისი შვილი-შვილილები დაასაპურისეს 1620 წ.

ლად გაშალა ფრთა ყეენმა: გარბიან და გამორბიან მისი აგენტები ქართლ-კახეთში და ხალხს აგონებენ, რომ, ვითომ ყეენს მისთვის არაფერი ცუდი არ სურს, მხოლოდ მეფეების წინააღმდეგია: ამ გარემოებამ კიდევ უფრო გაამტკიცა მეფეების კავშირი.—ამ უბედურ წამის დროს უღალატეს ლუარსაბს დიდებულებმა: ნუგზარ ერისთავმა, ქსნის ერისთავმა იესემ, ანდუყაფარ ამილახვარმა, ფეშანგ ფალავანდიშვილმა და ალათანგ ხერხეულიძემ: წავიდნენ ყეენის ბანაკში და მორჩილება განუცხადეს. მეფეებმა მაშინვე გახიზნეს მცხოვრებლები, რადგან იცოდნენ, რაც მოელოდა მათ. ამიტომაც გაამაგრეს ციხეები და მოემზადნენ საომრად. ყეენმა გადაწყვიტა ქართლ-კახეთში შემოსვლა, მაგრამ სააკაძემ ურჩია ზამთარში შემოსულიყო, რადგან მაშინ ხალხი მთაში, სიცივის გამო, ვერ წავიდოდა დასახიზნავად და ქვეყანასაც ამიტომ უფრო ადვილად ჩაიგდებდა ხელში.

მაჩვენებელი შემოსევა 1615 წელს.

ყეენი შევიდა კახეთში დეკემბერში და ისე იქცეოდა, როგორც, ვითომ, მამა: ყველას საჩუქრებს აძლევდა და ტკბილ სიტყვით ეგებებოდა. შეპყრობილ მწყემსებსაც კი ხალათს აძლევდა და გაუშვებდა: უნდოდა ამით ხალხის გული მოეგო. კახელებმა რომ ეს ნახეს, მიატოვეს თეიმურაზი და ყეენს მიენდვნენ. თეიმურაზმა შეატყა, რომ ეხლა იქ მისი დარჩენა

აღარ შეიძლებოდა და წავიდა ქართლის ლუარსაბთან ჟალეთით. აქ უეცრად ყენისგან გაგზავნილ ჯარს წააწყდა. შეებრძოლა თავ გამეტებით თეიმურაზის სპარსელებს თავის პატარა რაზმით, დაამარცხა, გააქცია და თვითონ შშვიდობით მივიდა ლუარსაბთან. აქ მოხდა თათბირი, რომ შეერთებულის ძალით შეებრძოლებოდნენ ყენს, მაგრამ, რადგან კახელებმა ამაზე უარი განუცხადეს, მეფეები იმერეთში გადავიდნენ გიორგი მეფესთან. კახეთის მეფედ ყენმა დანიშნა თეიმურაზის ბიძაშვილი იესე*) (მაჰმადიანობაში ისახან) 1615 წ. ამის შემდეგ გასცა ყენმა ბრძანება: გამოსულიყო მიმალული ერი მთებიდან, ტყეებიდან და ციხეებიდან. ყენი სიტყვას აძლევდა, რომ ის მათ არ ერჩოდა, თუ მორჩილებას განუცხადებდნენ. მხოლოდ მათ დასჯიდა ყენი, ვინც მისი წინაღმდეგი გახდებოდა. ბევრ წყალობას პირდებოდა აგრეთვე თავად-აზნაურობას, თუ ის გამოცხადდებოდა მასთან და მორჩილებას აღიარებდა. ამ აღთქმამ ბევრი მოხიბლა და არც ყენმა მოატყუა. ამ ვერაგულმა ქცევამ ქართლის და კახეთის ძალა გათიშა. მაინც შეებრძოლა ქართველობა უმრავლეს მტერს, თუმცა ამაოდ: ბევრი ქართველობა გაწყდა ამ ბრძოლის დროს; ბევრი ეკლესია, სოფელი და ქალაქი აოხრდა და დაიწვა სპარსელებისგან. გრემის ეკლესიაში თვითონ აბისმა გა-

*) რომელიც პატარაობითვე სპარსეთში იზრდებოდა. იესეს ყენმა მთავარ-ვეზირად დაუნიშნა ნოდარ ჯორჯაძე და დავით ალანისშვილი.

მოაცხადა ამბიონიდან მაჰმადის სჯული. გრემში შე-
იტყო ყეენმა აგრეთვე, რომ თორღის ციხეში გამა-
გრებულან კახელები და არ უნდათ იცნონ მეფედ
იესე (ისა-ხან). ყეენმა გაგზავნა ერთი რაზმი თორ-
ღას. თორღის აღების შემდეგ ხელში ჩაიგდეს სპარ-
სელებმა მთელი კახეთი. აქედან ყეენი ერწო თი-
ანეთით გადავიდა ქართლზე. ვინც ურჩი ნახა ერწო
თიანეთში, დაატყვევა. ამავე დროს ძალით 30 ათასი
სული გამაჰმადიანა. ერწო თიანეთიდან ჩამოვიდა
არაგვზე და აქედან გასცა ისეთივე ბრძანება ქარ-
თლში, როგორიც კახეთში: არავის გერჩით, გამოდით
მიმალულ ალაგებიდან და დაბინავდით თქვენს ალა-
გებზეო. თვითონ კი ჩამოვიდა გორს. გორიდან ჰგზავ-
ნის იმერეთში წერილებს გიორგი მეფესთან, გად-
მოგზავნოს მეფეები. შადიმან ბარათაშვილი კი გაუ-
გზავნა ლუარსაბს, დაბრუნებულიყო თავის ქართლში.
იმერეთის მეფე გიორგი თავს იმით მართლულობდა,
რომ ნათესავია და როგორ არ მივიღოო. მაგრამ
მაინც გაუგზავნა გეგუთის სასახლიდან, თათბირის
შემდეგ, სადაც დაესწრენ ყველა მეფეები და იმერე-
თის დიდებულები, მალაქია კათალიკოსი და ლევან
აბაშიძე: „პატივი გვეც და დაუბრუნეთ ორივეს სა-
კუთარი სამეფოები“. აბასი უთვლის გიორგის მო-
ციქულების პირით: თუ გამოცხადდებიან და პირად
ითხოვენ, თანახმა ვარო. მაგრამ თეიმურაზს მაინც
ვერ ვენდობიო. ლუარსაბი შეცდა და გადმოვიდა-
ყეენი მიეგება მას რუისში ცრემლით და ტირილით:

როგორ გიქ ბოროტს ახოვანს და ჩემს ზვილსო.
(იმვე დროს გზავნის ილუმალ კაცს (თათარს) მოკ-
ლას თეიმურაზი, მაგრამ შეუტყობენ). რუსიდან
მეფე და ყენი ჩამოვიდენ გორში, გორიდან—ტფი-
ლისში. აქ მოუვიდა ყენის ამბავი, კახელები აჯანყდენო:
იესე ბატონიშვილი, რადგან საზიზღრად ექცევა ქრის-
ტიანებს და ქართველობას, არ გვინდაო. კახეთის და-
სამშვიდებლად გაგზავნა ყენმა ჯარი და თვითონ ლუ-
არსაბი ტფილისიდან, ვითომ სანადიროდ, ყარაიასში
წაიყვანა. ყარაიასიდან გადინაცვლეს ყენმა და მეფემ
ყარაბაღისკენ. ყარაბაღიდან წავიდენ, ვითომდა კი-
დეგ მოსანადირებლად, მაზანდერანს. აქ მეფეს ურ-
ჩია ყენმა გამაჰმადიანებულიყო, მაგრამ მეფე არ
დათანხმდა. ამიტომაც ის შეაგდეს შირაზის ციხეში *).
ქართლში კი დანიშნა ყენმა მეფედ ბაგრატ V **),
დაუთხანის შვილი, რომელიც სპარსეთში ცხოვრობდა
და თანშეზრდილი ჰქონდა სპარსელების ზნე-ჩვეუ-
ლება და სარწმუნოება ***) (1616—1619).

მეორე შემოსევა ყენის 1616 წ.

როგორც კი ყენი სპარსეთს წავიდა, სამი თვის
შემდეგ ააჯანყეს ნოდარმა და დავითმა კახეთი, მოკ-

*) ამ ციხეში მოაშთვეს ლუარსაბი საბლით 1622 წ.

**) სიმონ მეფის ძმისწული.

***) ბაგრატი შიშით ტფილისში ვერ ჩამოდიოდა: ცხოვ-
რობდა მუდამ საბარათიანოში და ამიტომ მას საბარათიანოს
ბატონს ეძახდენ.

ლეს იესე (ისახან) და კახეთის ტახტზე მოიწვიეს თეიმურაზი. თეიმურაზმა ამავე დროს ხონთქარს სთხოვა შემწეობა. ხონთქარმა მოსცა ჯარი. მეფეს მიემხრო შირვანიც. ეს რომ ყეენმა გაიგო, გამოგზავნა ჯარი, რომელიც ტფილისიდან გაეშურა არაგვზე. აქ წიწამურასთან დახვდა მათ თეიმურაზი, შეებრძოლა, დაამარცხა, გააქცია და 2500 სპარსელის თავი ხონთქარს გაუგზავნა.

ეს ველარ მოითმინა აბასმა: შემოიკრიბა, რაც ძალ-ღონე ჰქონდა, და თვითონ გამოეშურა საშინელის სისწრაფით. მოვიდა ტფილისს. თეიმურაზმა რომ ზღვასავით მოსული ჯარი ნახა, კახელებისვე რჩევით, იმერეთში გადავიდა. ყეენმა იესეს აღგილზე 1616 წ. დაადგინა ბატონად ფეიქარ-ხანი და ამავე დროს ლეკებს უბრძანა: ვინც გადმოვიდეს თქვენსკენ ქართველთაგანი, უსათუოდ მოკალითო და ჩემგან წყალობას მიიღებთო. თვითონ ყეენი შეესია კახეთს. ასეთი უბედური დღე ჯერ არ უნახავს კახეთს. სპარსელებმა დაარბიეს, დასწვეს სოფლები, ეკლესიები და ქალაქები. ამ დროდან თითქმის დაცალიერდა კახეთი. მემატიაზე ამბობს, ტყვედ წაიყვანეს ასი ათასიო და გასწყვიტეს ამდენივეო. ყეენი დარჩა კახეთში ზამთარში 1616—1617 წ.წ. აქ შეიტყო, სხვათა შორის, ყეენმა, რომ იკრიბება ოსმალეთის ჯარი და სპარსეთს შებმას უპირებსო, ამან ცოტათი დააფრთხო ყეენი, აიყარა და წავიდა.

ამ ხანაში ჩამოდიან ლეკები იქერენ კახეთის იმ

ნაწილს, რომელსაც ჰქვია საინგილო და მცხოვრებლებს ამაჰმადიანებენ. ლეკებმა აქ აიშენეს ციხეები: ბელაქანი, ზაქათალა და კატეხი. როგორც კი წავიდა ყეენი, დავით ასლანის შვილი და თამაზ ვაჩნაძემ დაიპყრეს კახეთი. ყეენმა გამოგზავნა მათ წინააღმდეგ ჯარით ყოარჩიბაშ ისახანი და გაზაფხულზე თვითონ შემოვიდა (1617 წ.) და, რაც დააკლო, ისედაც გავერანებულ კახეთს, ეხლა შეუსრულა. მოსპო კახეთში თითქმის სულის. ფეთქა და დაბრუნდა ტფილისში. მმართველად კახეთში მაინც ისევ ფეიქარ-ხანი დატევა. (ფეიქარ-ხანმა დიდი ღვაწლი დასდვა სპარსეთს: მან დაასახლა კახეთში თათრის ელენი ალმაღოს, მუღაღოს, თაქღას, კაკს).

იმერეთიდან თეიმურაზი გადავიდა სამცხეს. აქ მას მიუბოძა ხონთქარმა გონია, ოლთისი, არტანუჯი და ნარიმანი. 1618 წ. თეიმურაზი ისევ იმერეთში გადმოვიდა.

თეიმურაზმა გაგზავნა რუსეთში მოციქული ხარიტონ ილუმენი. მოციქული ჩავიდა მოსკოვს 1619 წელს და მოახსენა მიხაილ თეოდერეს ძეს მეფის თხოვნა: მიშვამდგომლე, შვილები და დედა გამოამისხენი, ჩემი სამეფო დამიბრუნე, და შენ მფარველობის ქვეშ ვიქნებო. ამ გვარივე თხოვნა ერთგულების და მფარველობის ითხოვეს გიორგი მეფემ, მამია გურიელმა და ლევან დადიანმა. ამნაირადვე იშვამდგომლა მოციქულმა ლუარსაბისთვის. რუსეთის მეფემ იშვამდგომლა ყეენთან, მაგრამ უკანას-

კნელმა ამისთანა პასუხი მისცა რუსეთს: თეიმურაზის დედა და შვილები ჩემთან მძევლებად არიან, რომ ოსმალს არ მიმხრობოდა, მაგრამ პირი გატეხაო. ეხლა, თუ მოვა და პირად მოხვდეს, დედასაც გავუშვებ და შვილებსაცო*)

1619 წ. მოკვდა ბაგრატ V და მის მაგიერ ქართლში ყეენმა დანიშნა მისი შვილი სიმონი (1619—1629), (რომელსაც შერთო ყორჩიხანის ასული) და თან მზრუნველად გამოაყოლა გიორგი სააკაძე. სიმონი დაბადებიდანვე მაჰმადიანი იყო და, მაშასადამე, ყეენის ერთგული ყმა.

(ამდროს მოკვდა ნუგზარ ერისთავი და არაგვის ერისთავად გახდა მისი შვილი ბაადურ. ზურაბი არ დაემორჩილა ძმას და ყაენთან წავიდა საჩივლელად. ყეენმა მისცა ზურაბს ერისთავობა და გამომისტუმრა უკან. თან უბრძანა: სიმონს მოეხმარეო. მეფის დახმარებით ზურაბი გაერისთავდა. მერე ბარათა ბარათაშვილის შემწეობით ზურაბმა დაიპყრა მთიულეთი და ხევი. ეს არ მოეწონა სიმონს და ყაენთან წავიდა საჩივლელად. არ დამასწროს ყაენთან საჩივარიო და ზურაბიც თან გაჰყვა).

ამ დროს მოვიდა ამბავი: კახელებმა პირი შეკრეს თეიმურაზთან სპარსელების წინააღმდეგო. ყეენმა გამოგზავნა ჯარი ყორჩიხანის სარდლობით და

*) რაკი რუსეთთან ვერას გახდა თეიმურაზი, სტამბოლში წავიდა, მაგრამ, იქაც იმედ მიღებული, დაბრუნდა ისევ გონიას.

თანაშემწედ მისცა აქვე მყოფი გიორგი სააკაძე. ყორჩიხანს ქონდა საიდუმლო ბრძანება, მოესპო ყოველი მღელვარება და სამუდამოდ დაემკვიდრებინა სპარსეთის უფლება ქართლ-კახეთში და ურჩები ან გაეწყვიტა, ან სპარსეთში გადაესახლებინა. ამ განზრახვის მიმდევარმა ყორჩიხანმა სიმონი ტფილისში დატევა და თვითონ ჯარით დაბანაკდა საფურცლეს. აქ დაიბარა კახელები, ვითომ-და იმიტომ, რომ იმერეთზე მიდის გასალაშქრებლად და მათ შემწეობას თხოულობდეს. ნამდვილ კი სხვა განზრახვა იყო. თან იმასაც ამბობდა, ვითომ ყეენისგან წყალობა და ხალათი მაქვს მათდა გადასაცემადო. ზოგი მოტყუედა და ამისთვისაც სიკვდილის მსხვერპლი შეიქნა. ზოგმა ხრლმით გაიკათა გზა და თავს უშველა.

გარეჯის ეკლესია 1622 წ.

ყორჩიხანი შეუდგა ქართლის რბევას: ერთი რაზმთაგანი მიაღება აღდგომა დილას გარეჯას უდაბნოს და, როცა ბერები ლიტანიას უვლიდნენ ეკლესიას გარშემო სანთლებით, დაეცნენ და სრულიად აშოწყვიტეს*).

ამავე დროს ლოქინოში ნადირობდა გიორგი სააკაძე. ყორჩიხანს მოდის წერილი ყეენისგან: კახეთი

*) ამ დროს მოაშთვეს ლუარსაბი შირაზში გულაბყალას—ციხეში.

გასწყვიტე, ქართლი აპყარე და გადმოასახლე; სააკაძესაც თავი მოსქერ და გამოამიგზავნეო. წერილის წამომღები შემთხვევით შეხვდა სააკაძეს, რომელმაც მას გამოართვა წერილი და წაიკითხა. მაშინ კი იკბინა. თითზე სააკაძემ: არ ეგონა, თუ აბასი ასე გაიმეტებდა მას. ამიტომ ერთთავად იბრუნა პირი: მოკლა შიკრიკი და იქვე დაფლა; თვითონ კი შეკრიბა დიდებულები და მოახდინა შეთქმულობა, რომ მოესპოთ სპარსელების ხსენება ქართლ-კახეთში. ამ შეთქმულობაში არ მიიწვიეს ანდლუყათარ ამილახვარი, რადგან ის იყო გამაჰმადიანებული და ქვისლი სიმონ მეფის (ე. ი. ყავდა ცოლად ყორჩიბაშ ისახანის ასული). ამიტომ დაიჭირეს ანდლუყათარ საფურცლეს და ცოლი-ანად არშის ციხეში დააპატარეს, თეიმურაზი კი მოიწვიეს ისევ გონიიდან და გაამეფეს 1623 წ.

გიორგი სააკაძის რჩევით ზურაბი შეიქნა თეიმურაზის სიძე (შეირთო მისი ქალი დარეჯან). ამგვარად ამ სამმა პირმა გადასწყვიტეს ქვეყნის ხსნა მტარვალე-ბისგან. სააკაძესთან იყო მისი შვილი ავთანდილ. ესენი დაეცნენ სპარსელებს და დაამარცხეს; თვითონ გიორგიმ მოკლა ყორჩიხანი და ავთანდილმა — მისი შვილი. ამის შემდეგ ჯარი გაიყო სამ რაზმად: ერთი გადიქრა ახალციხეს და აიღო ციხე-ქალაქი. მეორე რაზმი ზურაბის სარდლობით გაეშურა კახეთს; მესამე გიორგი სააკაძის სარდლობით მოადგა ტფილისს და აიღო ქალაქი, მხოლოდ გაუმაგრდა ციხე. მაგრამ ციხეს თავი დაანება გიორგიმ და გადაიქრა კახეთში ზურაბის მისაშვე-

ლებლად. დამარცხდა ფეიქარ-ხანი და გაიქცა. ქართველებმა სდიეს ბარდამდის; მერე შემოვლეს და მოაბიეს განჯა და ყარაბაღი. ეხლა გიორგიმ სიმონ მეფეც აღარ ინდომა და მის მაგიერ ქართლის მეფედ გამოაცხადა ქაიხოსრო ვახტანგის-ძე მუხრანბატონი, რომელიც მხოლოდ სახელით იხსენებოდა, თორემ ნამდვილ კი ყველა საქმეს გიორგი განაგებდა. ამან მოთმინებიდან გამოიყვანა სპარსეთის მბრძანებელი.

მაჰაბდა 1624 წ. გაბრაზებულმა ყეენმა წარმოგზავნა ურიცხვი ჯარი და სარდლად უჩინა ყოჩაღიბაშ ისახანი. ამას გარდა მოუწერა ადერბეიჯანის, ერევნის, შირვანის, ყარაბაღის ბეგლარბეგებს და ყაზახის ხანს, ყველა მიშველებოდა ისახანს. მტრის ჯარი გაიშალა და დაბანაკდა ალგეთის ნაპირზე. არ იყო მხოლოდ მოსული ადერბეიჯანის ბეგლარ-ბეგის (შაჰ-ბენდე-ხანის) ჯარები. ქართველების ჯარი შეკრბა ტაბახმელას. შეიქნა თათბირი, თუ როგორ მოქცეულიყვნენ. აზრი გაიყო. სააკაძე ამბობდა: ვინაიდგან ცოტა ვართ, ციხეებს მივენდვეთ და იქ ვიბრძოლოთ, ხალხი კი დაეხიზნოთო. მამუჩარ ათაბაგმა სთქვა: „ომი საზღვარს მესაზღვრესაო“. სააკაძე ამტკიცებდა, რომ ივნისია, ძალიან ცხელა და ძნელია ქართველებისთვის ბრძოლა სიციხეშიო. თან, ურჩევდა სააკაძე, ტფილისამდე მოვუშვათ და იქ დავეცეთო. სამხედრო ბჭობაში მამუჩარის აზრმა სძლია. ასტყდა საშინელი ბრძოლა. ქართველებმა კარგად იცოდნენ, თუ რა მოელოდა მათ

დამარცხებას და ამიტომაც განიწირეს თავი*). პირველ შეტაკებაზე დამარცხდნენ სპარსელები და პირი იბრუნეს. ქართველებმა სდიეს გატეხილ—ხილამდის. მაგრამ, როცა დაგვიანებულმა ადერბეიჯანის ბეგლარ-ბეგმა გაიგო სპარსელების დამარცხება, საშინელ სისწრაფით წამოვიდა. მოატანა თუ არა მარაბდას, მან დაინახა სპარსელების გაქცეული ჯარი, შეაჩერა და უკან მოაბრუნა. განახლდა ისევ ომი მარაბდას. მთელი მინდორი ბრძოლის ველად გადაიქცა. ყველა სიკვდილს მოელოდა და ამიტომაც უშიშრად იდგენ. აქ გამოჩნდნენ თავის ღომურ ვაჟეაქობით თეიმურაზ მუხრანბატონი, სააკაძე და მამუჩარ ათაბაგი, რომელმაც შუაზე გაუპო თავი ერევნის ბეგლარბეგს, ისეთი დაჰკრა თავში ხმალი. გავარდა ხმა: მოკლეს თეიმურაზიო. ყველას ეგონა მეფე თეიმურაზის სიკვდილი, მაგრამ მოკლული კი თეიმურაზ მუხრანბატონი აღმოჩნდა. მაინც ხმამ არია ქართველობა. არეულობამ დააკარგვინა სასწორი და დამარცხდნენ. (აქ მოიკლა თეიმურაზ მუხრანბატონიშვილი, დავით ასლანიშვილი, ბაადურ ციციშვილი, 9 ძმა ხერხეულიძე, 9 ძმა მაჩაბელი, შვიდი ძმა ჩოლაყაშვილია. სულ გაწყდა ცხრა ათასი კაცი ამ დღეს**). ქართველობამ დაიხია უკან და ციხეებს მიენდო. მტერი მოადგა ტფილისს და აიღო.

*) აქ იყვენ თეიმურაზ, მამუჩარ, ზურაბ, სააკაძე, დავით ასლანიშვილი, ალათანგ ხერხეულიძე, ბარათა ბარათაშვილი, იესე ქსნის ერისთავი და თეიმურაზ მუხრანბატონი.

**) დაიჭრა ზურაბ ერისთავი.

აქედან აპირებს ქართლის რბევას მტერი, მაგრამ ეს გასული ჯარი ტფილისიდან ქართლის დასარბევად ორჯელ დაამარცხა სააკაძემ. თეიმურაზი ისევ იმერეთს გადავიდა.

ბრძოლა ქსანზე. სპარსელებს უნდოდათ ანდუყათარის გამოხსნა და ეზახენ ზურაბს. ზურაბი დათანხმდა (მოყიდულ იქმნა) მხოლოდ იმ პირობით, თუ არაგვზე ავიდოდნენ სპარსელები და ქსანზე დაეშვებოდნენ და მის მამულს არას ავნებდნენ. ისახანმა აღუთქვა. ამის შემდეგ ისახანმა გაგზავნა ჯარი არაგვზე ხოსრო მირზას*) უფროსობით. ჯარი შევიდა ღუშეთში, გაიარა მთიულეთი და მივიდა ხევში. არშის ციხის მცველებმა მოსცეს ანდუყათარ ცოლით. ქსანზე ხოსრო მირზა დაწინაურდა. უკან დარჩენ ყაზახის ხანი, ადერ ბეჟანის და შირვანის ბეგლარბეგები. ამ დროს ჩასაფრებულ ალაგიდან გაისმა იესე ერისთავის ჯარის თოჯის ხმა. იესესთან იყო ზურაბის ძმა გიორგი. გაიმართა ბრძოლა. დამარცხდნენ სპარსელები: შირვანის ბეგლარბეგი და ყაზახის ხანი ტყვედ მოყვათ ხელში ქართველებს და ადერბეჟანის ბეგლარბეგი კი გიორგი სააკაძემ მოკლა. დაწინაურებული ხოსრო-მირზა მშვიდობით მივიდა ტფილისში და მიიყვანა ანდუყათარ სახლობით და არც კი შეუტყვია, თუ რა დამართა არიერგარდს. ამის შემდეგ სააკაძემ გაამაგრა ციხეები: კიკანაბერი, კეხვი, ალი და სურამი; გადავიდა სამ-

*) შემდეგ როსტომ მეფე დაუთ-ხანისძე.

ცხეს ცოლ-შვილთან. ისახანმა რომ შეიტყო, მოუ-
რავი სამცხეს წავიდაო, მოინდომა სამცხის დაპყრობა
და სააკაძის ხელში ჩაგდება სახლობით. ჯარი მივიდა.
ასპინძას. ამ დროს სანადიროდან დაბრუნებული სა-
აკაძე დაესხმება მტერს, დაამარცხებს და გააქცევს მას.
ამის შემდეგ მიუხტა სააკაძე იმ ციხეებს სამცხეში, რო-
მელიც სპარსელებს ეჭირათ (ხერთვისი, ახალციხე, აწ-
ყური), წაართვა და თავისი ჯარები შეაყენა. აქედან
მოციქულად გაგზავნა სააკაძემ ხონთქართან გიორგი
ქავთარიშვილი, ჩაიბაროს სამცხის ციხეები. ხონ-
ქარმა მადლობა შემოუთვალა და დაიჭირა ციხეები*).
ისახანი გაბრუნდა სპარსეთში. როგორც კი წავიდა
ისახანი სპარსეთში, თეიმურაზი გადმოვიდა კახეთში
და ისევ გამეფდა.

განდგა ამ დროს დეაღეთი, აღიარ ემორჩილება
გიორგის. გიორგი გადიქრა, დაამარცხა, ალაგმა, და-
ხარკა და გამობრუნდა უკან. ეგევე დღე დააყენა
სომხითის მელიქებს, რომელნიც ყვენს ერთგულო-
ბოდენ: დაეცა სააკაძე ორგულებს, დაამარცხა, დაარ-
ბია და თვითონ ისინი დაატუსაღა. არც ქაიხოსრო
ბარათაშვილი ემორჩილებოდა გიორგის: უფრო ყე-
ენის ერთგული იყო. მან მოიყვანა 500 სპარსელი.

*) ამ დროს მანუჩარ ათაბაგი მოკლა მისმა ბიძამ ბექამ,
წავიდა სტამბოლს, მიიღო მაჰმადიანობა და ხონთქარმა ამის-
თვის მოსცა მას ათაბაგობა, მაგრამ, რად გამაჰმადიანდა, უწო-
დეს საფარ-ფაშა. ეს იყო 1625 წ. აქედან ათაბაგების მაგიერ
არიან არა-ქრისტიანები და იწოდებიან ფაშად.

და ბირთვისში შეაყენა. ამიტომ უშოვა ღრო მასაც გიორგიმ; დაეცა ტბისში, დაამარცხა და შეიპყრა ძმიანად (ხოსია); სპარხელები კი, რომელთ წყალობით ომოზდა, დაამარცხა და გასწყვიტა. ეს დღე დააყენა ქველ წერეთელს ზუქარისთვის: მიუხტა, მოსწვა და მოაოხრა: გამოუდგა უკან წერეთელი, მაგრამ დამარცხებული ისევ დაბრუნდა.

სააკაძის ამ გვარი თვითმნებლობა არავის არ მოსწონდა და მით უმეტეს ზურაბს, რომელსაც არათერში აღარ ირევდა. ამიტომ ზურაბმა ურჩია თეიმურაზს ქართლის მეფობაც მიეღო. ზოგი დიდებულიც მიემხრო თეიმურაზს. ამიტომაც თეიმურაზი მოვიდა კახეთის ჯარით დუშეთში. სააკაძემ თხოვა შემწეობა იმერეთის მეფეს და აღუთქვა მას მის შვილის გამეფება ქართლში. აგრეთვე თხოვა შემწეობა დადიანს და ათაბაგს (საფარ-ფაშას). მოსულ ჯარით და თავის რაზმით შეებრძოლენ მტრები ერთმანეთს ბაზალეთს. დამარცხდა სააკაძე, თუმცა ორივე (თეიმურაზიც და სააკაძეც) დაიქრა. თეიმურაზმა დაიპყრა ქართლი. სააკაძე, ქაიხოსრო, მუხრანბატონი და მისი მომხრეები გაეშურენ სამცხეს და აქედან — ხონთქართან. მათ სთხოვეს ხონთქარს შემწეობა ქართლის დასაპყრობლად. რადგან სპარსეთს და ოსმალოს ზავი ქონდათ ერთმანეთში, ხონთქარმა გიორგი გაგზავნა აზრუმისკენ. თან დაარწმუნა: თუ დაიპყრობ იმ ქვეყანას, მაშინ მოგცემ ჯარსაო. ჯარს ახლდა ხონთქარის სიძე ვეზირი აზამ სარდლად. ბრძოლის ველიდგან მოდი-

ოდა ქება მართო სააკაძის და ქაიხოსროს. ამან გააბრაზა აზამის მეუღლე და შეაგულიანა ქმარი, რომ სულ სხვისი ქება ესმის ხონთქარსო და მისი — არაო. ამიტომ აზამმა შურით მოაკვლევინა გიორგიც და ქაიხოსროც 1629 ივლისში.

1627 თეიმურაზმა მოინდომა შერიგება ყეენთან და მოციქულობა მიანდო ფარსისტანის ბეგლარბეგის შვილს დაუთხან უნდილაძეს. უნდილაძემ აცნობა ეს გარემოება ყეენს და თვითონაც სთხოვა თავის მხრით მიეტევებინა მეფისთვის, თურამ დანაშაული ქონდა. ყეენი დათანხდა და წყალობის წერილი მოსწერა.

1628 წ. მოკვდა აბასი და ერანის მპყობელი შეიქნა მისი შვილი-შვილი შაჰ-სეფი (+1642)*

ამ ხანში ჩამოვარდა განხეთქილება თეიმურაზს და ზურაბს შუა. ამიტომ ზურაბი მივიდა სიმონ მეფესთან, მორჩილება განუცხადა და ქართლიც მას დაუმორჩილა. თეიმურაზმა ამგვარ ქცევისთვის ამხილა ზურაბი და დაემუქრა კრდეც. მხილებამ გასკრა: სინიღისმა შეაწუხა ზურაბი. ამიტომ მიეპარა ღამით სიმონ მეფეს, რომელიც იმ დროს ცხვილოში იყო, მოკლა, თავი თეიმურაზს მოართვა და ისევ

*) შაჰმა მოსთხოვა თეიმურაზს ასული თინათინ ცოლად, თან თეიმურაზს თავის შვილის დავითისთვის უნდა გაერიგებინა ივამ-ყული-ხანის ასული. თეიმურაზმა ორივეზე უარი შეუთვალა: მაჰმადიანს ვერც შევირთავთ და ვერც ქალს მივათხოვებთო. ამისთვის ყეენი შემოწერა თეიმურაზს.

მოიწვია ქართლში მეფედ (1629 წ.). ამ გვარად თეიმურაზი შეიქნა ქართლ-კახეთის მეფე.

რადგან ზურაბი, სააკაძის შემდეგ ხელს ურევდა ყველა საქმეში და ეს არც მეფეს მოსწონდა და არც ქართველობას, ურჩიეს თეიმურაზს: უფროსილდით, თორემ, ვინც სიმონი მოკლა, ის თქვენ მოკვლასაც გაბედავს და სამეფოს ხელში ჩაიგდებსო. არც ყვენი შეგარჩენს სიმონის მოკვლასო. ამიტომ მეფის ბრძანებით დაეცენ ზურაბს საფურცლეს, მოკლეს და თავი ყვენს გაუგზავნეს: თან თეიმურაზმა შეუთვალა ყვენს: მე სიკვდილით დავსაჯე ზურაბი იმიტომ, რომ მან მოკლა სიმონ მეფეო. ყვენს იამა ეს ამბავი და ქართლიც თეიმურაზს დაუმტკიცა. ამის შემდეგ მეფემ დაიპყრა ყარაბაღი იქაურ ბეგლარბეგის დავით უნდილაძის შემწეობით*). მაგრამ, რადგან იცოდა, ამისთვის ყვენი ორივეს პასუხს მოსთხოვდა, თეიმურაზმა მისცა მამული უნდილაძეს იორის პირზე და დაასახლა მისი ელებით ბარდაში და ყაზახში. ყვენს ამ დროს არ ეცალა, მაგრამ, როცა ომი გაათავა ოსმალეთთან, მოსთხოვა მეფეს უნდილაძე. მეფემ უარი შეუთვალა. მაშინ ყვენმა გამოგზავნა ჯარი როსტომ სააკაძის**) სარდლობით და თან გამოატანა მეფედ ქართლში ხოსრო-მირზა ბატონიშვილი.

*) ამ დროს უნდილაძე იყო ყარაბაღში ბეგლარბეგად.

**) გიორგისძე.

როსტომ I დავითის ძე ქართლის მეფე (1634—1658).
(მეჭმადიანობაში ხოსრო-მირზა).

როდესაც ქართლიდან გააძევეს (სტამბოლში მოკვდა) დავითი (დაუთ-ხან), მისი შვილი ბაგრატ და ხოსრო სპარსეთს წავიდნენ და იქ იზრდებოდნენ ყეენის მფარველობის ქვეშ: ხოსრო მეტად მოხერხებული, ჰკვიანი და გამჭრიახე იყო. როდესაც შაჰ-აბასი I მოკვდა და, ტახტის გამო, სპარსეთში არეულობა მოხდა, ხოსროს წყალობით სპარსეთის ტახტზე ავიდა შაჰ-სეფი *). ეს საკმარისი იყო, ხოსროს ყეენის გული მოეგო. ახალმა ყეენმა მადლობა მით გადაუხადა როსტომს, რომ ქართლის მეფედ დანიშნა **). როსტომს გამოუყვენ სპარსეთიდან როსტომ სააკაძე ჯარით და ყველა ქართლის თავადები, რომელთაც, დროთა ვითარების გამო, სამშობლო დაეგდოთ და სპარსეთს შეეკედლებოდნენ. ახალი მეფე ჩამოვიდა და გამეფდა ქართლში. თეიმურაზი ფიქრობდა შებრძოლებოდა და არ ჩამოეშვა როსტომი ქართლში, მაგრამ ვერას გახდა: პირველად, მართალია, დამარცხდა კიდეც როსტომი აღგეთხე, მაგრამ ბოლოს მაინც იძლია თეიმურაზი. დამარცხებული გადვიდა იმერეთს.

თეიმურაზის შემდეგ ყეენის ბრძანებით კახეთში დაინიშნა ხანად სელიმ-ხანი. როსტომს რომ ჯარი ჩამოეყვა, იმის დანიშნულება იმაში მდგომარეობდა,

*) აბასის შვილი-შვილი.

**) ამ დროს როსტომი 67 წლის იყო.

რომ მას დაეცვა როსტომი და სპარსეთის გავლენა ჩვენში. ამიტომ საჭირო იყო, მაშინდელ დროს მიხედვით, ციხეები ხელში ქონოდათ. ესეც იყო: ტფილისის, გორის და სურამის ციხე მის ხელში გადავიდა და შიგ მისივე ჯარები იდგენ. მეფეს ემოწონებოდა აგრეთვე ყაზახის, ბორჩალოს, შამშადილის და ლორეს ხანები. როსტომი თუმცა გარეგნობით მაჰადიანი იყო, მაგრამ გულით და სულით ნამდვილი ქრისტიანი იყო და ყოველ ღონის ძიებას ხმარობდა სპარსელებს და ქართველებში ერთმანეთის სიყვარული ჩაენერგა. მის აზრით, მხოლოდ ეს დაამყარებდა მშვიდობიანობას ქვეყანაში და მარტო ამას შეეძლო მისი ხსნა. ის ფიქრობდა: თუ ქართლი სპარსეთის ზეხელმწიფებას აღიარებს, ქვეყანას კეთილი მოელოდა. ამიტომ მთელი მისი სიცოცხლე იყო მიმართული ამ შხრისკენ. მაგრამ ქართველმა თავადობამ ეს არ ინდომა და დაუწყო წინააღმდეგობა.

როსტომმა (1634 წ.) შეირთო მთავრის ლევან დადიანის ასული მარიამ^{*)}. ამ დროდან იწყება შფოთი ქართლში. შფოთს მოთავეობენ არაგვის ერისთავი, ქსნის ერისთავი, ამილახვარი, მუხრან-ბატონი: ამათ უნდათ, ისევ თეიმურაზი გაამეფონ. გადმოვიდა კიდევ ქართლში თეიმურაზი და შეება როსტომს, მაგრამ დამარცხდა. მაშინ თეიმურაზმა მიმართა რუსეთს. (1635 წ.) გაუგზავნა ელჩად ნიკიფორე მიტროპოლიტი

^{*)} მისი პირველი ცოლი იყო გოჯას აბაშიძის ასული ქეთევან.

და სთხოვდა რუსეთის მეფეს მაშველ ჯარს*). ამავე დროს თვითონ მოკავშირეების შემწეობით გადავიდა კახეთში, გააძევა სელიმ-ხანი და დაიპირა ქვეყანა. ყეენიც ამ დროს გაჭირვებაში იყო, და დამტკიცა კახეთის მეფედ თეიმურაზი. ყეენი ამ დროს ებრძოდა ოსმალის ერევანთან (1636 წ.) და დამარცხდა: ხონთქარმა მურადმა აიღო ერევანი; ამის შემდეგ შერიგდნ და გაიყვეს მთელი კავკასია: აღმოსავლეთი წაიღო შაჰ-სეფიმ და დასავლეთი — მურადმა. პირობის და ზავის ძალით ერთი მეორის ნაწილს ვეღარ შეედავებოდა. ამგვარად ქართლ-კახეთში დამკვიდრდა სპარსეთის წარმომადგენელობა და იმერეთისკენ — ოსმალეთის.

ქართველ დიდებულებს მაინც არ უნდოდათ დამორჩილებოდნ სპარსეთის წარმომადგენელს როსტომს და მოახდინეს შეთქმულობა, თუმცა ამაოდ. ამის შემდეგ ცხადლივ დაიწყეს მოქმედება: შეება თეიმურაზი (1641 წ.) კავთის-ხევის ბოლოს როსტომს**). დამარცხდნ როსტომის მოწინააღმდეგეები. თეიმურაზმა მაინც თავისი არ დაიშალა. შაჰ-აბას მეორის მოციქულები ურჩევდნ თეიმურაზს, დაჯერებულიყო კახეთს და ქართლისთვის თავი დაენებებინა. აგრეთვე

*) მეორედ სთხოვა 1646 წ. ალექსი მიხაილისძეს. მესამედ — 1653 წ. მერე თვითონ წავიდა მოსკოვს 1656 წ.

**) შეამბოხებენ იყვენ: არაგვის ერისთავი ზაალ, იოთამ ამილახვარი, ნოდარ ციციშვილი, იორამ სააკაძე გიორგიშვილი.

ჩამოხსნოდა რუსეთს, მაგრამ თეიმურაზმა ეს ვერ მოახერხა და მაინც მოინდომა ქართლის ხელში ჩაგდება. განუდგენ როსტომს (2642 წ.) ქართლის დიდებულები, რომელთაც მოთავეობდა თეიმურაზი: მოახდინეს შეთქმულობა ახალგორს. ეს რომ როსტომმა გაიგო, დაეცა უგრძნეულად მოლაღატეებს და დამარცხა.

რადგან როსტომ მეფე უშვილო იყო, იშვილა თეიმურაზის შვილი ლუარსაბი, რომელიც იყო სპარსეთში და იქ იზრდებოდა. როდესაც ყვენმა მის თხოვნით ლუარსაბი გამოგზავნა, კიდე მოახდინეს ახალი შეთქმულობა (1644 წ.). ამ დროს როსტომი იდგა ცხირეთს და ყველაფერი გაიგო. ამიტომ აჯანყება ჩაიშალა: როსტომმა ყველა მიწასთან გაასწორა და ამ საქმეში მონაწილე ევდემოზ კათალიკოსი ტფილისის ციხიდან გადააგდებინა. აქედან როსტომი გაეშურა კახეთს თეიმურაზის წინააღმდეგ, მაგრამ დამარცხდა და დაბრუნდა უკან. ეს დამარცხება როსტომმა აცნობა ყვენს. ყვენმა მოსცა ჯარი და სარდლად უჩინა როსტომის დისწული ადამ ანდრონიკაშვილი. მეთაურობები შეშინდნ და შენდობა ითხოვეს, რადგან ყვენი ყველას დასჯას თხოულობდა. როსტომმა თვითონ იშვამდგომლა ყვენთან მათი პატივება და ყვენმა მიუტევა კიდევ ყველა მეთაურობებს. მაგრამ თეიმურაზი მაინც არ დაცხრა: იმერეთის მეფეს ალექსანდრეს სთხოვა შემწეობა როსტომის წინააღმდეგ. მაშინ როსტომი გაეშურა თიანეთის-

კენ თეიმურაზის პირდაპირ საომრად. მოხდა ომი ულლისს (1648 წ.) და თეიმურაზი დაიწია უკან გრემისკენ. როსტომის მეორე რაზმმა გაიმარჯვა ამავე ღროს მალაროში კახეთზე და ამგვარად თეიმურაზი ორ ჯარს შუა შეიქნა მომწყვდეული. ამიტომ შეშინდა თეიმურაზი და ითხოვა როსტომისგან იმერეთს გადასვლა. როსტომმა აუსრულა. ამგვარად კახეთი დარჩა უმეფოდ. ეს გარემოება როსტომმა აცნობა ყეენს, რომელმაც კახეთიც როსტომს დაულოცა და საჩუქარიც ბევრი გამოუგზავნა.

როსტომმა თავისი შვილებული ლუარსაბ და აქორწინა (1650 წ.) აღამ ანდრონიკაშვილის ქალზე თამარზე. როსტომს ეგონა მოისვენა და დააწყნარა ქვეყანა, მაგრამ, სამწუხაროდ ქართველ თავადიშვილებმა ღალატით მოკლეს ლუარსაბი (1653 წ.). ამ უბედურებამ მეტად დააღონა მეფე და იძულებული ჰყო. ეთხოვა ყეენისთვის, მემკვიდრედ გამაჰმადიანებული ვახტანგ V მუხრან-ბატონი მოეცა და ის გამოეგზავნა ქართლის მეფედ. 1658 წელს ყეენმა გამოუცვალა სახელი ვახტანგს, დაარქვა შაჰნავაზ და გამოგზავნა ქართლის მეფედ.

როსტომმა ააშენა ტფილისში სასახლე, შემოავლო მეტეხს კედელი, ააშენა ტფილისში ქარვასლა, ხიდი ხრაზე, მეფის—ქალაქი, თეძამაზე (ეხლანდელი ახალ-ქალაქი); განაახლეს ორივე მეუღლემ სიონის, მცხეთის, ურბნისის და ალავერდის ტაძრები.

მის ღროს ითარგმნა სპარსულიდან როსტომიანი (შაჰ-ნამე) ხოსრო თურმანიძისგან და ყორანი—ფარსადან გიორგიჯანიძისგან.

ვახტანგ V თეიმურაზ მუხრან-ბატონის შვილი
(1658—1675 წ.)
(შაჰ-ნამე I)

როსტომ მეფის შუამდგომლობით და სპარსეთის ნება-რთვით ქართლის ტახტზე ავიდა ქართლის მეფის კოსტანტინეს*) შთამომავალი ვახტანგ მუხრან-ბატონი, რომელიც იძულებული იყო გამაჰმადიანებულიყო (1657 წ.). კახეთში ყეენისვე ნებით ინიშნება სელიმ-ხანი (1657—1659). სელიმ-ხანი იყო ნამდვილი სპარსელი და ყეენის სურვილის მიმართულების და მისვე ნების აღმასრულებელი. მან, როგორც ბრძანება ჰქონდა თავის ბატონისგან, შეუდგა სპარსელების ჩასახლებას კახეთში. სანამ ახალ-შენები წყნარად იყვნენ, კახელები ითმენდნენ ძალა-უნებურად, მაგრამ, როცა მათ შეურაცხყოფა მიაყენეს ეკლესიას და ქვეყანას, მაშინ ამაყად აღიმადლეს თავი ბიძინა ჩოლოყაშვილმა, შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავებმა: გამოიყვანეს თუშ-ფშავ-ხევსურები, დაეცნენ, შეებრძოლენ, დაამარცხეს და გააგდეს კახეთიდან სპარსელები. ამავე ღროს ვახტანგის დას ანუკას ირთავს ყეენი**).

*) (1469—1505 წ.).

**) აბას II (1652—1667). ვახტანგის გამეფებას წინა-

ვახტანგი ფიქრობდა, კახეთსაც მე მომცემსო, მაგრამ სელიმ-ხანის შემდეგ ყეენმა დანიშნა გამგედ კახეთში მურტუზ-ალი-ხან (1659—1664), რომელსაც ჰქონდა ბრძანება, შეეპყრა ბიძინა, შალვა და ელიზბარ და ყეენთან გაეგზავნა. მურტუზმა ყეენის ბრძანება ასრულა. შეიპყრა სამივე და გაუგზავნა. ყეენმა წინადადება მისცა მათ, მიეღოთ მაჰმადიანობა, მაგრამ, რადგან არ მიიღეს მაჰმადის სარწმუნოება, წამებული იქმნენ (1661 წ.) *).

ვახტანგმა, მართალია, მიიღო მაჰმადიანობა, მაგრამ სულით და გულით იყო ნამდვილი ქრისტიანი და თან მამაცი, შორს მხედველი, გამოცდილი, ფრთხილი და აუჩქარებელი. კათალიკოსად დაადგინა ვახტანგმა თავისი ნათესავი დომენტი, კაცი განათლებული და მართებული. ძალაუფლებურად ამავე დროს ყეენის სურვილისამებრ მან შეირთო მარიამ დედოფალი, როსტომ მეფის ქვრივი, რომ ამით კიდევ უფრო მეტი გავლენა ჰქონოდა ყეენზე და ქვეყნის საქმეც კარგათ წარემართა.

ამ დროს იმერეთში წარმოუდგენელი შფოთი, რევა და რყევია: მეფეს და მთავრებს განუწყვეტელი ომი აქვსთ ერთმანეთში: უნდა ერთმა დაიმორჩილოს მეორე. სისხლის ღვრას დასასრული არ აქვს, სარ-

აღუდგა არაგვის ერისთავი ზაალი, მაგრამ მალე დარწმუნდა, რომ მეფესთან ომი ნიშნავდა ყეენთან ომს და ამიტომ თავი დაანება და უკან დაბრუნდა.

*) მათი ხსენებაა 18 სექტემბერს.

წმუნოება დაეცა, ზნეობა მიწასთან გასწორდა. ამ გარემოებამ აიძულა დასავლეთ-საქართველო მოემართნა ვახტანგისთვის, რომ მას მიეღო იმერეთის სამეფო. ვახტანგი გადავიდა ჯარით და შემოერტყა სკანდის ციხეს, სადაც ცხოვრობდა თეიმურაზი. თეიმურაზმა სთხოვა ვახტანგს, თავისუფლად გაეშვა მას ის სპარსეთში. ვახტანგმა თხოვნა აუსრულა. თეიმურაზი წავიდა სპარსეთში. დიდის პატივით მიიღეს მეფე სპარსეთში. აქ თეიმურაზს უნდოდა კახეთი მიეცათ ბატონი შვილის ერეკლე I-სთვის. ყეენმა მოითხოვა ერეკლე, მაგრამ ერეკლე სპარსეთს არ წავიდა და რუსეთს გაემგზავრა. ყეენმა ბევრი ურჩია თეიმურაზს, მიეღო მაჰმადიანობა, მაგრამ, რადგან არ მიიღო, გადაგზავნა ასტარაბადს, სადაც გადიცვალა მონაზონობაში (1663 წ.) და დასაფლავებულია ალავერდში. ვახტანგმა აიღო ქუთაისი, ყველა ციხეები და შიგთავისი ჯარი შეაყენა (1661 წ.). აქედან გავიდა ვახტანგი სამეგრელოში, სადაც მას მოერთო დადიანი და მორჩილება განუცხადა. დადიანის მაგალითს მიჰყვა შარვაშიძე. აფხაზეთიდან ვახტანგი დაბრუნდა ქუთაისს, სადაც მასთან გამოცხადდა გურიელი, რომელმაც უმდაბლესი მორჩილება განუცხადა.

ხასიათით ბევრში ჰგავდა ვახტანგი როსტომს: მას უნდოდა სიმტკიცე დანერგილ იყო ამერ-იმერეთში და ამიტომ მეფედ დაადგინა იმერეთში (1661 წ.) თავისი 16 წლის შვილი არჩილი. ამის შემდეგ ვახტანგი მობრუნდა ქართლს.

აღმოსავლეთ-დასავლეთის შეერთება ვახტანგის გაძლიერებას მოასწავებდა და ყეენმა ამას სხვანაირად შეხედა. ოსმალთა ზავის ძალით (1636 წ.) წინააღმდეგ ვახტანგის ბატონობას იმერეთში და მოსწერა ყეენს საჩივარი. ყეენმა *) დაიბარა (1663 წ.) არჩილი და ურჩია მაჰმადიანობა მიეღო; თან აღუთქვა კიდეც, მურტუზალიხანის შემდეგ შენ. მოგცემ კახეთსო. არჩილი დათანხმდა და, მართლაც, მურტუზის შემდეგ კახეთი ყეენმა მას მისცა (1664 წ.). როცა აბას II მოკვდა და სპარსეთის ტახტზე ავიდა მისი შვილი სულეიმანი (1667—1692 წ.), მან სხვა თვალთ შეხედა ვახტანგს: რომ მეფე მუდამ მის გავლენის ქვეშ ყოფილიყო, გამოუგზავნა ვახტანგს ფული; ქალაქს გარშემო დიდი ზღუდე შემოავლო. ვახტანგმა დასრულა ყეენის განკარგულება, მაგრამ საქმე იმაში იყო, რომ კარის მცველებად ყეენმა დააყენა სპარსელები, ასე რომ, ქალაქში მყოფი მეფე, გარემოებით, მათი ტყვე შეიქნა. ვახტანგი კარგად ხედავდა ამას და ამოტომ შიგ ქალაქში თავისი სასახლე მიატევა და ქალაქის ზღუდის გარეთ გაიშენა სხვა ახალი სასახლე **). ეს რომ ყეენმა შეიტყო, ციხის კარის მცველები უკან გაიხმო. მაშინ ვახტანგი ისევ შევიდა ქალაქში ***)

*) აბას II.

**) ეხლა იმ ადგილას არის საეკლესიო სახლი სახელმწიფოს სკოლის მახლობლად.

***) ვახტანგის დროს მოგზაურობდა საქართველოში ზარდენი.

არ მოისვენეს არც არჩილმა და არც თეიმურაზის შვილმა ერეკლემ. ერეკლეს უთვლიდა არჩილი: შენ კახეთი წაიღე და მე იმერეთში წავალო. ეს განზრახვა არ მოუწონა შვილს ვახტანგმა, მაგრამ არჩილმა არ დაიჯერა და მაინც გადავიდა იმერეთში და გამეფდა: მოუსვენარი არჩილი ერთის წლის უკან ისევ გამობრუნდა, რადგან ეს მისი ქცევა სპარსეთ ოსმალეთის შეკრულობის დარღვევა იყო. ამ გარემოებამ ვახტანგი ერთობ დააფიქრა და მისწერა ყეენს: ვერც არჩილს და ვერც ერეკლეს ვერ შევასმინე რაო. ერეკლე აღრე დაიბარა ყეენმა. ვახტანგმაც თავის გასამართლებად გამოსთხოვა ნება ყეენს, წასულიყო მასთან. წავიდა კიდევ ვახტანგი და ქართლში გამგედ თავისი შვილი გიორგი დატევა. მაგრამ, სამწუხაროდ, მისული ხოშკაროს, დასნეულდა და გადაიცვალა 1675 წ.

ყეენმა ბევრი ურჩია ერეკლეს გამაჰმადიანებულიყო, მაგრამ, რადგან არ დათანხმდა, დაკარგა „ქართლიც და კახეთიც“. ამიტომაც ქართლიდან დაიბარა ყეენმა გიორგი ვახტანგის-ძე მეფობის მისაღებად. გიორგიმ დატევა ქართლის გამგედ თავისი ძმა ლევანი და წავიდა. ამ დროს იღუმალ ალექსანდრემ შეასმინა ყეენს თავისი ძმა გიორგი, რადგან მას უნდოდა გამეფება. მაგრამ ყეენის დაახლოვებულ პირერების გავლენით გიორგიმ მაინც მიიღო მეფობა, გამაჰმადიანდა და იწოდა შაჰ-ნავაზ II.

არჩილ ვახტანგ V-სმე (1664—1675) კახეთის მეფე
(შაჰ-ნაზარ-ხან).

მართალია, არჩილი გაამეფა მამამ იმერეთში 1663 წ., მაგრამ მალე იძულებული შეიქნა მიეტევებინა მისი ახალი სამეფო, რადგან მისი იქ გამეფება ოსმალთს და სპარსეთის ხელ შეკრულობის წინააღმდეგი იყო*). ყეენის რჩევით არჩილი გაემგზავრა მასთან სპარსეთში. აქ ყეენმა წინადადება მისცა მას გამაჰმადიანებულიყო, თუ უნდოდა ოდესმე სამეფოს მიღება. მართლაც, როცა მურტუზ-ალი-ხან მოკვდა, კახეთი მისცა ყეენმა არჩილს, მაგრამ გაამაჰმადიანა (1664 წ.) და უწოდა შაჰ-ნაზარ-ხან.

მატიანის თქმით, არჩილი იყო თვალად შევნი-ნიერი, მამაცი, მხნე, ახოვანი, სულით მაღალი, მორწმუნე და ქვეყნის მოყვარული. და, რასაკვირველია, ამისთანა პირს უცებ შეიყვარებდა კახეთი, და შეიყვარა კიდევ. მაჰმადიანი იყო, მაგრამ გარეგნობით, და ყოველ ღონის ძიებას ხმარობდა ქრისტიანობას მიშველდებოდა ჩვენში. მის დროს ქვეყანამ ცოტათი მოისვენა: ყეენი წყალობდა მას და, მაშასადამე, ვერც დიდებულები და ვერც აქ მყოფი სპარსელები ვერაფერს უბედავდნენ. გაღაღებულმა ლეკებმაც ისწავლეს, თუ რაა მორჩილება: მის დროს ატყდნენ ლეკები. არჩილი შეიქრა მათ მხარეში, დაარბია, მოსწვა და მიწასთან გაასწორა მათი სიმაგრეები. ამგვარ მოქ-

*) ეს ზავია 1636 წლის.

შედებით, რასაკვირველია, უფრო მეტი ნდობა დაიმსახურა ყეენის, და ეს ქვეყნისთვისაც ერთობ საჭირო იყო.

არჩილმა მიაქცია დიდი ყურადღება შინაგან საქმეებს: სამეფო ტახტი გრემიდან გადმოიტანა თელავში და აქ ააგო სასახლე. რადგან ქართულის ღრმა მცოდნე იყო და სამშობლო ენის მოყვარული, მიჰყო ხელი წიგნების სწორებას და წერას. მან პირველად შეაგროვა ერთად და ერთ წიგნად აქცია ცალკე ნაწილებად გაფანტული დაბადება. ზირაქის და მაკაბელების წიგნი რომ ვერ ნახა, პირდაპირ ბერძნულიდან გადმოთარგმნა. თვითონ დასწერა „არჩილიანი“ (რომელშიაც მოთხრობილია ქართლის ცხოვრება 1605—1663 წლამდის და შეიცავს თეიმურაზის I ცხოვრებას, მოურავის ღალატს, მემატონეების გაზვიადებას, და შაჰ-აბაზისგან ქვეყნის აოხრებას). ამ დროს იმერეთში საშინელი ამბავია: მეფეს ბაგრატს აღარც დიდებულები (ხოსია ჩხეიძე) და აღარც მთავრები (ლევან დადიანი) არც ერთი აღარ ემორჩილებიან. ამით (ჩვენ ვიცით) იხელმძღვანელა არჩილის მამამ ვახტანგ V და დაიმორჩილა კიდევ იმერეთი, მაგრამ, როცა ვახტანგი გადაიცვალა, არჩილმა ქართლის და იმერეთის შემოერთება მოინდომა. ეს რომ ყეენმა სულეიმანმა შეიტყო, წაართვა კახეთი არჩილს და ქრისტიანობის მსმელს სპარსელს ბეჟანხანს *)

*) .ცხოვრობდა ყარა-ლაჯს ლავოდუნის და დედოფლის

მისცა, ქართლი კი—ვახტანგ V შვილს გიორგი XI. არჩილმა მაინც არ დაკარგა იმედი: გადავიდა იმერეთს და გამეფდა, მაგრამ იქედან მალე გამოაძევა ოსმალოს ჯარმა (ახალციხის ფაშამ ასლანმა).

საზოგადოდ მეტად მკვირცხლი, მღელვარე, მოუსვენარი და სიცოცხლით სავსე პირი იყო არჩილი. ხუთჯერ გამეფდა იმერეთში და ხუთჯერ იძულებული იყო თავი დაენებებინა; ჩერქეზებსაც კი ჩაუვარდა ხელში ტყვედ, როცა რუსეთში მიდიოდა.

რუსეთსაც ბევრჯელ სთხოვა შემწეობა, თვითონაც იყო იქ, მაგრამ არაგამოვიდარა. ის იყო უფრო პოეტი, მეცნიერი და არა სამეფო კაცი. თავის ხასიათის გამო მან დაკარგა ქართლი, კახეთი, იმერეთი და წავიდა რუსეთს, სადაც გადაიკვალა (1712 წ.). დასაფლავებულია მოსკოვს დონის მონასტერში.

გიორგი XI გახტანგ V-ის მეფე ქართლის
(1676—1688 წ.) (შაჰ-ნავაზ II).

ვახტანგის შემდეგ ქართლის ტახტზე ავიდა გიორგი. მართალია, ბევრში გავდა მამას გიორგი, მაგრამ მაინც მამასავით შორს მხედველი ვერ იყო: მან ვერ დააყენა საქმე ისე, რომ ყვენს მაზედ ექვი არ

წყაროს შუა, სადაც ისხდნ მმართველები ოსმალეთისაც და სპარსეთისაც.

შემოეტანა. ამიტომაც იყო, რომ ამ ექვშა მძევალი მოათხოვინა ყეენს გიორგისგან (1676 წ.). ეს მძევალი იყო მისივე ძმა ლუარსაბი. გიორგის არ უნდოდა გაეგზავნა, მაგრამ, რას იქნა? უნდა გარემოებას დამორჩილებოდა. რაკი დიდებულებმა შეამჩნიეს, ყეენი მეფეს აღარ წყალობსო, თვითონაც ურჩობა დაუწყეს*). ამათის წყალობით სპარსელები ჯაშუშობდნენ ყეენთან გიორგიზე, შენი ერთგული არ არისო. მაგიერსაც კარგად უხდიდა გიორგი მოღალატეებს, — მაგალ. მოაკვლევინა: არაგვის ერისთავი, იასონ და სომხითის მელიქი (ქამარბეგ), ერეკლე მუხრანბატონი და მაჩაბლები დააპატიმრებინა. უკმაყოფილების მიზეზი ის იყო, რომ გიორგი ცდილობდა არჩილი გაემეფებინა კახეთში, სადაც გამგედ ყეენისგან იყო დანიშნული ბეჟან-ხან (1677—1683)**), რომელიც ერთობ ცუდად იქცეოდა. მან ააშენა ყარა-ლაჯში სასახლე და იქ დაბინავდა. რომ სპარსეთის სურვილი განეხორციელებინა და ყოველი ქართული კახეთიდან ამოეხოცა, დაიწყო იდუმალ და ცხადადაც კახელების ხოცვა და მოწამლევა. ამ მისმა მოქმედებამ კახეთი ერთობ ააღელვა

*) ესენი იყვნენ ერისთავები, სომხითის მელიქები, მუხრან-ბატონი, მაჩაბლები.

**) ბეჟან-ხანი დაინიშნა, გამგედ მას შემდეგ, რაც არჩილი ყეენმა დაიბარა და თან დაიტევა, რადგან მაჰმადიანობა არ მიიღო. ბეჟან-ხანის შემდეგ იყო ხანი (1683—1688), აბაზყული-ხანი (1688—1695), ქეღბალაი-ხან (1695—1703).

და წინააღმდეგა მას. ამას, რასაკვირველია, გიორგიც ხელს უწყობდა, რამდენადაც შეიძლებოდა, რომ რამნაირად თავიდან მოეშორებინათ ბეჟან-ხანი. შეუჩინა კიდევ კაცები და თოფით მხარი მოსტეხეს. გამწარდა ბეჟან-ხან: შეუსია თათრები და ლეკები კახელებს და სულ ააოხრებინა და ააკლებინა. ბოლოს საქმე იქამდის მივიდა, რომ ბეჟანი იძულებული შეიქნა გასულიყო კახეთიდან.

რადგან გიორგიმ ყველა მოღალატე დასაჯა, და თან ბეჟან-ხანის დაქრასაც მას აბრალებდა ყვენი, ამიტომ მოთხოვა მას მძევლად მეორე ძმა ლევანი *) და შვილი ბაგრატ. მეფე დაღონდა, მოილაპარაკა კახელებთან, რომ პირი შეეკრათ და შეერთებულის ძალით გამკლავებოდნენ მტერს, მაგრამ ბოლოს ისევ კახელებმა უღალატეს და მეფეც იძულებული შეიქნა გაეგზავნა ორივე. ყველა ეს რომ ყენმა შეიტყო ლუარსაბი ქირმანს გაგზავნა და ბაგრატი ლევანით—ჰერათში, ქართლის მეფობა კი მისცა თეიმურაზ I შვილი-შვილს ერეკლეს (1688—1703) (ერეკლე იყო წასული ყენთან 1675 წელს, რომ ვახტანგ V წინააღმდეგ ემოქმედნა). მაშინ გიორგი ავიდა რაქას, ოდიშს, გურიას, აფხაზეთს და იქედან — სამცხეს.

*) მაჰმადიანობაში შაჰ-ყული-ხან.

ერეკლე*) დავითის-ძე ქართლის მეფე (1688—1703).
(ნაზარ-ადი-ხან).

გიორგის მაგიერ ყეენმა გამოგზავნა ქართლის მეფედ ერეკლე დავითის-ძე, რომელიც იყო თვალად ჰაეროვანი, მხნე, მაგრამ ლირწი, უშვერი და სმის და ლხინის მოყვარე. ის იყო აღზრდილი სპარსეთს და რუსეთს და ამიტომ ქვეყნის არა გაეგებოდა. მართალია, ქართლის მეფედ იყო დადგენილი, მაგრამ მას კახეთი უფრო უყვარდა, ვინემ ქართლი. გამეფებისათანავე განოცვალა ძველი მოხელეები და ყველა გიორგი მეფის ორგულები დანიშნა. თუმცა ეს კი ჩაიდინა, მაგრამ არც გიორგის და არ არჩილის არც ერთს მტრულად არ ექცეოდა; მეფეების მტრები კი აქეზებდნენ ერეკლეს, მტრობა გაეწია გიორგისა და არჩილისთვის. იმერეთში რომ არჩილი გამეფდა 1690 წ. ერეკლემ ყეენს მოახსენა. ყეენმა ხონთქარს მოსთხოვა არჩილიც და გიორგიც. ხონთქარის ბრძანებით ახალციხის ფაშამ ასლანმა**) დაატყვევა გიორგიც

*) მიიღო ისპანს 1710 წ.

**) ყვარყვარეს სახლიდან ფაშები: საფარ-ფაშა (1624—1635), უსუ-ფაშა (1635—1647), როსტომ-ფაშა (1647—1659), ასლან-ფაშა I (1659—1677), უსუფ-ფაშა II (1677—1690), სელიმ-ფაშა (1690—1701), ისააკ-ფაშა და ასლან-ფაშა (1701—1737), უსუფ-ფაშა (1737—1744). ამ დროდან მოისპო ათაბაგის სახლიდან ფაშობა—სხვები ინიშნებიან.

და არჩილიც, და ისევ ალექსანდრე გამეფდა იმერეთში; ალექსანდრე კი გაამეფეს, მაგრამ გიორგი მეფე ყენს აღარ მისცეს.

ერეკლემ თავის საქციელით ქართლში უკმაყოფილება გამოიწვია: ქართლელებს დევნიდა და კახელებს აწინაურებდა. მისის ნებით, ციხეში მყოფი სპარსელები თავისუფლად გამოდიოდნენ ციხიდან, იკლებდნენ მცხოვრებლებს და ერეკლე მათ არას ეუბნებოდა. ამიტომაც გაქირვებული გლეხები ქართლიდან სულ კახეთში გადადიოდა. ერეკლეს ამის მოხარული იყო: უნდოდა კახეთი დაეშენებინა, რადგან ქართლზე უფრო მას კახეთი მოსწონდა. ამან ააშფოთა ქართლის დიდებულები. (აშოთან მუხრან-ბატონი, დავით ქსნის ერისთავი, არაგვის—გიორგი და სხ.). შეითქვენ და კაცი გაუგზავნეს სამცხეში გიორგის, ჩამოსულიყო ერეკლეს წინააღმდეგ. ამ დროს ერეკლე კოჯორში იყო და შეშინებული ტფილისის ციხეში შევიდა. ამ გვარად გიორგიმ ხელმეორედ ჩაიგდო ქალაქი ხელში (1691 წ.).

მოკვდა სულეიმან-შაჰ (1692 წ.) და მის ტახტზე ავიდა მისი შვილი შაჰ-სულთან უსეინ. ქართლეებმა სთხოვეს ყენს, მიეცა გიორგისთვის ქართლი. ყენი დათანხმდა. გიორგიმ ქართლი რომ ხელში ჩაიგდო, კახეთი არჩილისთვის მოინდომა, მაგრამ არჩილი არ დათანხმდა, რუსეთს განიზრახა წასვლა. (მაგრამ უცებ საქმე ისე დატრიალდა, რომ 1695 წ. ისევ გამეფდა იმერეთში. 1696 წ. ხონთქრის ბრძა-

ნებით იმერეთიდან არჩილი გააძევეს, მაგრამ 1698 წ. კიდევ გამეფდა იმერეთში, თუმცა 6 თვის მეტი არ უმეფნია: აქედან ის წავიდა რუსეთს). ბოლოს გიორგის უღალატეს ქართლელებმა და გიორგი გადავიდა იმერეთს და აქედან გაეშურა სპარსეთს, რადგან ყეენმა დაიბარა და აღთქმაც მოსცა; არაფერს გაუგებო. გიორგის სპარსეთში დახვდნენ ბაგრატი (შვილი), ძმები ლევან და ლუარსაბ და ძმისწული ქაიხოსრო. მეორე ძმისწული ვახტანგ (VI) ამ დროს იმერეთში იყო. გიორგი რომ ისპანს წავიდა (1696 წ.), ერეკლე გამოვიდა ციხიდან და დაიპყრა ქართლი, მაგრამ ვერაფერი ვერ მოუხერხა ტფილისის, გორის და სურამის მეციხოვნე სპარსელებს, რომელნიც გამოდიოდნენ, როცა უნდოდათ ციხეებიდან, არბევდნენ და იკლებდნენ ქვეყანას; იტაცებდნენ ვაეებს და ქალებს და ტყვედ ჰყიდდნენ. ამას მიეწვიენ ქართლელებიც და საშინელი ხანა დადგა.

თვითონ ერეკლემ ააგო სასახლე (რუსთავს) და ზამთრობით იქ ცხოვრობდა*). იმერეთში ამ დროს კიდევ უარესი ამბავია: ფრთა შესხმულია მეფის და მთავრების ერთმანეთზე მიხტომა, ჯაშუშობა ხონთ-ქართან და-ძმების ყიდვა ოსმალეთში.

ისპანს მისული გიორგი დიდის პატივით მიიღეს. ამ დროს სპარსეთს აწუხებდნენ ბულუქები. ყე-

*) ამ გვარად ქართლიც და კახეთიც მის ხელში შეიქნა.

ენმა გაგზავნა მათ წინააღმდეგ სპარსელების და ქართველების ჯარი და სარდლად უჩინა გიორგი. ქართველებმა (გიორგიმ, ლევანმა, ქაიხოსრომ) იჩინეს თავი და ამ ერთგულებისთვის ყეენმა (შაჰ-ჰუსეინ სულეიმანისძე) ლევანს უბოძა ერანის მსაჯულთ უხუცესობა და ქაიხოსროს ისპაანის ტარულობა *). ლევანი სთხოვს ამ დროს ყეენს, უბძანოს ერეკლეს, რომ მან დაუბრუნოს ვახტანგს თავისი საუფლისწულო ქართლში. ყეენი დათანხმდა და მოსწერა ერეკლეს. ერეკლეს გაგზავნილმა ევდემოზ კათალიკოსმა გამოიყვანა იმერეთიდან ვახტანგი და დააბინავა თავის მამა-პაპეულში (1701 წ.).

კიდევ განდგენ ავღანები და ბულუქები. გიორგიმ კიდევ დაამარცხა ისინი. მაშინ მემამოხეები შეესიენ ყანდაარს. ყეენმა გაგზავნა გიორგი: თუ ყანდაარის საქმეს გაარიგებ, ქართლის მეფობას მოგცემო. გიორგი დათანხმდა მხოლოდ იმ პირობით, თუ ის ეხლავე ქართლის გამგედ დანიშნავდა ვახტანგს და ლევანსაც თან გაატანდა საქმეების დასაწყობად, რომ დაბრუნებულზე ლევანს ქართველების ჯარებიც წაეყვანა სპარსეთს. წავიდა გიორგი ჯარით და თან იესეც (შვილი) წაიყვანა. ამ გვარად გიორგისვე თხოვნით ქართლის გამგედ დაინიშნა ვახტანგ ლევანისძე და ერეკლეს კი მისცა ყეენმა მარტო კახეთი და თან დაი-

*) ყეენის ქართველთაგანის მცველ რაზმის (12 ათასი) უფროსი.

ბარა სპარსეთში. ერეკლე წავიდა სპარსეთში (1703 წ.). მისული სპარსეთს, დარწმუნდა, რომ მას ყენი უკან აღარ დააბრუნებდა და ამიტომაც სთხოვა მას, კახეთი მის შვილის დავითისთვის (მაჰმადიანობაში იმამ-ყული-ხან) მიეცა. ყენმა აუსრულა თხოვნა ერეკლეს.

1703 წ. შიშის ზარი დასცეს ქართველებმა ავღანელებს. ქობულის მმართველმა, ინდოეთის მეფისძემ და სხვა ხანებმა დიდი ძლევნი მოართვეს გიორგის და მის მიზეზით სპარსეთის წინ თავი მოიხარეს. ამის შემდეგ განდგა აზარის სულთანი დაქეზი. ესეც მორჩილებაში მოიყვანა გიორგიმ. მოკლულ დაქეზის თავი გიორგიმ მირვეისს გამოატანა და თან ურჩევდა ყენს აღარ დაებრუნებინა უკან მირვეისი თავის სამფლობელოში, მაგრამ სპარსეთის დიდებულებმა არ დაატუსაღებინეს ყენს მირვეისი და გაუშვეს. ეს საკმაო საბუთი იყო, მირვეისს გიორგისთვის მაგიერი გადაეხადა. არ გათავდა აღმოსავლეთისკენ ომი: განდგა ქალათარი. გიორგიმ გაგზავნა ჯარი თავის ძმის (ლუარსაბ) წულის აღექსანდრეს მეთაურობით. მეფესთან დარჩა მხოლოდ მცირე ჯარი და ლუარსაბი. იდროვა მაშინ მირვეისმა და დაეცა მეფეს. გაუმაგრდა მეფე ძმით მტერს, მაგრამ თვითონ სპარსელებმა უღალატეს გიორგის. მეფე ჩაიკეტა ბანიან სასახლეში. მირვეისმა აახდევინა ბანი და მოაკვლევინა მეფე 1709 წ. მირვეისმა თავის გასამართლებლად ახადა მიცვალებულს გულიდან ხატი და ჯვარი და გაუგზავნა ყენს: აი როგორ გაცთუ-

ნებლაო. დანარჩენი ქართველები დაბრუნდენ უკან. მირვეისი გამოუდგა მათ: უნდოდა სრულიად მათი გაწყვეტა. ამიტომ ქართველები სულ ომით და სიხლის ღვრით მოდიოდენ გზა და გზა. ლეილ-მიჯნურის ციხესთან რომ მოატანეს ქართველებმა, მხოლოდ მაშინ შეიტყვეს, რომ მირვეისს ყანდაარის ციხის მცველები სპარსელები დაერწმუნებინა კიდევ, რომ, ვითომ, ყენის ბრძანება იყო, მას მეფე მოეკლა. ამიტომაც მცველებმა უომრად გადასცეს მას ციხეები. ამგვარად მირვეისი ისევ გაბატონდა ყანდაარში. მივიდენ ქართველები ყანდაარში. აქედან გაეშურენ გირიშკს, მაგრამ მატყუარა ეტიკმა დაბნეულ გზით ისევ ყანდაარს მიიყვანა და დიდ ზღუდიან წალკოტში შეიყვანა. მირვეისის ძმამ ურჩია ქართველებს, გამაჰმადიანებულიყვენ, მაგრამ ისინი არ დათანხმდენ, გახვრიტეს გალავანი და წამოვიდენ. დაადევნა მირვეისმა ჯარი, მაგრამ ქართველობა ხრმლით იკაფავდა გზას და ისე მოდიოდა. ორ ალაგს სხვა საშველი რომ არ იყო, ქართველებმა ცხენები პირდაპირ გადაყარეს აღეღვებულ მდინარეში და ცურვით გამოვიდენ. მღევარი მაინც არ დაკლებია. წარმოუდგენელია ის მამაცობა და უშიშრობა, რომელიც მაშინ ქართველობამ გამოიჩინა ამ დაბრუნებაში. მოვიდენ გირიშკს და აქედან ყველაფერი აცნობეს ყენს. გირიშკშიაც დაეცენ ქართველობას-მირვეისის მღევრები, მაგრამ დამარცხდენ. გამარჯვებულ ქართველებმა მტრის თავებისგან კოშკი ააგეს და ტყა-

ვები ყენს გაუგზავნეს. ამ ერთგულების სამაგიეროდ, რადგან ამ დროს ლევანი სალმობიერი იყო, ყენმა ქართლის მეფედ დანიშნა ლევანის გამაჰმადიანებული შვილი ქაიხოსრო 1709 წ., მხოლოდ თან დაიტევა და ისევ აჯანყებულ მირვეისის წინააღმდეგ გაგზავნა. ეხლა ამ ჯარში იყო ალექსანდრეც; ქართლში კი ისევ ვახტანგია. მირვეისი დამარცხდა. ქართველებმა და სპარსელებმა აიღეს ისევ ყანდაარი. შემოიკრიბა კიდევ მირვეისმა ჯარი და შემოებრძოლა ქართლ-სპარსელებს. ომი გაგრძელდა სამ თვეს. მირვეისთან ომში მოიკლა ალექსანდრეც და ქაიხოსროც (1711 წ.). ქართველების ნაშთი მობრუნდა გირიშკში და იქედან — ისპაანს. 1711 წ. ყენმა მეფობა მისცა ვახტანგს და დაიბარა სპარსეთს.

ვახტანგ VI ლევანის-მე (1703 — 1711) გამგე ქართლსა

როგორც კი ქართლის გამგედ დაინიშნა ვახტანგი, მაშინვე მიჰყო ხელი შინაგან საქმეს. მის ხასიათის მიხედვით, ის უფრო მეცნიერის გუნდს ეკუთვნოდა, ვინემ მეფეს, მმართველს; აღვილადაც გაცვლიდა სკიპტარს კალამზე, თუ მის ნებაზე ყოფილიყო დამყარებული ეს არჩევანი, მაგრამ ეს ასე არ იყო: ქვეყნის გარემოება სულ სხვას თხოულობდა მისგან: ვახტანგი ერთ და იმავე დროს, გარემოების მიხედვით, სარდალიც უნდა ყოფილიყო. გონების მწრთვნელიც

და ზნეობის ამამაღლებელიც. ეს მეტად დიდი და მძიმე ტვირთი იყო ვახტანგისთვის, განსაკუთრებით იმ დროს, როდესაც მის გარშემო ყველა ჯაშუშად და ქვეყნის მოღალატედ იყო გადაქცეული გვაროვნობის და სარწმუნოების მიუხედავად. მაგრამ ვახტანგი მაინც არ შეუშინდა ამ საფრთხეს და განაგრძო თავის განზრახვა. რადგან მეტად გულმოდგინე, მშრომელი, ცოდნის მოყვარე და ენერგიით სავსე იყო, ბევრსაც მოელოდნენ მისგან და არ მოტყუებდნენ: ვახტანგმა შეამკო მცხეთა, განაახლა სიონი, ურბნისი; გასჭრა არხი ნახიდურში, ლისში, ყარაიაში; გააწესა ჯარი როქით. ამასაც არ დაჯერდა: გახსნა ტიფოგრაფია ტფილისში 1709 წ. და შეუდგა წიგნების ბეჭდვას. დაბეჭდა სრული საეკლესიო წიგნები, ვეფხვის ტახოსანი; შეადგინა კანონები, რომელშიაც შეიტანა: ა. საკუთარი მისგან დაწერილი კანონები, ბ. გიორგის ბრწყინვალის (1318—1346) კანონები მთიულებისთვის დაწერილი, გ. ათაბაგის ბექას (1361—1391) კანონები, დ. ათაბაგის აღბუღას (1444—1451) კანონები; აქვე არის კანონები ებრაელების, სომხების და მაჰმადიანების შესახებ; გამოსცა „ქართლის ცხოვრება“ 1770 წ.; შეადგინა „დასტურლამალი“, რომელშიაც მოხსენებულია მეფეების ყოველგვარი შემოსავალი და ყველა სახელმწიფო მოხელეების ჯამაგირი; თარგმნა სპარსულიდან ქილილა და მანა, ვარსკვლავთ მრიცხველობა.

რამდენადაც კარგად მიდიოდა საქმე ქართლში,

იმდენად ცუდად იქცეოდა კახეთის მეფე ერეკლე I *): იყო მეტად დაცემული და გარყვნილი ზნეობით მისმა მეფობამ კიდე უფრო დასცა სარწმუნოება კახეთში. მართალია, მალე მის მაგიერ ყეენმა დანიშნა მისი შვილი დავით **) 1706 წ., მაგრამ არც ამით გამოვიდა რამე: ისიც სპარსეთში დაბადებული და მათ წესზე და სარწმუნოებაზე აღზრდილი იყო, თუმცა მამასავით არ იქცეოდა. ბოლოს დავითიც წავიდა სპარსეთს და თავის ალაგს დატევა თავისი ძმა, თეიმურაზი.

ვახტანგის დროს ერთობ გაძლიერებული იყვნენ ლეკები. განსაკუთრებით ფრთა შეისხეს ლეკებმა მაშინ, როდესაც კახეთში სპარსეთი თავის ხანებს ნიშნავდა 1683—1703 წ. ეს ხანები თავის მხრით დიდ ხელს უწყობდენ კახეთის გამაჰმადიანებას და ლეკების გაძლიერებას. ასე გაძლიერებული ლეკები მოსვენებას არ აძლევდენ არც ქართლს და არც კახეთს. მაშინ ვახტანგმა შემოიკრიბა ჯარი, გადავიდა ლეკეთში, შეებრძოლა და დაამარცხა. დაანგრია ლეკების 80 კოშკი, დაარბია მათი ბინა, მოსწვა და ალაგმა. ყეენმა რომ ეს შეიტყო, დიდი მადლობა შემოუთვალა. 1711 წელს ქაიხოსრო მეფე ქართლის რომ ავღანელებმა მოკლეს, მადლობის ნიშნად ყეენმა ვახტანგს ქართლის მეფობა უბოძა, მაგრამ დაიბარა ისპაანს ***).

*) მაჰმადიანობაში ნაზარ-ალი-ხან.

**) მაჰმადიანობაში იმამ-ყული-ხან.

***) წასელამდის ვახტანგს დიდი მეგობრობა და კავშირი ჰქონდა კახეთის მეფესთან დავითთან, რომელიც მიიწვია, გან-

დროს თავის მადიერ დატევა ქართლის გამგედ თავისი ძვა სიმონი. 1712 წ. ისპაანში მისულს ვახტანგს ყეენმა ურჩია გამაჰმადიანებულიყო, მაგრამ ვახტანგი არ დათანხმდა; მაშინ ყეენმა დააკავა სპარსეთში ვახტანგი და მის მადიერ ქართლის მეფედ გამოგზავნა გამაჰმადიანებული იესე (ალი-ყული-ხან) (1714—1716 წ.). იესე (ვახტანგის ძმა) ურჩევს ყეენს: „სანამ ვახტანგი * მანდ არის და არ დაატუსაღებთ, მე ვერას გავაკეთებ აქ. რომ თქვენი აზრი განხორციელდეს, საჭიროა გადასახლდეს სპარსეთში ვახტანგის სახლობა და მისი თანამოაზრეები 500 კომლი“. ყეენს ეს ძლიერ ესიამოვნა და მისი განხორციელება იესესვე მიანდო (1714 წ.) და ვახტანგი კი მმართველად ქირმანს გაგზავნა.

დავითი არ იყო კახეთში, თეიმურაზი კი ქორწილს მოუწდა. ამ გვარად კახეთი უპატრონო შეიქნა. ამიტომაც შემოიჭრებიან ლეკები და საშინლად იკლებენ ქვეყანას. აქედან გადადიან და არბევენ ყაზახს, შამშადილს, შირვანს, ყარაბაღს. ეს რომ ვახტანგმა შეიტყო, გადაწყვიტა მაჰმადიანობა მიეღო. ამ დროს ყეენიც შემოწყრა ლეკებს და იესესაც, რომელიც განცხრომის მეტს არას დასდევდა. ამიტომ ყეენმა მეფობა ისევ ვახტანგს დაუბრუნა, მხოლოდ გაამაჰმადიანა, უწოდა ჰუსეინ-ყული ხან (1716 წ.),

სხვაებული პატივი სცა და მის ძმას თეიმურაზს (II) შერთო თავისი ქალი თამარ. ამით ვახტანგს სახეში ჰქონდა კახეთთან კავშირი შეეკრა, რომ მტერს თამამად შებრძოლებოდენ.

*) ვახტანგის სახლობა იესეს დროს იმერეთში გადავიდა.

შაგრამ თან დაიტევა და იქედან ჯარით ხორასანს გაგზავნა სალაშქროდ, ქართლში კი გამგედ დანიშნა ვახტანგის შვილი ბაქარ, რომელმაც ვახტანგისვე თხოვნით მიიღო მაჰმადიანობა და ამიტომ ყეენმაც დასტური დასცა და მეფედ დანიშნა ქართლში (1716—1719 წ.). ბაქარი რომ ქართლში დაინიშნა, იესე კახეთში გაიქცა, მაგრამ ყეენის ბრძანებით შეიპყრეს და ბაქარს გადმოსცეს დატყვევებულნი. ბაქარის დროსაც ერთობ აწუხებდნენ ლეკები ქართლს: ჩამოეშვებოდნენ მთიდან, არბევდნენ ბოლნისს და ქციის ხეობას. მათი თავხედობა იქამდის მივიდა, რომ გორამდის ჩამოვიდნენ. რამდენჯერაც კი შეებრძოლა ბაქარი ლეკებს, იმდენჯერ დამარცხდა. ამ მდგომარეობაში იყო ქართლი, როცა 1719 წ. გამოგზავნა ყეენმა გამაჰმადიანებული ვახტანგი მეფედ ქართლში. ვახტანგმა ჩამოსვლისათანავე დასაჯა თავისი მტრები და იესეს შეგობრები. *) მერე შეუერთდა დავითს და შეერთებულის ძალით ლეკეთში მოემზადნენ წასასვლელად. ავიდნენ მაღაროს, მაგრამ ომი აღარ მოხდა: დავითი გადაიცვალა **). მაღაროს მისვლამ ლეკები შეაშინა და ამიტომ დაწყნარდნენ და აღუთქვეს მორჩილება (1722 წ.).

*) სომხიოის მელიქი თოფით დაახვერტინა, ბაგრატ კი — კიშვილი, ფეშანგ ყაფლანიშვილი, ჯამასპი ხერხეულიძე თნებზე დააყიდვინა ოსეთში.

**) დავითის ადგილზე ყეენმა დანიშნა კოსტანტინე II (მაჰმად-ყული-ხან) 1723 და გამოისტუმრა სპარსეთიდან.

(ამ დროს იმერეთში არეულობაა: შეითქვენ გიორგი მეფის წინააღმდეგ რაჭის ერისთავი, დადიანი და სვიმონ აბაშიძე, მოიწვიეს სტუმრად მეფე თბილისის ციხეში, მოჰკლეს და იმერეთი გაიყვეს).

განუდგა ყეენს მირვეისის შვილი შაჰ-მაჰმუდ. თამაზმა ვახტანგს სთხოვა მოხმარება. ამ არეულ-ღარეულობით ისარგებლა რუსეთის მეფემ პეტრე I და იმანაც სთხოვა შემწეობა ვახტანგს 1722 წ. სპარსეთის წინააღმდეგ: შირვანს მივალ და შემიერთდით. ეს რომ ხონთქარმა გაიგო, იმანაც შემოუთვალა: მძევალი მომეც, რომ ჩემს წინააღმდეგ არ წახვალო. ვახტანგი პეტრეს მიეცედა. პეტრემ აიღო გილანი, მაზანდერანი, ასტრბადი, ბაქო.

სპარსეთსაც და ოსმალეთსაც ვახტანგის ესეთი ქცევა არ მოეწონათ. უფრო ბრაზდებოდა თამაზ მის რუსეთთან დამეგობრებას. ამ ცეცხლს ხელს უწყობდა კოსტანტინე (მაჰმად-ყული-ხან)*). 1722 წ. მაჰმუდმა აიღო ისპაანი და მოკლა ყეენი ჰუსეინ-შაჰ. მის მაგიერ სპარსეთის ტახტზე ავიდა შაჰ-თამაზ. ამ ხანაში პეტრე შეურიგდა სპარსეთს (1723 წ. 12 სექტემბერს); შეურიგდა პეტრე აგრეთვე ოსმალეთს (1723 წ. 12 ივნისს). და ვახტანგი დარჩა მოტყუებული. ყეენი უთვლის ვახტანგს, მზად იყავჯარით მაჰმუდის წინააღმდეგო. ვახტანგი ატყობინებს ამ გარემოებას პეტრეს, მოაშველოს ჯარი, თორემ იძულებული იქნება ავგანში წავიდეს ყეენის

*) ერეკლე I შვილი.

წინადადების ძალით. ეს ამბავი რომ თამაზს მისწვდა, შემოუთვალა კახეთის მეფეს კოსტანტინეს (1723—1729): დაიმორჩილე ქართლი და შენ გქონდესო. კოსტანტინე მოვიდა ტფილისამდე. ვახტანგმა შეუთვალა: ხუნანშივე ჩამოდი, დავზავდეთ და უმჯობესი იქნება საერთო მტრისკენ მიემართოთ მახვილიო. კოსტანტინე დათანხმდა. მაგრამ ამ დროს იესე შეატყობინებს კოსტანტინეს: არ მოხვიდე ახლოს, თორემ მოკლვას გიპირებს ვახტანგიო. კოსტანტინე ერწმუნა ამ სიცრუეს და ომით წამოვიდა ტფილისზე. თან ახლდა მას ძმა თეიმურაზი. მიეგება სეიდაბადში ვახტანგი შეილებით, ბაქარით და ვახუშტით*) და საშინლად დაამარცხეს, თუმცა კოსტანტინეს ეხმარებოდნენ, ყეენის ბრძანებით, განჯის და ერევნის ხანები. დამარცხებულმა კოსტანტინემ მოითხოვა ზავი, მაგრამ მოლაპარაკების დროს ვახტანგის მტრებმა კოსტანტინეს მისცეს მხარი; მიიმხრეს აგრეთვე ლეკებიც და უგრძნეულად დაეცნენ ვახტანგს 1723 წ. დაამარცხეს, აიღეს ტფილისი და სულ მიწასთან გაასწორეს: დასწვეს სიონი და ხატები შეურაცხყვეს! ამას შემდეგ ყეენმა ქართლი მისცა კოსტანტინეს, მაგრამ ამავე წელს ძლიერმა ოსმალომ შემოუთვალა ვახტანგს: ერევნის და ადრიბეიჯანის დასაპყრობლად მივლივარ, მომეც მძევალი და მე გავაძევებ ქართლიდან შენს მტერსო. ვახტანგმა გაუგზავნა იესე და ბაქარი. ოსმალები მოვიდნენ ყურ-

*) ვახტანგის შვილი ისტორიკოსი.

ყოფას (გზის-ყური). სარასკირს მიეგება კოსტანტინე და ჩააბარა ქალაქის კლიტე. ქალაქის ციხეში ოსმალებმა ჩააყენეს ოსმალებივე. ამასთანავე აიღეს ოსმალებმა გორის—ციხე, სურამის—ციხე და ცხინვალი. ბაქარს ჩააბარა ოსმალომ ქართლი და ქალაქი. ბაქარისვე თხოვნით კოსტანტინე დაიჭირეს ოსმალებმა და დაატუსაღეს. თუმცა ქართლი და ქალაქი ბაქარს ჩააბარეს, მაგრამ ისე იქცეოდნენ ეს ახალი სტუმრები, რომ ეხლა უფრო საშიში შეიქნა აქ ყოფნა. ამიტომაც ვახტანგი ამ დროს გორს იყო. ბაქარმა ჩუმად მიატევა ქალაქი და მამასთან ავიდა. ისარგებლა გარემოებით იესემ, მივიდა ოსმალებთან, მიიღო მაჰმადიანობა მათს წესზე*) და ამით ქართლის მეფობა ხელში ჩაიგდო (1724 წ.). იმედ მიღებული ვახტანგი ამდენ მღელვარების გამო მიწვეულ იქმნა რუსეთში პეტრესგან 1724, სადაც დარჩა 1730 წლამდის და ეგონა, რამეს გაძოდნებოდა, მაგრამ ამაოდ. 1724 წ. დაიდვა ზავი სპარსეთს და ოსმალოს შუა. ზავის ძალით ქართლ-კახეთი ეკუთვნოდა ოსმალოს.

ოსმალომ აღარც კოსტანტინე შეიწყნარა და აღარც იესე. არც ერთს აღარავინ არაფერს აღარ კითხავდა: 1727 წ. მოკვდა იესე. მის შემდეგ ნამდვილი მეფე ქართლ-კახეთში შეიქნა ახალციხის ფაშა ისაყ (ჯაყელი), რომელიც იქამდის დამდაბლდა, რომ სიონი მიზგითად უნდოდა გადაექცია, მაგრამ წინააღუდგა

*) იყო შიიტი, ეხლა სუნიტი გახდა.

მას გივი ამილახვარი და აღარ გააბედვინა. ისაყ-თაშამ გაჰყო ქართლი მაზრებად და თვითოეულში თავისი ერთგული ოსმალები ჩააყენა. ქვეყანას დაადვა ხარკი. ხონთქარის ბრძანებით კახეთში მეფედ გაგზავნა თავისი შვილი უსუფ-თაშა, რომელმაც მოტყუებით მოჰკლა კოსტანტინე (1729 წ.). ამავე დროს შეუსია კახეთს შაჰ-შირვანის პატრონი სულხაგი, რომელმაც მოსწვა, თელავი, შილდა და გავაზი. ოსმალო და-მკვიდრდა ქიზიყში (ყარალაჯს), ააშენა ციხე და შიგ თავისი ჯარი შეაყენა.

ამ დროს მიდის ოსმალოს თაშასთან თეიმურაზი და მორჩილებას უცხადებს (1731 წ.). მტერმა ის იცნო მეფედ და მისცა კახეთი 1733 წ. აქედან ისაყ გადადის იმერეთში აღექსანდრე მეფის დროს და მიიმხრობს იმერეთს, სამეგრელოს და აფხაზეთს. ამ გვარად მთელ საქართველოში ამ ჟამად დადგინდა ოსმალოს გავლენა.

გაძლიერდა სპარსეთი: მოკლა შაჰ-თამაზი მისმა სარდალმა ნადირ-ყული-ხანმა (1732 წ.), მისი 8 თვის შვილი აბაზ III მეფედ გამოცხადა და თვითონ შეიქნა ერანის გამგე. ნადირი ათი ათას კაცით შეებრძოლა ოსმალოს (1733 წ.), რომელსაც სარდალობდა თორ-თაშა. ნადირს უნდოდა მოესპო ოსმალოს გავლენა კავკასიაში. დაამარცხა და მოკლა კიდევ თოფალ-თაშა. ამ დროს შეიტყობს ყეენი, რომ რუსის დედოფლის ანნას რჩევით წამოსულა ვახტანგი დერბენდით (1734 წ.) და შეერთებულ ჯარით აუღია

შაქი, შირვანი. ამიტომ იქეთ გაეშურა და დაამარცხა სულხაგი: აიღო განჯა, შაქი, შირვანი და სულხაგმა ძლივ თავს უშველა. აქედან წამოიწია ნადირი ქართლისკენ. ვახტანგმა შეატყო, რომ ვერას გახდებოდა. უკან გაბრუნდა და ასტრახანს მივიდა. (ვახტანგი გადაიცვალა აქ 1737 წ. და დასაფლავებულია საკრებულო ტაძარში).

რუსეთმა ისევ დაუთმო სპარსეთს წადებული ალაგები. თეიმურაზმა ისარგებლა შემთხვევით (1733 წ.) და ეხლა ყეენს უცხადებს მორჩილებას, თუმცა ორის წლის წინეთ ოსმალს განუცხადა ეგივე მორჩილება. თეიმურაზის მაგალითს მიჰყვა დანარჩენი კახელობა და გამართეს განცხადებული ომი ოსმალების წინააღმდეგ კახეთში კახელებმა და ქართლში ქართველებმა. აიღეს ტფილისი. მიიჭრა გორში გივი ამილახვარი, დაამარცხა ოსმალთა და გორიდან გააძევა. (ნადირმა შეირთო კახეთის მეფის დავითის შვილის მაჰმად-მირზას ქალი და ვითომ ამით დაუახლოვდა ქართველობას). ნადირმა წინადადება მისცა თეიმურაზს ლეკებზე გალაშქრებულიყო, რადგან ისინი ოსმალს ეხმარებოდნენ სპარსეთის წინააღმდეგ. თეიმურაზი შეიჭრა ლეკეთში, დაამარცხა მწარედ და ალაგმა კიდეც. სანამ განჯას აიღებდა ნადირი, მას აცნობეს, რომ ოსმალთა ასი ათას კაცით მოდის სპარსეთზე და წინაუძღვის მას სერასკირი აბდულახ-ქოფრულიო. საოცარ ომის შემდეგ რომელიც მოხდა 1735 წ. სპარსეთმა ერთიანად დაამხო ოსმალთა¹ყო-

ველი ძალა და თვითონ გაბატონდა ქართლ-კახეთში. ეს შესანიშნავი ომი იყო ერევანთან. ერევნის შემდეგ ნადირმა აიღო ლორე და ტფილისი. მართალია, ოსმალო კი განდევნა ტფილისიდან ნადირმა, მაგრამ თვითონ უფრო მტკიცედ დამკვიდრდა ქართლ-კახეთში. აქ გამოცხადდნენ ნადირთან კახელები და ქართლის ზოგიერთი დიდებულები. (თეიმურაზი აღრევნე გამოეცხადა ყვენს კახეთიდან და გზაღო ეახლა). ნადირმა იწყინა ეს ქართლელებისგან და გაუსია რაზმი ქვეყანას ასაკლებად. „არაგვი, ქსანი, საციციანო, ზემო-ქართლი ააოხრეს, მოსწვეს; ეკლესიები შებილწეს“ და ტყვედ წაიყვანეს ხორსანს 800 კომლი. „მოსრნეს ყმაწვილნი, ვით ეროდე“. აქედან ნადირი შევიდა კახეთში და, ვინც ურჩად იცნო, იმათაც ეს დღე დააყენა: ისინიც ხორასანში გადაგზავნა. კახეთიდან შევიდა შირვანს და დაღესტანს. ყველგან შიშის ზარი და თრთოლა შეიტანა*). ძღვეა-მოსილი ნადირი დაბრუნდა მულანს, სადაც გამოცხადდნენ მასთან ქართლ-კახელები და აქ საქვეყნოდ აღიარა თავი შაჰ-ნადირად 1736 წ.

მწერლობა მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნეში.

მწერლობის მოძრაობას ერთობ შეუწყო ხელი მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნეში ევროპელებმა,

*) ამ გვარად ქართლ-კახეთში ისევ გაბატონდა სპარსეთი 1735 წ. ამავე წელს დაიპყრა სპარსეთმა ინდოეთი და აჯანყებული ყანდაარი (ავგანი).

რომელთაც შემოიტანეს ჩვენში იმ დროს შეხედუ-
ლობა და ცოდნა. ამიტომ საჭიროა მოკლედ მაინც
მოთხრობა მათზე. პირველი მიწერ-მოწერა ევროპას-
თან გაიმართა რუსუდანის დროს, როდესაც მან სთხოვა
პაპს გრიგორი IX შემწეობა მონგოლების წინააღმდეგ.
პაპმა შემწეობის ნაცვლად გამოგზავნა 7 ბერი, რომ
რუსუდანიც და მისი ერიც გაკათოლიკებულიყვნენ,
მაგრამ რუსუდანმა ეს უარყო. 1229 წ. პაპმა ნიკო-
ლოზ IV გამოგზავნა თავისი მღვდლები, რომელთაც
ნება მისცეს ქართველებმა, ყოლოდათ თავისი ეპის-
კოპოსი ტფილისში. კოსტანტინე მესამემ (1469 —
1505) თავისი ელჩები გაგზავნა რომის პაპს აღექსან-
დრე IV-სთან.

ამ მიმოსვლამ და მიწერ-მოწერამ ნელ-ნელა
დაუახლოვა კათოლიკობა ჩვენებს და მათმა მოძღვ-
რებამ ფეხი მოიკიდა საქართველოში, განსაკუთრებით
სამცხე-საათაბაგოში. 1604 წლიდან მათი რიცხვი ისე
მომრავლდა, რომ დაესახლენ ტფილისში, ქუთაისში,
სამეგრელოში, გურიაში. კათოლიკე ბერები იყვნენ
მეტად განათლებული პირები, იცოდნენ ენები, ექი-
მობა. გულ-მოდგინედ სწავლობდნენ ქართულს, რომ
მის შემწეობით გაეცრცლებინათ სწავლა ერში. ამ
ენის შესასწავლად რომში დაწესდა „მოქადაგეთა
სკოლა“, სადაც დააარსა პაპმა ქართულ ენის კათე-
დრა და პროფესორად დაინიშნა ქართველივე — ირ-
ბახი, რომელიც „მთელ წინა-აზიაში განთქმული
იყო მეცნიერებით და სადიპლომატო ელჩობით“.

ზაუღანმა ამ ირბახის შემწეობით შეადგინა და დაბეჭდა 1626 წ. „ქართული ანბანი“ და შიგ ჩაურთო ლექსიკონი (3084 სიტყვა).

მაჯიამ (საქართველოში იყო) შეადგინა „ქართული გრამატიკა“, რომელიც დაიბეჭდა რომს 1643 წ.

დედლაგადემ (1618—1627) დასწერა სპარსელებს და ოსმალოს შუა ატეხილი ომი საქართველოზე ჰეგემონიისთვის; აქვეა ნაამბობი მოურავის ღალატი, ლუარსაბის სიკვდილი, მცხოვრებლების აყრა, ქეთევანის და თეიმურაზის შვილების წამებითი სიკვდილი. ყველას ამას ავტორი სააკაძეს აბრალებს.

ისკანდერ მუნჯი (1616) რომელიც მარტო აქებს მოურავს, რადგან ის იყო „დიდებულ შაჰ-აბაზის“ მეგობარი.

ჭამჭედა *) აგვიწერს საქართველოს გმირულ ბრძოლას სპარსეთთან (1616—1629 წ.) აქ მოყვანილია მოურავის ღალატი (ავტორი იხსენიებს მოურავის ფულს, რომელსაც ეწერა: „მოურავ-ხან მსახური შაჰისა“).

აბაქელი 1663. მოგვითხრობს ლუარსაბის, ქეთევანის და თეიმურაზის თავ გადასავალის და მოურავის ღალატს დაწვრილებით.

შაჩაენი, რომელსაც აწერილი აქვს ჩვენი შინაური ცხოვრება.

*) ოსმალეთის მწერალი.

თეაზურაჲ I (+1663) დასწერა „ვარდ-ბულ-
ბულბულიანი, ქეთევანის (დედის) წამება, ფარვანიანი,
მირიანიანი, ლეილიანი, იოსებ და ზილიხა, სარკე
თქულთა.

აწმალ მეფემ დასწერა „არჩილიანი“, რომელიც
შეიცავს ლექსად ქართლის ცხოვრებას 1605—1663 წ.
... დღესკი ტფილელის სააკაძე (1688). მან დასწერა
„ღიდ-მოურავიანი“, რომელშიაც მოთხრობილია
ქართლის ცხოვრება გიორგი სააკაძის გამოჩენიდან
(1608) სიკვდილამდე (1628).

სეხნია ჩხეიძე (1676) ვახტანგ V და გიორგი
XI თანამედროვე. ამ პირების შესახებ ისტორია სეხ-
ნიასგან არის დაწერილი. სეხნია იყო თავის დროს
გამოჩენილი ვაჟკაცი.

ფარსადან გიორგიაშვიდი. თანამედროვეა ვახ-
ტანგ V და გიორგი XI. მისი ისტორია როსტომ
მეფემდე ხალხის გადმოცემის მიხედვით შეუდგენია
და როსტომიდან თავის ნახულის და გაგონილის
მიხედვით.

მარაშ დედოფალმა გადააწერინა „ქართლის
ცხოვრება (1636—1646 წ.) *).

ანტონ კათალიკოსი.

საბა ორბელიანი **): (1658—1725) დასწერა
სიბრძნე სიცრუის წიგნი, შეადგინა ლექსიკონი და სხ.

*) (+1681). ის იყო ლევან დადიანის ასული,

**) გიორგი XI ძმისწული.

დავით გურამიშვილმა დასწერა დავითიანი, რომელშიაც მოთხრობილია ვახტანგ VI და კოსტანტინეს შუა შური და მტრობა და საქართველოს დაწიოკება.

იესე ქსნის ერისთავმა: მოწამეობა ბიძინა, შალვა და ელიზბარის.

ვახტანგ VI (დაიბადა 15 სექტემ. 1675 წ.)

ვახუშტი ისტორიკოსი.

ბაქარმა გამართა ზარათუხანა და მოაქრევენი ტფილისში სპილენძის ფული. ზედ გამოხატულია ფარშაევანი.

პეტრე ლარაძე (+1837).

გაბაშ ნაცვლიშვილმა (თელავის სემინარიის პირველი რექტორი +1819) დასწერა, 1) გრამატიკა 2) ქადაგება, 3) საქართველოს ისტორია, 4) სამღვდლო ისტორია, 5) კვიროსის ისტორია, 6) ძველი სამეფოების ისტორია, 7) მარკ ავრელი, 8) ეგელიზარი 9) კიტაიის სიბრძნე და სხ.

თეიმურაზ II *) (1733—1744) კახეთის მეფე

ჩვენ ვიცით, რომ 1733 წელს თეიმურაზი გამოცხადდა ოსმალის წარმომადგენელთან ისაყ ფაშასთან, რომელმაც იცნო მისი უზენაესი უფლება კახეთზე, მაგრამ, როდესაც, 1735 წელს ნადირმა საშუალოდ მოსპო ოსმალის ბატონობა აღმოსავლეთ

*) ერეკლე I ძე.

საქართველოში, მაშინ თეიმურაზი გაეშურა ნადირ-
თან. ამ დროს ნადირი იყო მულანში. აქ ის გა-
მოცხადდა ყეენთან და აღიარა თავისი მორჩილება.
ყეენს, რასაკვირველია, სასიამოვნოდ დაურჩა თეიმუ-
რაზის ქცევა და კახეთის მეფედ დაამტკიცა. ქართლ-
შივე ამავე ნადირმა მმართველად დატევა თავის მხრით,
ტფილისიდან წასვლის დროს, სეფე-ხანი. სეფე-ხანს
რომ უფრო კარგად განეხორციელებინა ყეენის სურ-
ვილი, დაეცა იდუმალ და დაატუსაღა თეიმურაზი,
გივი ამილახვარი, შანშე და ბარძიმ ერისთავები, ლუ-
არსაბ თარხანი, სახლთ-ხუცესი გივი ჩოლაყაშვილი,
ქაიხოსრო ქიზიყის მოურავი და ყველა ტყვედ გა-
უგზავნა ნადირს ყანდაარში. ასე უსამართლოდ დას-
ჯილებს ერთი-ღა დარჩენოდათ: თავისი ერთგულება
გამოეჩინათ ყეენისთვის, რომ მალე დაბრუნებულ-
იყვენ სამშობლოში და, მართლაც, რაც ნადირი ყან-
დაარში დარჩა, ჩეფე სულ ზასთან იყო და საოცარი
სიმამაცეც გამოიჩინა ყანდაარელების წინააღმდეგ.
თეიმურაზმა ყეენის ისეთი ყურადღება დაიმსახურა,
რომ თვითონ ურჩია წამოსვლა სამშობლოში, მხოლოდ
მის მაგიერ დაიბარა ნორჩი „პატარა კახი“, ერეკლე
და აღუთქვა კიდეც შემდეგში პატივი და დიდება.
კახელები წინააღმდეგები იყვენ, მაგრამ თვითონ
ერეკლემ გადაწყვიტა: მამა უნდა გამოვიხსნაო*).

ვახტანგ VI სიძე იყო თეიმურაზ II: მას ყავდა

*) ერეკლე დაიბადა 1718.

ცოლად ვახტანგის ასული თამარ, ერეკლეს დედა-
ორივე, მამა და შვილი, ისე არიან ერთმანეთთან შე-
კავშირებულები, რომ მათზე ცალკე ლაპარაკი არ
შეიძლება 1744 წლამდე, რადგან ორივე მოქმედებენ
ამავე დროს კახეთში. 12 წლის ან 13 იქნებოდა
ერეკლე, მამამ რომ ის კახეთის ჯარის სარდლად და-
ნიშნა. 14 წლის იყო, პირველად რომ შემოსეულ
ლექებს პირი აბრუნებინა. რასაც იქმოდაო, ამბობს
მემატიანე *) „ფალავანის შესადარისს იქმოდაო“. და,
მართლაც, სწორედ ამ დროს უნდოდა ქვეყანას ყოველ
მხრით ფალავანი. ამ ხანაში ქვეყნის მტრები იყვნენ
სპარსელები, ოსმალები, ლეკები, ჩერქეზები და შიგ-
ნით—გაზვიადებული მეზობნეები. ქვეყანა მტრის
წყალობით მეტად გაღარიბებული იყო უსამართლო
გადასახადებით. უკეთესი შვილები ან გაწყდნენ მტერ-
თან ომში, ან გადიხვეწნენ სპარსეთში, ოსმალეთში და
რუსეთში. მამა-შვილის დედა აზრი იყო, ამ გარემოე-
ბაში კახეთი მოემტკიცებინათ და მერე ქართლიც
შემოეერთებინათ, რომ ორ დასუსტებულისგან ერთი
გაღონიერებული სამეფო გამხდარიყო. მაგრამ, რად-
გან ამ დროს ქართლ-კახეთის ტახტის გამრიგებელი
სპარსეთი იყო, მამა-შვილმაც საჭიროდ დაინახეს ყე-
ენის გული მოეგოთ თავის ერთგულ სამსახურით. ამ
გზას დიდი ხანია ადგა თეიმურაზი II, რომელიც ყე-
ენთან გამოცხადდა 1733 წ.

*) ამ დროს ყეენმა ქართლის გამგედ დანიშნა თეიმურაზის ძმისწული ალექსანდრე.

ეს ის დროა, როცა ნადირ-შაჰ სასიკვდილოდ ებრძვის ოსმალს. თეიმურაზიც დაეცემა ოსმალს ჯარს (უსუფ-ფაშა) მალაროს და დაამარცხებს (1734) ისე, რომ უსუფმა ძლიეს თავს უშველა.

შემოესიენ კახეთს ლეკები (1735). ამ დროს 15 წლის ერეკლემ შემოიკრიბა კახელები, მიეტევინა და პირველად მან მოკლა მტერთაგანი ლეკი. ამან მეტად გაამხნევა კახელები, გადაერიენ ლეკებს და დაამარცხეს. ამავე წელს წაართვა ყველა ოსმალს შირვანი, ყარაბაღი, განჯა, ყარსი და მიაღება ერევანს. ოსმალთა გადიხვეწა ახალ-ციხეს.

ერეკლე წავიდა სპარსეთს. მისვლისათანავე წინადადება მისცა ყველა, სარწმუნოება გამოიცვალეო, მაგრამ ერეკლემ უარი უთხრა. ნადირმა ძალა აღარ დაატანა. ნადირი გაეშურა ინდოეთში სალაშქროდ და ერეკლეს თან წაიყვანა. დაიპყრა ინდოეთი*), სინდეთი და ისევ ყანდაარს დაბრუნდა. გასაოცარი სიკისკასე, სიმხნე და მამაცობა გამოიჩინა ახალ-გაზდა ერეკლემ. ამისთვის ყველა უთხრა: წადი სახლში და მარადის ჩვენი მოიმედე იყავი, მხოლოდ ერთგული იყავიო. ერეკლე დაბრუნდა 1739 წ.

როდესაც მამა-შვილი უცხოეთში იყვნენ, განუდგა ყველს ალექსანდრე და მოინდომა კახეთში გამეფება. რომ სურვილი ვერ შეასრულა, წავიდა ყენთან ყანდაარს და თავისი დანაშაული აღიარა. იქ

*) ინდოეთის მეფე ამაღა შემოება 300 ათასი კაცით.

მოიკლა ალექსანდრე ომში ავღანებთან. ნადირმა შემოუთვალა (1739) თეიმურაზს, შესულიყო დაუწყნარებელ ქარში და გაენადგურებინა იქაურობა, რადგან ლეკები და ქარელები მოსვენებას არ აძლევდენ. კახეთს. ქარელებს ეხმარებოდა ახალ-ციხის ფაშა (უსუფ). თეიმურაზს ეხმარებოდა აღრიბეჟანის სპასალარი. დამარცხდენ ლეკები და ქარელები. თეიმურაზმა მოარბია მათი ქვეყანა და დაბრუნდა უკან. თავი ჯარი წინ გამოგზავნა სპასალარმა და თვითონ კი უკან წამოვიდა მცირე ჯარით. ამ დროს დაეცნ ჩასაფრებული ლეკები და მოკლეს სპასალარი, რომელიც იყო ყენის ლეილი ძმა. ეს ველარ მოითმინა ყენმა და (1741 წელს) არდაბილიდან მოსცა ჯარი თეიმურაზს ქარელების წინააღმდეგ. თეიმურაზმა დაამარცხა ქარელები და დიდ-ძალი ტყვე წარუდგინა ყენს. თეიმურაზი ყენმა თელავს გაგზავნა და თვითონ დაღესტნისკენ წავიდა ლეკების შესამუსრავედ. ყენთან იყო ამ დროს გივი ამილახვარი, რომელსაც უბოძა მან ქსნის ხეობა და ქართლის ვეჟილობა, რადგან თეიმურაზი თელავს იყო.

ამ დროს ქართლში მეტის-მეტი გაჰირვებაა: ყენისგან ერთობ დიდი გადასახადი აძევს ქვეყანას. ქართველებმა დიდხანს ითმინეს, მაგრამ ბოლოს ველარ გაუძლეს მძიმე ულლის ტვირთს და შეითქვენ. გივმა სთხოვა შემწეობა თეიმურაზს, მაგრამ მისგან უარი მიიღო. მაშინ გივმა მოიწვია ლეკები, რომელსაც მოთავეობდა განთქმული დაღესტანის ბელოდი მა-

ლაჩი. გივს ეხმარებოდა. აგრეთვე ახალციხის ფაშა. მამა-შვილმა (თეიმურაზმა და ერეკლემ) დაამარცხეს გივი. დამარცხებულმა შიაშვირა სურამს და იქ გამაგრდა ციხეში. გივიმ კიდევ დაიბარა ახალი ჯარი ლეკეთიდან.

შირვანის ელებმა რომ გივის განდგომა შეიტყვეს, ისინიც აუჯანყდნენ ყეენს. ამათ მიემხრნენ მთიულები, ოსები, ჩერქეზები, ლეკები და ოსმალთ. თეიმურაზი შევიდა ქსნის ხეობაში და ყველა დაიმორჩილა. ამ დროს გივის მოუვიდა ჯარი, და მოინდომა თეიმურაზს თავს დასხმოდა, მაგრამ მეფემ შეიტყო და მის წინააღმდეგ გაგზავნა ერეკლე. შემოადგა ერეკლე აჩაბეთის ციხეს, სადაც იყო გამაგრებული მტერი, და აიღო. შეებრძოლა გივი ერეკლეს, მაგრამ საოცრად დამარცხდა 1744 წ. ამ დღეს ფალავანს შეედრებოდა ერეკლემ, ამბობს შემეპტიანე.

გაჩნდა ოსმალეთში ცრუ „ყეენისძე“, რომელსაც მოსცა ჯარი ოსმალთ და გამოისტუმრა სპარსეთის წინააღმდეგ. ცრუ „ყეენის ძემ“ ბინად აირჩია შირვანი, საითკენაც გაეშურა კიდევ და გამაგრდა. ყეენმა გაგზავნა მის წინააღმდეგ თავისი შვილი ნასრულა მირზა. ნასრულა მირზას მისვლაზე „ყეენის ძე“ შეშინდა და ქსნის ხეობას შეეფარა, ეგონა იქ დაიმალებოდა, რადგან აქ იყო გივი ამილახვარი და იშედი ჰქონდა, ის გააცილებდა ყარსამდი. ეს რომ შეიტყო ერეკლემ, შეესია ჯარით, შეიპყრა და ტუსად აღანურის ციხეში შეაგდო. ეს ამბავი ერეკ-

ლემ ყეენსაც და მის შვილსაც აცნობა. ნასრულამ მოითხოვა „ყეენის ძე“. ერეკლემ მოართვა. ორივე მამა-შვილმა დიდი მადლობა და საჩუქარი მიიღეს.

არ მოისვენეს ოსმალებმა: უსუფ-ფაშა მოვიდა სურამს, გაგზავნა აქედან კაცები და ფული, ლეკეთიდან ჯარი გამოეყვანათ. ჯარს მოთავეობდა დაღესტანის ბელადი მალაჩი. ერეკლე დახვდა არაგვთან მცხეთის პირდაპირ და საოცრად დაამარცხა. თერთონ თავის ხელით მოკლა მალაჩი. შეშინდა უსუფ-ფაშა და გაიქცა ახალციხეს 1744 წ. ამან ისე გაახარა ნადირი, რომ თეიმურაზს უბოძა ქართლის მეფობა და ერეკლეს — კახეთის 1744 წ.

თეიმურაზ II ქართლის მეფე (1744—1762).

ერეკლე II კახეთის მეფე (1744—1798 წ.).

ამ დროდან იწყება ერეკლეს სრული მოთავეობა ყველა საქმეში, მაგრამ ამას ხელს უშლის შემდეგი გარემოება. ქართლის დიდებულებმა ითაკილეს ქართლში თეიმურაზის გამეფება, რადგან ქართლის შემეკიდრედ შესცქეროდნენ ვახტანგის სახლს. მართალია, ვახტანგი სახლობით გადავიდა რუსეთს, მაგრამ მას ჰყავდა ქართლში თავის მომხრეები: ესენი იყვნენ გივი ამილახვარი და მუხრან-ბატონი. ჯერ-ჯერობით ესენი ჩუმად იყვნენ, იმიტომ რომ ამ ხანაში (1725 — 1735 წლები) მეტად მძლავრობდა და ბატონობდა ოსმალო საქართველოში. ეხლა გარემოება შეიცვალა: შინაგან საქმეში ყეენი არ ერევა. ორივე მამა-შვილი თავის წესზე განაგებენ ქვეყნის საქმეს.

ქართლის დიდებულების უკმაყოფილებას თეიმურაზი და მისი მეუღლე თამარ, ვახტანგ VI ასული, კარგად ხედვიდნენ და ამიტომ იხმარეს გონიერება, არავითარი შფოთი და რყევა არ მომხდარიყო. ამის მიხედვით თამარი ჩამოვიდა ქართლში, მოიწვია დიდებულები და გამოაცხადა: მე ვარ ქართლის ტახტის მემკვიდრე და მე ვიქნები ქართლის მპყრობელიო; თეიმურაზი არაფერ საქმეში არ გაერევიაო. ეს აღუთქვა მათ ფიცით. აღუთქვა და მართლაც შეასრულა: თეიმურაზი ან იყო ქოლაგირში, ან ღბანისში. ღბანი-სიდან გამოსცა მან ბრძანება: „ქართლის კათალიკოსად დაადგინეთ ქართლის მეფის სახლის შვილი, ვახტანგის ძმისწული, ანტონ იესეს-ძე“. ამ გარემოებამ კიდევ უფრო დააახლოვა მეფე და ქართლები. ანტონი ავიდა საკათალიკოზო ტახტზე 1744 წ.

გივმა არ იცნო მაინც ქართლის უფროსად არც თეიმურაზი და არც თამარ. მეფეს უნდოდა სისხლ-დაუღვრელად გათავებულიყო საქმე, მაგრამ გივი არ დამორჩილდა. ამიტომ მეფე თეიმურაზ ჯარით შემოადგა სურამის ციხეს, სადაც გამაგრებული იყო გივი. გივს მხარს აძლევდა ახალ-ციხის ფაშა. ეს რომ ერეკლემ გაიგო, გადმოვიდა, ეკვეთა ოსმალოს ჯარს და გივისას და მტვრად აქცია. მიჰყვა გაქცეულ ფაშას ერეკლე, შევიდა სამცხეში და საკირის-ციხე აიღო. რაკი გივი არ დანებდა თეიმურაზს ნებით, ნაღმი მისცა ბატონმა და ციხის ნახევარი დაინგრა. მხოლოდ მაშინ მოი-

ზარა თავი გამედიდურებულ მებატონემ მეფის წინ. დანაშაული აპატივეს. ეს იყო (1745 წ.). (ამავე წელს ართაჩაიზე (ახურიანზე) სრულიად დაღეწა ყეენმა ოსმალო).

ლეკებმა და ოსებმა თავისი არ მოიშალეს. ერეკლე შევიდა ქართლ-კახეთის ჯარით, დაამარცხა და დაანგრია 40 ციხე (1746 წ.). მაშინ კი ლეკებმა და ოსებმა სრული მორჩილება განაცხადეს და მოხარკე გახდნენ.

ხანგრძლივმა ომმა ოსმალეთთან, ავღანებთან, ბუღლუქებთან, ინდოეთში და კავკასიაში მეტად დააღარიბა სპარსეთი. ამიტომ ხაზინის გასაძლიერებლად ყოველ ქვეყანას შეაწერა ყეენმა გადასახადი 1747 წ. ამ შეწერის ძალით ქართლ-კახეთს უნდა მიეცა 200 ათასი თუმანი. ცუდ მდგომარეობაში ჩააგდო ესეთმა გარემოებამ ორივე მამა-შვილი. ითათბირეს ქართველებმა და გადაწყვიტეს არ მიეცათ გადასახადი. მაგრამ ამას ხომ ომი უნდა მოყოლოდა, რადგან იცოდნენ კარგად, ამას ყეენი ქვეყანას არ აპატივებდა. ამიტომ გაამაგრეს ციხეები და მკვიდრი დახიზნეს. ეს ამბავი რომ შეიტყვეს სხვებმა, იმათაც აიღეს თავი: განუდგა სპარსეთს აღრიბეჟანი, ერევნის ხანი, რომელმაც მოსწერა კიდევ თეიმურაზს და ერეკლეს: მოგვემხრეთ და გვიყმეთო.

ყოველ შემთხვევაში, გადასახადის შესახებ პასუხი უნდა მიეტანა სპარსეთში ერეკლეს. ქართველებმა ითათბირეს და ერეკლეს მაგიერ გაგზავნეს

თეიმურაზი, რომ სრული მორჩილება განუცხადოს-
სანამ თეიმურაზი ყაზვინს ჩავიდოდა, სპარსეთში არე-
ულობა მოხდა და ამ არეულობის მსხვერპლი შე-
იქნა ნადირშა. ის მოკლა მისმა ძმისწულმა ადილ-
შამ. მის სიკვდილზე აჯანყდნენ თავრიზელები და
ყვენად ვილაც საამ-შაჰ აირჩიეს. ამხანაში თეიმურაზი
სპარსეთს ჩავიდა და იქ დიდხანს დარჩა; ბევრს ქარ-
თველს ეგონა კადეც, ამ არეულობის დროს, იქნება
თეიმურაზი დაიღუპაო და იესეს (ვახტანგ VI ძმა) შვი-
ლის აბდულა ბეგის მოთავეობით საბარიათიანოდან
შემოუთვალეს ერეკლეს: თუ თეიმურაზი არ ჩამოვა,
ქართლი ჩემია, არავის დავანებებო. გაამაგრა აბდულა
ბეგმა სამშვილდე, მოიმხრო თავრიზის ძალით გაყე-
ნებული საამშაჰ. საამშას მიყვა ყაზახ-ბორჩალო,
ყარაბალი, განჯა. საამშა სწერდა ქართლელებს: ქა-
რთლი ჩემია, მე მემსახურეთო. ერეკლეს სწერდა:
შენ შენს კახეთს ეპატრონეო. ჯერ ერეკლემ მოინ-
დომა ყაზახ-ბორჩალოს დასჯა, მაგრამ, როგორც კი
ჯარი შეკრიბა, ყაზახ-ბორჩალომ მაშინვე თავის მო-
თავე კაცების პირით შენდობა და მიტევება ითხო-
ვეს. ერეკლემაც მიუტევა. ერეკლემ დაამარცხა აბ-
დულა ბეგის ყველა მომხრე. აბდულა ბეგმა მოიწვია
ლეკები და ადრიბეჟანის სპასალარი. ამათ სამშვილდე
ჩაიგდეს ხელში და ქვემო ქართლს დაუწყეს რბევა.
ერეკლემ ყველა დაამარცხა და სამშვილდეც წაართვა.
მათ. ლეკებიც და აბდულა ბეგიც გაიქცენ (1748 წ.).

1749 წ. დაბრუნდა თეიმურაზი. სპარსეთში სა-

შინელი არეულობა მოხდა: ადილ-შა მოჰკლა მისმა ძმამ იბრეიმმა და თვითონ დაჯდა ყეენად. იბრეიმი მოჰკლა ნადირშას შვილი-შვილმა როხმა და ეხლა ეს გაყენდა. აირია ქვეყანა: მთელი სპარსეთი გაიყო კუთხებად და დაუწყეს ერთმანეთს ჟლეტა. თვითეულ კუთხის ხანი განთავისუფლებას და გახელმწიფებას ფიქრობდა.

ხარგეირაზის ომში 1749 წ. ამ გვარადვე გამოჩნდა ადრიბეგანშიაც ვილაც ავღანის ხანი მაჰმად-ხანი, რომელმაც გაიმრავლა ჯარი და ყველასთვის საშიში შეიქნა. ვინც არ დაემორჩილებოდა, მიუხტებოდა, დაამარცხებდა და დაიმორჩილებდა. ამნაირად დაეცა ის ერევნის ხანს, დაიპყრა ქალაქის გარემო ადგილები და ციხე-ქალაქს ალყა შემოარტყა. ხანმა მოსწერა მამა-შვილს: მოგვეშველეთ და გვიმსახურეთო. მამა-შვილი გაემგზავრენ ჯარით, შეებრძოლენ მტერს და დაამარცხეს. მაჰმად განჯისკენ გაეშურა: ბარდას ახლო იყო ხარგეირაზის-ციხე და ის ციხე გაამაგრა. ქართველები მიყვენ კვალ-და-კვალ. მაჰმადმა გაშალა ჯარი: თუ ველზე ვერ გავიმარჯვებ, საფარი ახლო მექნებაო. მაგრამ ვერ გაქრა მისმა ხერხმა: ერეკლემ აქაც დაამარცხა, ხარგეირაზის-ციხეც აიღო და მაჰმადის სახლობა დაატყვევა; ერევნის ხანის ძმა რომ ტყვედ ყავდა მაჰმადს, ის გაათავისუფლა და გამარჯვებული დაბრუნდა ერევანში და იქედან—ტფილისში.

ყარაათფას ომში 1750 წ. სანამ ქართველები

ტფილისში დაბრუნდებოდნენ, მამად-ხანის თხოვნით ყარაბაღის ხანმა თანამ შეკრიბა ჯარი, დაიჭირა შამახია და მიაღდა განჯის ხანს შევერდს. შევერდმა მომართა მამა-შვილს: მოგვეშველეთ და გვიყმეთო. გადაეშველენ მამა-შვილი თანას*), მიეტევნენ ყარათაფს, როგორც მშიერი ნადირი ფარას. დალეწეს მტერი, გააქციეს, არეზამდის სდიეს და, რაც რამ ქონდათ, ყველაფერი იქ დარჩათ. ამ გამარჯვებამ აღრიბეჟანელებზე ისეთი გავლენა იქონია, რომ მოვიდნენ ხანები და მორჩილება გამოუცხადეს ორივე მამა-შვილს. ასე შემოიერთა ერეკლემ ყარაბაღი, განჯა, ერევანი და ქარი.

1752 წ. შემოვიდა ადერბეიჯანში ნადირ-შას სარდალი (ავღანი) აზატ-ხანი, რომელმაც მოინდომა სპარსეთის ტახტის დაპყრობა. შემოვიდა და 40 ათასი კაცით შემოესია ერევნის ხანს, რომელიც ერეკლეს მოხარკე იყო. ერევნის ხანმა ეს გარემოება აცნობა ერეკლეს. გადაეშველა ერეკლე ერევნის ხანს. შემობრუნდა მაშინ აზატი და ერეკლესკენ გამოეშურა. დადგა გარნი—ჩაიზე. ერეკლემ დაზვერა მტერი და, რაკი შეატყო, დიდძალი ჯარი იყო, იხმარა შემდეგი ხერხი. გამოუცხადა თავის ჯარს (5 ათასი იყო); სანამ მე თოფი არ დავცალო, ნურც თქვენ დასცლით. თქვენ მიცქირეთ მე და ჩემი განიმეორეთო. დააქვეითა.

*) მოწინავე რაზმში იყო რევახ ორბელიანი და თამაზ ჭიზიყის მოურავი. მემარჯვენე—ამირინდო ამილახვარი, მემარცხენე—მუხრანბატონი, შუაგულში—თეიმურაზ, მთავარ სარდალი—ერეკლე.

ჯარი და თვითონ ხელში თავის ცხენით და თოფით წინ წაუძღვა იქითკენ, სადაც მტრის უფრო სქელი დასტა იყო. ამ დროს ერთმა ხანთაგანმა მოახსენა აზატხანს: მიბრძანე, ცოცხლად შევიპყრა ერეკლე და მოგართვაო. აზატმაც ნება დართო. გამოქანდა ხანი წინ თავის ცხენოსან რაზმით და მოაქაქანა ქართველებს: „სად არის ირაკლი მეფე?“ აქა ვარ, შესძახა ერეკლემ და იჭექა მისმა თოფმა. ცხენიდან უსულოდ გადმოვარდა ხანი. იგრიალა ქართველების თოფმა და მთელი ცხენოსანი წინა რაზმი ძირს დაეცა. მოველო მაშინ ერეკლე თავის ლურჯას და შეყივლა: ჰკა მაგათო. შევარდენივით ტრიალებდა ერეკლე მტრის რაზმში და ჩაღასავით აფენდა ძირს. მისგან გამხნევებული ქართველობა დაერია სპარსელებს. მტერს შიშის ზარი დაეცა და აირია. აზატი შეშინდა და პირი იბრუნა, თავს უშველა. მთელი ბანაკის ალაფი ქართველებს დარჩა; სხვათა შორის იყო 24 ზარბაზანი და 200 ზამბულაკი.

გამეფდა სპარსეთში ქარიმ-ხანი. ქარიმ-ხანმა სთხოვა ერეკლეს, რამნაირად შეეპყრა აზატი*). ერეკლემ აუსრულა თხოვნა: მეორედ შეებრძოლა აზატს და კიდევ დაამარცხა. დამარცხებული გაიქცა აზატი დიდესტანში დასამალავად, მაგრამ ერეკლემ შეიპყრა და ყეენს მიართვა.

ავარის ხანმა და ხუნძახის—ხანმა ომარ-ხან შე-

*) აზატს ყავდა ცოლად თეიმურაზის ნათესავი.

მოიკრიბეს ლეკები და შემოესიენ იღუმალ შიგნი-
კახეთს. აქედან გადავიდენ არაგვზედ და მოვიდენ
ლუშეთს. მიეგებენ მეფეები მტერს და დაამარცხეს.
მეორედ 1755 წ. შეკრბენ ავარის ხანი, კაკის—ხანი,
ხუნძახის ომარ ხანი, შაქის ხანი (ალაქიში), შირვანის
ხანი და მოადგენ ყვარელის ციხეს (20 ათასი კაცით).
ერეკლე შეებრძოლა მათ და დაამარცხა. დამარცხებუ-
ლები გაიქცენ. ერეკლე შეიქრა ქარში, მოარბია, მო-
სწვა და მორჩილებაში მოიყვანა. 1757 წ. დაამარცხა
და ქედს გადაღმა გადარეკა ცხინვალს ჩამოსული ბე-
ლადი ჩონჩოლ მუსა ლეკების ჯარით. 1758 წ. და-
ამარცხა ლეკის ჯარი ღართის—კართან. 1759 წ.
ჩამოვიდა ლეკების ჯარი, რომელთაც მოთავეობდა
მათი ბელადი კოხტა და ჩონჩოლმუსა; მოვლეს,
ლიახვი, დაარბიეს სამაჩაბლო და ატოცის ციხეს შე-
მოადგენ. გადაიქრენ მამა-შვილი. მათ მხარი მოსცა
იმერეთის მეფე სოლომონ I. მეფეებმა აიღეს ციხე,
დაამარცხეს მტერი და გააგდეს საზღვრიდან.

1755 წ. აიმაღლა ხმა საბა ნინოწმინდელმა:
საქვეყნოდ გამოაცხადა, ანტონ კათალიკოსი კათო-
ლიკების მომხრეა და უნდა თავისი სამწყო გააკათო-
ლიკოსო. ამიტომ ღირსია ექსორობისო. თეიმუ-
რაზმა მოახდინა კრება. ამ კრებამ ჩამოართვა ან-
ტონს კათალიკოსობა. ანტონი წავიდა რუსეთს
(1756). ამის შემდეგ (1760 წ.) მამა-შვილს შუა
მოხდა რაღაც უკმაყოფილება, რომლის გამო თეიმუ-
რაზი რუსეთს გაეშურა. დაბრუნებულზე გადაიცვალა

ასტრახანში (1762 წ.). ამ დროდან ერეკლე შეიქნა ქართლ-ქახეთის თვითმპყრობელი.

ეს ითაკილა ვახტანგ VI შვილმა პაატამ, რომელიც რუსეთში იზრდებოდა პაატა. (მან შემოვლო საფრანგეთი) ჩამოვიდა ტფილისს მამის ტახტის საძიებლად და შეთქმულობა მოახდინა (1765). ეს შეთქმულობა გამეღავნდა და ერეკლემ დამნაშავეები საბჭოს გადასცა. საბჭომ ყველა ისინი დასაჯა. გაჩნდა მეორე პრეტენდენტი. ეს იყო ბაქარის შვილი ალექსანდრე, რომელიც აგრეთვე იზრდებოდა რუსეთში (და პოლკოვნიკის ჩინში იყო). რუსებმა მოიყვანეს ალექსანდრე ყიზლარში (1766 წ. 2 მაისს) და აქ თავი მიანებეს. ალექსანდრე აქედან გადავიდა სპარსეთში და ყეენს გამოუცხადა: მომეცი ჯარი და ქართლ-ქახეთს დაგიმორჩელებო. გასჭრა ცდამ, ჯარი იშოვა: ყეენმა შემოუთვალა ლეკებს და გილანის ხანს, მოეხმარეთო. აქაც შეთქმულობა გაიმართა. მაგრამ ერეკლემ ესეც შეიტყო, და ესენიც საბჭოს გადაწყვეტილებით სასტიკად დასაჯეს.

1768 წ. რუსეთის დედოფალმა ეკატერინემ ომი გამოუცხადა ოსმალეთს და შემწეობა სთხოვა ერეკლეს და იმერეთის მეფეს სოლომონ I, გალაშქრებულიყვენ ახალციხეზე. ამისგამო რუსეთიდან ჩამოვიდა გენერალი ტოტლებენი რუსის ჯარით (1769 წ. 29 აგვ.) შეიყარენ მეფე და ტოტლებენი სურამს (1770 წ. 17 მარტს) და გადაწყვიტეს გალაშქრება. 17 აპრილს მივიდნენ აწყურს. აქ იყო ოსმალთა ჯარი

და ლეკები კოხტა ბელადის მოთავეობით. 19 აპრილს რაღაც უკმაყოფილება მოხდა ერეკლეს და ტოტლებენს შუა და გენერალი წავიდა. დარჩა ერეკლე მარტო, მაგრამ არ შეშინდა: შეებრძოლა ოსმალს და დაამარცხა. ერეკლემ წაიწია წინ და დადგა ხერთვისს და ახალქალაქს შუა. ოსმალს ჯარს მოემატა კიდე ახალი ჯარი ახალციხიდან. ეს ჯარი გადმოვიდა ასპინძის ხიდზე და შეუერთდა დანარჩენს.

ასპინძას ომი. 20 აპრილს 1770 წ. ერეკლემ იღუმალ გაგზავნა კაცები და ასპინძის ხიდის ისრები დაახერხვინა, რომ კიდე არ მოშველებოდენ ოსმალებს ახალციხიდან ჯარები. ასტყდა შუადღისას ზარბაზნების ცემა ორივე მხრიდან: გაიმართა ფიცხელი ომი. მოაწვა მტრის ურიცხვი გუნდი ქართველებს. ერეკლემ მიმართა თავის მეომრებს სამეფო სიტყვით, გაამხნევა და თვითონ წინა რაზმში გადავარდა. შეხედა, მოაქროლებს თავის რაზმს ყველაზე წინ კოხტა ბელადი. იგრიალა ერეკლეს თოფმა, და კოხტა ბელადი ცხენიდან მიწაზე დაეცა. ამან საშინელი თავზარი დასცა მტერს: შედრკენ ოსმალები. ერეკლემ რომ ეს შეატყო, შეკივლა თავისებურად თავის ლომგულებს: ხმალი წუნკლებსო. იშიშვლეს ხმალი ქართველებმა და მიყვენ მტრის კაფვას: თავზარ დაცემულმა მტრის ჯარმა იბრუნა პირი და ასპინძის ხიდს მიმართა; მაგრამ აქ ხიდი ჩატყდა და მტერი მტკვრის მსხვერპლი შეიქნა. გამარჯვებული მეფე დაბრუნდა უკან.

(1772 წ.) რუსები შეურიგდენ ოსმალს და

მის შემდეგ ოსმალთა და ლეკები მოსვენებას აღარ აძლევდნენ ქართლ-კახეთს, მაგრამ მაინც, სადაც კი ერეკლე გამოჩნდებოდა, მტერი უთუოდ დამარცხდებოდა: ასე მოუვიდათ არტაანში, კოლაში, ჯავახეთში და ბაიაზეთში მყოფ ოსმალებს. ამ გარემოებამ ხონთქარი აჩივლა ქარიმ-ხანთან: აგიშვია ლომი ერეკლე და მოსვენებას არ გვაძლევსო. ყვენმა დიდი მადლობა და საჩუქარი უძღვნა ერეკლეს: როგორ არ ვსცე პატივი ერეკლეს, როდესაც ხონთქარი ჩემ წინ დააჩოქაო.

ამ ხანაში განუდგა ერეკლეს ერევნის ხანი (ასანალი-ხან) და აღარ იწება ხარკის მოცემა. ერეკლე შემოერთყა ერევანს და მისი გარემო სულ დააქცია. ხანი შეშინდა და ბაიაზეთში გაიქცა. ერეკლე მიყვა კვალ-და-კვალ და მოარბია სრულიად ბაიაზეთი. შეშინდნენ ადრი ბეჟანის ხანები *) და მორჩილება განუცხადეს. ერევნის ხანმა ითხოვა ზავი და ორკეც ხარკის მოცემა. შემდეგ ში. ერევნის ხანის მოქმედებამ რალაც ეჭვი დაბადა. ამიტომ თავის მხრით ერეკლემ ერევანში მოურავად დაადგინა სიძე თავისი იოანე (კოსტანტინეს-ძე) მუხბრან ბატონი.

არ მოასვენნენ ბატონი მაინც ლეკებმა და ბაქარის შვილმა აღექსანდრემ. აღექსანდრე შევიდა ლეკეთში. მას მიემხრნენ ხონთქარის შეგონებით ლეკების სამთლო-ბელოები, ქარეღები და, სხვათა შორის, ხუნძახის

*) (ზოის, ურუმის, შაყიყის, მარალის ბაიაზეთის; ამას მიყვენ შორაგლის და ყარსის მხარე. ამგვარად ერეკლეს ემორჩილებოდნენ: შუშის, ერევნის, განჯის, ყარაბაღის და შაქ-შირვანის ხანები).

ბატონი ომარხანი და ახალციხის ფაშა (სელეიმან), მაგრამ არა გამოვიდარა: დამარცხდნენ.

შევიწროებული შინაგან პრეტენდენტებისგან მეფე სწერს 1781 და 1782 წ. რომის იმპერატორს იოსებ II და სთხოვს: მომეხმარეთ და მეც მოვალედ გავხდი ჩემს თავს, გაჭირვების დროს მოგეშველოო. არც ერთ წერილზე პასუხი არ მოსვლია. მაშინ ერეკლე მიიქცა რუსეთისკენ და შეეკრა მას შემდეგ პირობით: ა. ქართლ-კახეთი მიეღო თავის მთარველობის ქვეშ. ბ. ერეკლეს შთამომავლობა მარადის ყოფილიყო მეფედ საქართველოში. ამით ვითომ ალაგმა ოსმალო, სპარსეთი და ვახტანგის სახლობა. ამ ტრაკტატმა ბევრი ააყაყანა. წინეთ რომ ეშინოდათ ერეკლეს აზრუმის, კარის, ვანის და ბაიაზეთის ხანებს, ეხლა ყველა მტრად გადაეკიდა: განსაკუთრებით ახალციხის ფაშა სულეიმან, რომელმაც შეიერთა ლეკები და ქარელები ომარხანის მეთაურობით. დანიშნულ დროს ომარხანი ჩამოვიდა იდუმალ ლეკეთიდან, გაიარა კახეთი, გავიდა მტკვარში, მოარბია საბარათიანო და შეუერთდა სულეიმანს. აქედან ერთად აპირებდნენ დაცემას ქართლზე, მაგრამ ხონთქარის ფირმანმა შეაჩერა სულეიმანი: „როდესაც ხარი წევს, ნუ ერჩით და ნუ აიძულებთ, წამოდგეს, თორემ რჩოლას დაიწყებსო“. ამით გათავდა ეს შზადება ერეკლეს წინააღმდეგ.

შინაგრა საქმეები 1773 წ. ახტალას აღმოაჩინეს ოქო-ვეცხლის მაღანი, სადაც აჭრევინებდნენ ქართულს

ფულის. ამავე წელს მეფემ დააწესა „მორიგი და ჯარი“. ეს კანონი მდგომარეობდა იმაში, რომ ყოველ მკვიდრს, რომელსაც ქონდა სახნავ-სათესი ან ცხვარ-ძროხა, ერთი თვე უნდა ემსახურა მეფისთვის ჯარში, სადაც უბრძანებდა. თავისუფალი იყვენ თუშ-ფშავ-ხევსურები, რადგან ისინი ლეკეთიდან მომავალ გზებს იცავდნენ. განთავისუფლებულები იყვენ აგრეთვე ვაქარი და ხელოსანი. ჯარი იყო ცხენოსანი და ქვეითი.

ერეკლემ გამართა ტფილისში თოფხანა. 1763 წელს ტფილისში ასხამდნენ ზარბაზნებს, ტყვიას და ყუმბარებს.

1783 წ. 28 მაისს გაიხსნა თეოლოგიის სემინარია, სადაც ყველა საგნებს ასწავლიდნენ ქართულად. მაგრამ, რომ სემინარიაში შესვლა არ დაბრკოლებოდათ ყმაწვილებს, მათ ქონდათ პირველ დაწყებითი სასწავლებლები ყველა ეკლესიასთან და მონასტერთან. თეოლოგიის სემინარიის პირველი რექტორი იყო გაიოზ (ნაცვლიშვილი), მეორე — დავით რექტორი (მესხი). მეფე ზრუნავს, დაარსოს გორში მაღალი სასწავლებელი.

იმეჭლებსა საეკლესიო წიგნები ქრისტეფორე კეყერაძის ზედამხედველობით.

ამ დროს ეკუთვნიან მწერლები: ბესიკი გაბაშვილი (პოეტი), იონა ხელაშვილი, ამბროსი ნეკრესელი (მქადაგებელი), ტიმოთე ტფილელი (მოგზაური), პაპუნა ორბელიანი (ისტორიკოსი), ომან ხერხეულიძე (ისტორიკოსი), ანტონ კათალიკოსი და სხ.

ერეკლემ მოსპო ქსნის ერისთავობა, როგორც ნაჩვენებია „წყალობის წიგნში“, რადგან ეს ერისთავები მუდამ შუოთის მიზეზი იყვნენ საქართველოში.

1781 (23 აპრილს) იმერეთის მეფე სოლომონ დიდი გადაიკვალა. ამან გამოიწვია იმერეთის შემოერთება. თუმცა ჩამოვიდა კიდეც იმერეთიდან დეპუტაცია*) ამ აზრით, მაგრამ ერეკლემ ეს ვერცნო მოხერხებულად და იმერეთი ისევ განცალკევებულად დარჩა. ერეკლემ იქ დაადგინა მეფედ თავის შვილი-შვილი (ელენეს შვილი) დავით არჩილის-ძე, რომელიც იწოდა სოლომონ II.

სოლომონ მეორის და ერეკლეს დროს**), მეფე სოლომონს და იქაურ მთავრებს შუა „ხელ-შეკრულობა“ დაიდგინა. ამ ხელ-შეკრულობის ძალით ერთის მტერი იყო დანარჩენის მტერი და ამიტომ გაჭირვებულს უნდა უსათუოდ მიშველებოდნენ დანარჩენი მოკავშირეები. ამ დროდან ქართველი ქართველზე ხმაღს ვეღარ აიღებდა და, მაშა სადამე, ეხლა მხოლოდ ოსმალოს, სპარსეთს და ლეკებს თვლიდნენ მტრად და მათ წინააღმდეგ უნდა გასულიყო ყველა ერთად განურჩევლად ლიხს იქეთ იყო, თუ — აქეთ. „ხელშეკრულობა“ კი დაიდგინა, მაგრამ გარემოებამ სხვა მოიტანა.

*) დეპუტაციაში იყვნენ: სარდალი პაპუნა წერეთელი, სახლრ ხუცესი ზურაბ წერეთელი, ევთიმე გენათელი, დოსითეოს ქუთათელი, პაატა მიქელაძე.

**) (1790 წ.).

გადაიწვალა სპარსეთში ქარიზ-ხანი, რომელიც იყო ერეკლეს დიდი მეგობარი. მის სიკვდილს მოყვა სპარსეთში საშინელი არეულება, რომელიც დასრულდა 1791 წ. და ყეენად ავიდა სპარსეთის ტახტზე ერეკლეს მტერი ყაჯარი ალა-მაჰმად-ხანი. ალა-მაჰმად-ხანს საზოგადოდ ერეკლეს მეგობრობა რუსეთთან არ მოსწონდა და შემოაღო: დამმორჩილდი და ხარკი მომეციო. ეგევე შემოაუთვალა განჯის ხანს, შუშის ხანს და ერევნის ხანს. შუშის და ერევნის ხანმა არ უღალატეს ერეკლეს. განჯის ხანი ჯავათი კი მაშინვე მიემხრო ყეენს. ერეკლემ თავის მხრით შეუთვალა უარი. მაშინ ყეენმა გამოუსია ჯარი ერევნის ხანს, მაგრამ ერეკლეს შეიღმა აღექსანდრემ დაამარცხა და გაფანტა ყეენის ჯარი. გაბრაზდა და წამოვიდა საშინელის სისწრაფით 80 წლის მაჰმადი. ჯერ შემოადგა შუშის ციხეს, მაგრამ, რომ დარწმუნდა, ციხე მაგარი იყო, აიყარა და საშინელის სიჩქარით გამოეშურა. განჯის მხრით მოადგა მაჰმადი ტფილისს 70 ათას კაცით. ერეკლემ ჯარის შემოკრება ვერც კი მოასწრო: სულ ყავდა 7 ათასი კაცი. 1795 წ. კრწანისის ველი გადაიქცა ბრძოლის ველად. პირველი შეტაკება მოხდა 10 სექტემბერს. ამ შეტაკებამ დაარწმუნა ყეენი, რომ უკან დაბრუნება სჯობდა განგრძობას და იბრუნა კიდეც პირი, მაგრამ აქ შინაგანმა ღალატმა ყველაფერი დაშალა! მტარვალთ, რომელიც გაბრუნებას ფიქრობდა, შემობრუნდა ისევ, როცა ერეკლეს ჯარის სიმცირე შე-

იტყო. ამას დაერთო კიდე სხვა: მტერს უჩვენეს შინაურებმა ტფილისში მომავალი გზა ტაბახმელით, საიდანაც ისინი დაეშვენ პირდაპირ ქალაქში. ერეკლემ რომ ეს შეიტყო, სიკვდილი ირჩია და ხმალ მოღერებული გადავარდა მტრის რაზმში და კათვით მივიდა ყეენის დროშასთან. აქ სიკვდილი აუცდენელი იყო, თუ ბატონიშვილს იოანეს არ გამოეხსნა პაპა. თვალ-ცრემლიანი ძლივს გაიყვანეს მეფე ავლაბრის ხილით ანანურისკენ. უწყალო მტერი შემოვიდა და მთელიქალაქი მტერად აქცია. სიონი დასწვა და ტფილისის მიტროპოლიტი დოსითეოზ მტკვარში გადააგდებინა და დაახრჩობინა!

ამ უბედურებამ ისეთი საზარელი გავლენა იქონია ერეკლეზე, რომ ის დაავათმყოფდა და წყალმანკისგან გადაიცვალა 11 იანვარს 1798 წ.

ერეკლეს შემდეგ საქართველოში მალე დამკვიდრდა რუსეთის მთავრობა: 1800 წ. 18 იანვარს ქართლ-კახეთში (პავლეს მანიფესტის ძალით), იმერეთში 1810 წ. 19 აპრილს, გურიაში 1811 წ. 8 აპრილს, სვანეთში 1858 წ., აფხაზეთში—1866 წ., სამეგრელოში 1867 წ. 4 იანვარს.

მწერლობა წარსულ საუკუნის ბოლოს.

თეიმურაზ ბატონიშვილმა (+25 ოქტ. 1847 წ.) დასწერა „საქართველოს ისტორია“, „დავით ბატონიშვილის ომები“, „ტფილისის აღება აღამაჰმადისგან“.

იოანე ბატონიშვილმა დატყვა „რუსულ-ქართული ლექსიკონი“.

იოანე სელაშვილმა — კალმასობა, რომელშიაც მოთხრობილია ქართველების ზნე-ჩვეულება, იმ დროს საქირო კითხვები, ისტორია, ფილოსოფია და სხ.

გაიოზ ნაცვლიშვილი.

გეტრე ჭაჩაძე (+1837) იყო მოლექსე.

ბესიკ ზაქარიაშვილი (+1799) იყო საუკეთესო მოლექსე თავის დროს.

„ძან ხერხეულიძემ დასწერა ერეკლეს ისტორია.

ზაზუნა თრბეღიანმა დასწერა „ქართლის ცხოვრება“ 1739 წლიდან 1758 წლამდის.

ამბროსი ნეკრესელი (+1808) იყო ჩინებული მქადაგებელი.

დადიანმა ნიკოლოზმა დასწერა იმერეთის ისტორია 1784 წლიდან 1823 წლამდის და უწოდა „ქართლის ცხოვრება“.

დავით რექტორი მესხი (თელავის სემინარიის მეორე რექტორი).

შეცდომის განწორება

სტრ.	გვერ.	დაბეჭდილია.	უნდა იყოს.
11	4	ძმის	შვილის
15	7	თავი	თავის
26	8	აჭარშაბათი	ვაჭარშაბათი
1	9	მომენტი; დაგვირ- გვინდა	მომენტი
4	"	ხელს	პირს
10	"	იმანედ	თავის თავზედ
20	10	ცროგორც	როგორც
22	14	პოტამი	პოტამიის
"	"	ის სულთნის	სულთნის
21	15	მიემხრე	მიემხრენ
26	"	დიმიტრი გიორგის- ძის შვილი იყო	დიმიტრი გიორგის- ძის შთამომავალ- თაგანი იყო
2	16	სამ	ორ
4	"	და იწყო	იწყო
"	"	რბევა.	რბევა
5	"	მეორე დადგა	და დადგა
"	"	აგარანს (ბოცოს და დადიანის სარდლო- ბითა	აგარანს,
6	"	მესამე გუნდი	მეორე გუნდი
20	18	შვილი	ძმა
13	19	შვილს	ძმას
16	21	გადენა	გადეენა
3	22	კახეთიდან	კახეთიდან.

ხტრ.	გვერ.	დაბეჭდილია.	უნდა იყოს.
2	24	თვითონ	. თვითონ
2	26	შემოიკრიბა	. შემოიკრიბა
19,20	27	ასტრახანი, ყაზანი, ყირიმი, რუსეთი, რიაზანი	რუსეთი
27	"	1120	1220
14	28	განჯით	განჯით,
20	"	მცირე-აზიის სულთანმა შარვანშამ	შირვანის შარვანშამ
27	"	არანის	არტანის
22	"	ზემო-ქართლისკენ ამ საქმის	შირვანისკენ ამ საქმის
5	29	1123	1223
5	30	ხვარაზ-მელების	ხვარაზმელების
9	32	მწყემს	მწყემსს
7	36	დავით სოსლანმაღ ამიტომ ძალა-უნებურად	ქართველობამ
7	39	მძვინვარებს	ბატონობს
23	"	დროს.	დროს)
6	41	ჩვენ	ჩვენ
6	54	1305	1395
2	55	გახდა,	გახდა და
15	57	ალექსანდრე	ალექსანდრე I
16	57	ტამერლანის	ლანგ-თემურის
2	65	იყო	იყოს
24	69	დაიჭირეს	დაიჭირეს ქართველებმა
5	79	მოწინააღმდეგე	მოწინააღმდეგეები
17	83	ურჩია	. ურჩია,
4	95	შვილი	. შვილმა

სტრ.	გვ.რ.	დაბეჭდილია	უნდა იყოს.
20	103	ქაიხოსრო,	ქაიხოსრო
5	116	შეიქნა	შეიქნა არჩილი
5	117	სამეფო	სამეფო
22	123	და-ძმების	და ძმების
„	135	ოსმალოს,	ოსმალოს ჯარს,
27	136	1735 წ.	1735 წ.,
20	139	შაჰისა“.	შაჰისა“.)

